

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ
ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΥΠΟΣΑΧΑΡΙΑ ΑΦΡΙΚΗ ΜΕ
ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΤΟ ΛΑΓΚΟΣ ΤΗΣ ΝΙΓΗΡΙΑΣ

Διπλωματική εργασία

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΣΤΗΝ ΥΠΟΣΑΧΑΡΙΑ ΑΦΡΙΚΗ ΜΕ ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΤΟ
ΛΑΓΚΟΣ ΤΗΣ ΝΙΓΗΡΙΑΣ**

ΜΑΡΙΑ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΓΑΒΑΛΑΣ

ΜΥΤΙΛΗΝΗ, ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2020

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ

**«ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΗΝ
ΥΠΟΣΑΧΑΡΙΑ ΑΦΡΙΚΗ ΜΕ ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ ΤΟ ΛΑΓΚΟΣ ΤΗΣ
ΝΙΓΗΡΙΑΣ»**

ΜΑΡΙΑ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΥ

Επιβλέπων: **Βασίλειος Γαβαλάς, Αναπληρωτής Καθηγητής**

Μέλη επιτροπής: **Χρυσάνθη Πετροπούλου, Επίκουρος Καθηγήτρια**

Θεόδωρος Ιωσηφίδης, Καθηγητής

Μυτιλήνη, Φεβρουάριος 2020

"A journey of a thousand miles begins with a single step"

Lao Tzu

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της συγγραφής της παρούσας εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Βασίλειο Γαβαλά για την καθοδήγηση που μου παρείχε και την άριστη συνεργασία μας καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας.

Οφείλω να ευχαριστήσω θερμά και τους υπόλοιπους διδάσκοντες του τμήματός μου για τις γνώσεις που μου μετέδωσαν συμβάλλοντας στη γνωστική μου εξέλιξη.

Θα ήταν παράλειψη μου να μην αναφέρω την οικογένειά μου και τον σύζυγό μου για την υπομονή τους, τη συμπαράστασή τους, την αδιάκοπη ηθική υποστήριξη και τις χρήσιμες συμβουλές που μου παρείχαν.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	1
Λέξεις-κλειδιά	1
Abstract.....	2
Key words.....	2
Εισαγωγή	3
Κεφάλαιο 1^ο.....	5
1. Άστυ και αστικοποίηση.....	5
1.1 Σύντομη ιστορική αναδρομή.....	5
1.2 Αποικιοκρατία, βιομηχανική επανάσταση και αστικοποίηση.....	8
1.2.1 Η αστικοποίηση απαραίτητη προϋπόθεση εκβιομηχάνισης.....	9
1.3 Η έννοια της αστικοποίησης.....	11
1.4 Αίτια της αστικοποίησης	16
1.5 Συνέπειες της αστικοποίησης	17
1.6 Αστικοποίηση και αστικό τοπίο στις αναπτυσσόμενες χώρες	19
1.6.1 Διαφοροποίηση του φαινομένου στον ανεπτυγμένο και αναπτυσσόμενο κόσμο	21
Κεφάλαιο 2^ο.....	23
2. Υποσαχάρια Αφρική και αστικοποίηση.....	23
2.1 Στατιστικά – Δημογραφικά στοιχεία της Αφρικής.....	24
2.2 Αποικιοκρατία, αποαποικιοποίηση και αστικοποίηση της Αφρικής.....	27
2.2.1 Αποαποικιοποίηση της Αφρικής	32
2.2.2 Η αποικιοκρατία ως ανασταλτικός παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης.....	33
των αποικιών	33
2.3 Οικονομική ανάπτυξη της Υποσαχάριας Αφρικής.....	35
2.4 Αστικοποίηση στην Υποσαχάρια Αφρική.....	38
2.5 Το προφίλ της Νιγηρίας.....	43
2.6 Η αστικοποίηση στη Νιγηρία	47
2.6.1 Οικιστική διάρθρωση και πληθυσμιακή χωροκατανομή	50
2.7 Ο ρόλος των Ειδικών Οικονομικών Ζωνών στην αστικοποίηση.....	51
2.8 Οικονομία, εξαρτημένη ανάπτυξη και υπεραστικοποίηση	53
2.9 Το φάσμα των περιβαλλοντικών προβλημάτων στις αστικές περιοχές	54
2.9.1 Πολιτικές κατά της αστικής υποβάθμισης στον αναπτυσσόμενο κόσμο	55
Κεφάλαιο 3^ο.....	58
3. Μελέτη περίπτωσης: Λάγκος Νιγηρίας	58
3.1 Χαρακτηριστικά της πόλης του Λάγκος	60
3.2 Γεωγραφικός, διοικητικός και χωροταξικός προσδιορισμός	61

3.3	Οικονομικοί παράγοντες που ευνοούν τη μητροπολιτική συγκέντρωση	63
3.3.1	Η εκρηκτική πληθυσμιακή αύξηση της πόλης του Λάγκος	64
3.3.2	Δίκτυα υποδομών - Συνθήκες κατοικίας	64
3.4	Πολιτικές και στρατηγικοί στόχοι για τη βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη.....	67
3.4.1	Σχέδιο αναμόρφωσης παραγκουπόλεων	70
3.4.2	Πρωτοβουλίες και δράσεις του UN-Habitat για την αστική ανάπτυξη.....	71
3.5	Προοπτικές της σύγχρονης πόλης του Λάγκος	73
	Γενικά Συμπεράσματα	75
	Βιβλιογραφία	79
	Αρκτικόλεξο	85
	Πίνακες	86
	Γραφήματα	86
	Χάρτες	86
	Παράρτημα	88

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει το φαινόμενο της *αστικοποίησης*, της *αστικής επέκτασης* και της *πληθυσμιακής αύξησης*, αναλύοντας τις διαδικασίες και τα χαρακτηριστικά τους στον ανεπτυγμένο και στον αναπτυσσόμενο κόσμο, εστιάζοντας στην περιοχή του Λάγκος της Νιγηρίας, μιας χαρακτηριστικής περίπτωσης μεγαλούπολης αναπτυσσόμενης χώρας.

Σκοπός της εργασίας είναι να κατανοηθούν καλύτερα οι τρόποι με τους οποίους η αστικοποίηση εξελίσσεται και επηρεάζει την ποιότητα της ζωής των κατοίκων των αναπτυσσόμενων χωρών με παράδειγμα την πόλη του Λάγκος, καθώς και τις πιθανές στρατηγικές για την επίλυση των μεγάλων προβλημάτων που προκύπτουν. Η σφαιρική προσέγγιση του φαινομένου της αστικοποίησης αποτελεί το υπόβαθρο στο οποίο θα βασιστεί η μελέτη για την καλύτερη κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων και των προβλημάτων της περιοχής. Παρόλο που ο ρυθμός της αστικοποίησης έχει μειωθεί στις ανεπτυγμένες χώρες, οι επιπτώσεις της στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες είναι πολύ δραματικές, καθώς οι χώρες αυτές είναι ανεπαρκώς προετοιμασμένες για να εκμεταλλευτούν πλήρως τα οφέλη της και να διαχειριστούν τις αρνητικές της συνέπειες.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια ιστορική-περιγραφική αναδρομή της εξέλιξης της πόλης, όπου διερευνώνται οι διαδικασίες και τα χαρακτηριστικά του φαινομένου σε θεωρητικό πλαίσιο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφονται τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά της Υποσαχάριας Αφρικής, εστιάζοντας στο ζήτημα της έντονης αστικοποίησης της Νιγηρίας, εντοπίζοντας μελλοντικές κατευθύνσεις για την αντιμετώπιση των αναδυόμενων προβλημάτων.

Στο τρίτο κεφάλαιο, παρουσιάζεται η πόλη του Λάγκος, ως μελέτη περίπτωσης υβριδικής αφρικανικής πόλης, αντιμέτωπης με τα σύγχρονα εκρηκτικά αστικά φαινόμενα και αναλύονται οι επιδράσεις διαφόρων παραγόντων στη σημερινή δομή και οργάνωση της χώρας και οι επιπτώσεις στην πληθυσμιακή κατανομή, στην οικιστική της διάρθρωση και την περιβαλλοντική της υποβάθμιση. Μεθοδολογικά, η παρούσα εργασία στηρίχθηκε σε επιλεγμένη βιβλιογραφία και επιστημονικά άρθρα.

Λέξεις-κλειδιά

Αστικοποίηση, Υποσαχάρια Αφρική, Νιγηρία, Λάγκος

Abstract

The present thesis examines the phenomenon of urbanization, urban expansion and population growth, analyzing their processes and characteristics in both the developed and developing world, focusing on the Nigerian Lagos region, a typical case of a mega-city of a developing country. The purpose of this paper is to provide a better understanding of the ways in which urbanization is evolving and affecting the quality of life of the inhabitants in the developing countries and their fast-growing cities such as Lagos, as well as to examine the possible strategies to solve the major problems that arise.

The overall approach to urbanization is the background on which the study will be based, for a better understanding of the particularities and the problems of the region. Although the rate of urbanization has declined in developed countries, its impact on less developed countries is very dramatic, as these countries are insufficiently prepared to fully exploit its benefits and manage its negative consequences.

In the first chapter, there is a short historical-descriptive overview of the evolution of the city, exploring the processes and the characteristics of the phenomenon in a theoretical context.

The second chapter outlines the key demographic characteristics of Sub-Saharan Africa focusing on the issue of Nigeria's fast paced urbanization, identifying future directions for tackling emerging problems.

In the third chapter, the city of Lagos is presented as a case study of a hybrid African city confronted with modern explosive urban phenomena, analysing the effects of various factors on the current structure and organization of the country and their consequences on population distribution, on residential structure and on the environmental degradation.

It should be noted that the methodology of the present thesis is based on selected bibliography and scientific articles.

Key words

Urbanization, Sub-Saharan Africa, Nigeria, Lagos

Εισαγωγή

Η κύρια έμπνευση για την πραγματοποίηση αυτής της εργασίας προέκυψε από ένα άρθρο εφημερίδας, που μου προξένησε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και είχε τίτλο «*Η πληθυσμιακή βόμβα της Αφρικής*» (Στάμκος, 2019). Το άρθρο αυτό εξετάζει το φαινόμενο της αστικοποίησης στον αναπτυσσόμενο κόσμο και ειδικότερα στην Υποσαχάρια Αφρική και το Λάγκος της Νιγηρίας, τις συνθήκες εκδήλωσης και τα χαρακτηριστικά του φαινομένου καθώς και τις διαδικασίες εξέλιξής της.

Σήμερα ο παγκόσμιος πληθυσμός αγγίζει τα 7,6 δισεκατομμύρια ανθρώπων και σύμφωνα με τις προβλέψεις του ΟΗΕ αναμένεται να σταθεροποιηθεί στα 11-12 δισεκατομμύρια λίγο μετά το 2100, ενώ το 2050 υπολογίζεται στα 9,5 δισεκατομμύρια. (United Nations, 2018)

Η πληθυσμιακή αυτή αύξηση θα προέλθει κυρίως από την Υποσαχάρια Αφρική (ΥΑ), το σύγχρονο “*εργοστάσιο γεννητικότητας*” στον κόσμο, ανατρέποντας υφιστάμενες ισορροπίες και δημιουργώντας μια σειρά από δημογραφικές, μεταναστευτικές, οικονομικές, γεωπολιτικές και περιβαλλοντικές προκλήσεις τις επόμενες δεκαετίες. Η ΥΑ σύμφωνα με νέες εκτιμήσεις θα πρωταγωνιστήσει στην πληθυσμιακή αύξηση ως το 2100. Η *Μαύρη Ήπειρος*, υπολογίζεται να έχει το 2010 πληθυσμό 4,3 δισεκατομμύρια. (Ritchie, 2019), σε σχέση με τα 1,3 δισεκατομμύρια που έχει σήμερα, αντιπροσωπεύοντας το 40% του πληθυσμού της Γης. Η Νιγηρία, εκτός της Ινδίας, της Κίνας και των ΗΠΑ, που σήμερα είναι οι πιο πολυπληθείς χώρες στον κόσμο, θα είναι η τρίτη πληθυσμιακά χώρα στον κόσμο με 400 εκατομμύρια το 2050 (Ritchie, 2019).

Με βάση την ίδια μελέτη του ΟΗΕ, η μέση ηλικία του πληθυσμού της Γης από 27 έτη το 2013, θα ανέλθει το 2100 στα 50 έτη. Στη Νιγηρία, η μέση ηλικία πληθυσμού το 2019 είναι 17,9 έτη. (Worldometers, 2019). Ο κόσμος των αιώνων που έρχονται θα είναι ένας κόσμος υπερηλίκων, με εξαίρεση και πάλι την ΥΑ που θα αποτελεί μια νεανική “*δεξαμενή τεστοστερόνης*” σ' έναν δημογραφικά γκρίζο πλανήτη. Ο προβληματισμός είναι αν το περιβάλλον αντέξει τέτοια δημογραφική πίεση με τα σημερινά δεδομένα προστασίας του.

Ο τετραπλασιασμός του πληθυσμού της Αφρικής ίσως οδηγήσει στην εξαφάνιση των περισσότερων τροπικών δασών της Μαύρης Ηπείρου, στη δραματική συρρίκνωση της βιοποικιλότητας, στην μόλυνση ποταμών και λιμνών και στη δημιουργία μιας σειράς τερατουπόλεων, 10 ή 20 εκατομμυρίων κατοίκων.

Όλη η ΥΑ, σύμφωνα με τις τρέχουσες δημογραφικές τάσεις, θα μπορούσε να οδηγηθεί σε αστικές τερατογενέσεις, τις αφρικανικές *megacities*, με ανεξέλεγκτη επέκταση και χωρίς στοιχειώδεις υποδομές, με χιλιάδες ανθρώπους να ζουν σε άθλιες συνθήκες.

Το Λάγκος, η πρώην πρωτεύουσα της Νιγηρίας, και μεγαλύτερη πληθυσμιακά πόλη της χώρας με 14.368.332 κατοίκους, είναι η 2^η πιο πυκνοκατοικημένη πόλη της Αφρικής. Μέχρι το 2050, ο πληθυσμός της αναμένεται να διπλασιαστεί, γεγονός που θα την καταστήσει την τρίτη μεγαλύτερη πόλη στον κόσμο, αλλά με τις πιο ανεπαρκείς υποδομές, αν δεν επενδυθούν τεράστια κεφάλαια ως τότε (Broberg, 2019).

Οι φτωχοί αφρικανικοί πληθυσμοί συνωστίζονται σε παραγκουπόλεις, που επεκτείνονται γύρω από το κέντρο και αντιπροσωπεύουν τα οικονομικά αστικά γκέτο του 21ου αιώνα. Η ανασυγκρότηση αυτών των αστικών τερατουρρημάτων, η μετατροπή τους σε πόλεις με ανθρώπινο πρόσωπο, παραμένει μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις της ανθρωπότητας για τον 21^ο αιώνα.

Αν “η Δημογραφία είναι μοίρα”, όπως υποστήριζε ο Γάλλος φιλόσοφος Auguste Comte (Franklin, 2012: 6), τότε η μοίρα μας είναι στα τέλη του 21ου αιώνα να υπάρχει μια ανθρωπότητα υπερβολικά συνωστισμένη, κυρίως στην Αφρική και στην Ασία, λεηλατώντας έναν πλανήτη που θα φθίνει συνεχώς περιβαλλοντικά, με φυσικούς πόρους που θα λιγοστεύουν δραματικά.

Η μελέτη αυτή δεν έχει στόχο να δώσει απαντήσεις αλλά μάλλον να εκφράσει έναν προβληματισμό για τα αστικά ζητήματα και τις θεωρίες που αναπτύσσονται σχετικά με την ανάπτυξη των αστικών κέντρων στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπως είναι το Λάγκος της Νιγηρίας.

Κεφάλαιο 1^ο

1. Άστυ και αστικοποίηση

1.1 Σύντομη ιστορική αναδρομή

Αν και η γένεση της πόλης στην Ιστορία της Ανθρωπότητας συνέβη πριν από περίπου 7 χιλιετίες στα εύφορα εδάφη της Μεσοποταμίας, στο Δέλτα του Νείλου, στις κοιλάδες του Ινδού ποταμού και των μεγάλων ποταμών της Κίνας (Teerle, 2002; Μεταξίδης, 2012: 117–119), στο κεφάλαιο αυτό θα εξεταστεί η αστικοποίηση στη σύγχρονη εποχή με έμφαση στον 20^ο και 21^ο αιώνα.

Κατά τη μεσαιωνική φεουδαρχία¹ οι πόλεις είχαν απαξιωθεί επειδή το οικονομικό κέντρο βάρους ήταν η ύπαιθρος και κυριαρχούσε η αγροτική οικονομία (Fisher, 2018). Η **πόλη** άρχισε να επανεμφανίζεται τον ύστερο Μεσαίωνα, αρχικά στην ιταλική χερσόνησο, με τις πρώτες *comuni*² να δημιουργούνται κατά τον 10^ο αιώνα, αποτελούμενες από τους χωρικούς που συνέρρεαν εντός των τειχών, για να αποφύγουν τις φορολογικές αυθαιρεσίες των φεουδαρχών, αλλά κυρίως, επειδή συσσωρευόταν χρήμα μέσα στα τείχη από το εμπόριο. Τον 11^ο αιώνα, η **αστικοποίηση** της ιταλικής χερσονήσου ήταν η μεγαλύτερη στην Ευρώπη. Η εμπορική κυριαρχία της Βενετίας και της Γένοβας στη Μεσόγειο και αργότερα ο *δρόμος του μεταξιού*, που άνοιξε με την αποστολή του βενετού εμπόρου Μάρκο Πόλο στην Κίνα, μεταξύ 1271-1295, κατέστησαν την Ιταλία διαμετακομιστικό κέντρο με μεγάλη συσσώρευση κεφαλαίων, φέρνοντας μια σειρά από πρωτοφανείς δομικές κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές (Βαλλιάνος, 2001: 13), (Muscato, 2019)

Επρόκειτο για το πέρασμα της Ανθρωπότητας από τη «στατική» φεουδαρχική αγροτική οικονομία στην καπιταλιστική οικονομία, που το χρήμα άρχισε να επενδύεται σε μέσα παραγωγής, με αποτέλεσμα την εξέλιξη της μανιφακτούρας σε βιομηχανία, τη μόρφωση του ανθρώπινου δυναμικού, την αύξηση των εμπορικών πλοίων και πολλά άλλα. Οι ηγέτες της ανερχόμενης αστικής τάξης, γίνονται ηγεμόνες των *πόλεων-κρατών* διεκδικώντας την

¹ Στην Ευρώπη, μεταξύ 8^{ου}-13^{ου} αιώνα

² Ιταλ.: **comune** πληθ. **comuni** (με ένα **m**), αγγλ. *commune*

πρωτοκαθεδρία από τους Ευγενείς αριστοκράτες που κληρονομούσαν τίτλους. Η **αστική τάξη**³ είναι άρρηκτα δεμένη με την **πόλη**, το **άστυ**, με την ανάπτυξη της *βιοτεχνίας*, του *εμπορίου* και του *τραπεζικού συστήματος*. Απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξή τους είναι η ώθηση των Γραμμάτων και των Τεχνών αλλά και η αστικοποίηση. (Βαλλιάνος, 2001: 32–36)

Η άνθηση του τραπεζικού τομέα στην Φλωρεντία των Μεδίκων αντικατοπτρίζει την συσσώρευση κεφαλαίων από το εμπόριο. Η πόλη αυτή, μεταξύ 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα, διαθέτει τη μεγαλύτερη τράπεζα της Ευρώπης, την *Banco de' Medici*, που είναι η πρώτη *τραπεζική εταιρία χαρτοφυλακίου*⁴ (εταιρία συμμετοχών) της Ευρώπης (Fazzini κ.ά., 2016: 271), ενώ το *χρυσό φιορίνι*, το νόμισμα της Φλωρεντίας, γίνεται διεθνές⁵.

Ωστόσο, η ανακάλυψη της Αμερικής το 1492, άλλαξε την πορεία της ιστορικής εξέλιξης, και το κέντρο βάρους του διεθνούς εμπορίου μετατοπίστηκε προς τις ευρωπαϊκές χώρες του Ατλαντικού: την Αγγλία, την Ολλανδία, τη Γαλλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία, που άρχισαν να κυριαρχούν στους ωκεανούς και σε κάθε ήπειρο, ιδρύοντας εκατοντάδες αποικίες, πόλεις και εμπορικές εταιρίες⁶, ήδη από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, έγιναν αποικιακές – και συνεπώς εμπορικές, οικονομικές – δυνάμεις. Η ολλανδική αστική τάξη, στα μέσα του 16^{ου} αιώνα, ξεπέρασε σε συσσώρευση κεφαλαίων τις ιταλικές πόλεις-κράτη, και με την μακράς διάρκειας *Ολλανδική Εξέγερση* (Dutch Revolt 1568-1648) τόσο κατά των ισπανών κατακτητών όσο και κατά της παλιάς τάξης των Ευγενών και του Κλήρου, κατέλαβε την εξουσία (Brandon, 2007) (Encyclopaedia Britannica, 2019). Η αγγλική τάξη των εμπόρων και των τραπεζιτών, παρά την οικονομική αιμορραγία του αγγλο-ισπανικού πολέμου (1585-1604) για την αποικιοκρατική πρωτοκαθεδρία, με την «*Ενδοξη Επανάσταση*» (Glorious Revolution), ανήλθε στην εξουσία το 1688 με την κατάληψη της εξουσίας από την ανερχόμενη αστική τάξη (Encyclopaedia Britannica, 2019). Τη δεκαετία που ακολούθησε, η συσσώρευση των αγγλικών κεφαλαίων ξεπέρασε εκείνα των ιταλικών πόλεων. Μερικές δεκαετίες αργότερα,

---

³ **Αστική τάξη**: μετάφραση του γαλλικού **bourgeoisie**. Κοινωνιολογικά, με τον όρο αυτό, δεν εννοούμε συλλήβδην τους κατοίκους των πόλεων αλλά την ευημερούσα τάξη των αστών στα χέρια των οποίων βρίσκεται το **τραπεζικό**, το **βιοτεχνικό** και το **εμπορικό κεφάλαιο**. Η τάξη αυτή διεκδικούσε την εξουσία από τους *Ευγενείς* και τον *Κλήρο*.

⁴ *Εταιρία χαρτοφυλακίου ή εταιρία συμμετοχών* (holding company) είναι εκείνη που συγκεντρώνει στο χαρτοφυλάκιό της την πλειοψηφία των μετοχών άλλων εταιριών που λογίζονται θυγατρικές της. <https://www.euretario.com/> (ευρετήριο οικονομικών όρων)

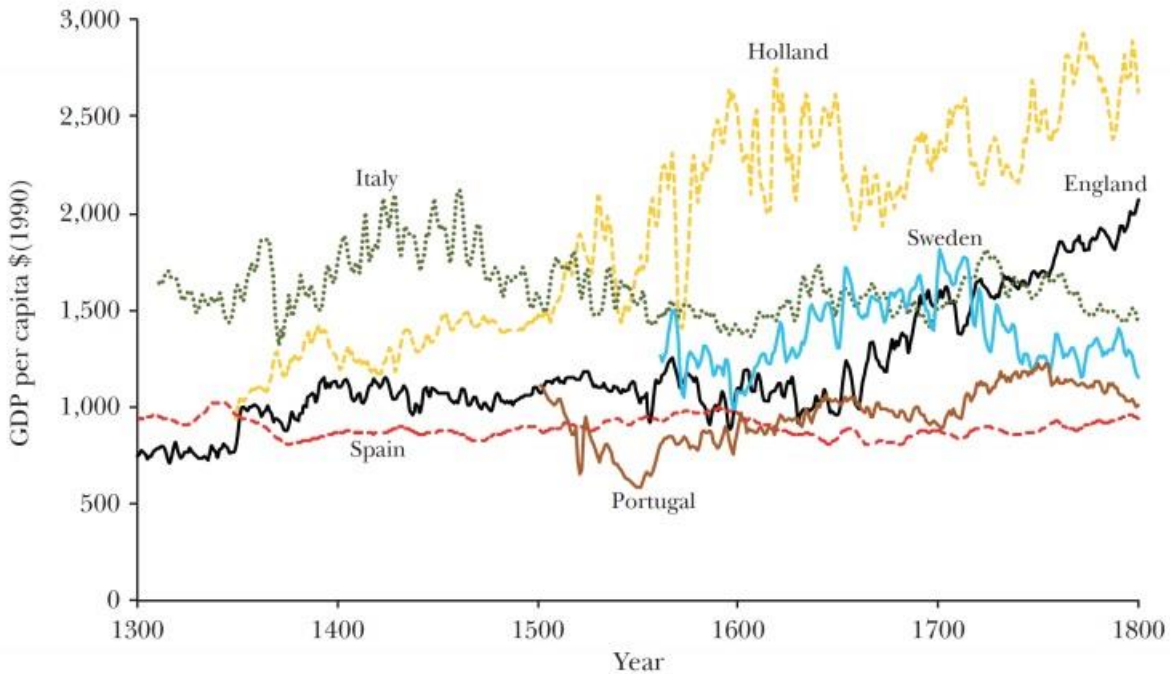
⁵ Μέχρι πρόσφατα, πριν την υιοθέτηση του Ευρώ, η Ολλανδία και η Ουγγαρία ονόμαζαν τα νομίσματά τους **φιορίνια**.

⁶ Η πιο γνωστή εταιρία είναι η ολλανδική West India Company (*Verenigde Westindische Compagnie*)

θα ξεκινήσει στην Αγγλία η βιομηχανική επανάσταση, που αποτέλεσε την είσοδο στη σύγχρονη εποχή. Η **αστικοποίηση** ήταν απολύτως απαραίτητη για την ανάπτυξη της βιομηχανίας.

GDP per Capita in Selected European Economies, 1300–1800

(three-year average; Spain eleven-year average)

Γράφημα 1-ΑΕΠ επιλεγμένων χωρών 1300-1800 (Fouquet και Broadberry, 2015)

Στο παραπάνω γράφημα φαίνεται η πορεία του ΑΕΠ των πόλεων-κρατών της ιταλικής χερσονήσου τον 14^ο αιώνα, που είχαν διπλάσιο ΑΕΠ ανά κάτοικο⁷ από εκείνο της Αγγλίας, της Ολλανδίας ή της Ισπανίας αλλά και η ανοδική πορεία της Ολλανδίας, που ξεκίνησε στις αρχές του 16^{ου} αιώνα και της Αγγλίας αμέσως μετά την «Ενδοξη Επανάσταση» του 1688.

⁷ Σε τιμές \$ του 1990

1.2 Αποικιοκρατία, βιομηχανική επανάσταση και αστικοποίηση

“British wealth and power came from the slave plantations, trade, the factory system and empire”⁸ (BBC - History, 2019)

Η αποικιοκρατία είναι άμεσα συνδεδεμένη με την εποχή των μεγάλων γεωγραφικών ανακαλύψεων και την πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου από τις αποικίες προς τις ευρωπαϊκές χώρες του Ατλαντικού. Η αποικιακή πολιτική ξεκίνησε τον 15^ο και 16^ο αιώνα με την εγκατάσταση ευρωπαϊκών μονοπωλίων στις άλλες ηπείρους, με τη ραγδαία ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου αλλά σηματοδεύτηκε από την εκμετάλλευση των ντόπιων πληθυσμών, την υποδούλωση και την εξόντωσή τους σε μεγάλο βαθμό. Η συρροή θησαυρών από τις αποικίες προς τις ευρωπαϊκές πόλεις της Δ. Ευρώπης ήταν ο κυριότερος όρος για την ανάπτυξη του καπιταλισμού στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες (Blaut, 1989). Παράλληλα, η εισροή πλούτου από τις αποικίες, συνοδεύτηκε από έντονη αστικοποίηση στα μεγάλα εμπορικά λιμάνια. Για παράδειγμα το Άμστερνταμ από μικρή κωμόπολη το 1500, έφτασε τους 100.000 κατοίκους το 1622, πληθυσμός που διπλασιάστηκε σε 200.000 μεταξύ 1670-1680. (Van der Woude, 1982: 56)

Τον 15^ο και 16^ο αιώνα, η Ισπανία και η Πορτογαλία ήταν οι κυρίαρχες αποικιοκρατικές δυνάμεις. Το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα, την κυριαρχία απέκτησε η Ολλανδία. Προς τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, ανερχόμενη δύναμη ήταν η Μ. Βρετανία. Τον 19^ο αιώνα στο στίβο των αποικιοκρατικών χωρών μπήκαν το Βέλγιο, η Γερμανία και οι ΗΠΑ, ενώ η τσαρική Ρωσία είχε αποικιακές βλέψεις προς την Κεντρική Ασία και τον Καύκασο. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα είχε ολοκληρωθεί το εδαφικό μοίρασμα του κόσμου. Οι άμεσες αποικίες, όπως ήταν όλες σχεδόν οι αφρικανικές χώρες, στερήθηκαν την οικονομική τους αυτοτέλεια και την πολιτική τους ελευθερία. Σχεδόν παρόμοιο καθεστώς με τις αποικίες είχαν τα προτεκτοράτα που ιδρύθηκαν περί τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο αφρικανικός πληθυσμός που υπέφερε από το δουλεμπόριο, συνυπολογίζοντας όσους εξοντώθηκαν, φτάνει περίπου τα 100 εκατομμύρια (White, 2010), και πάνω από 11 εκατομμύρια Αφρικανοί μεταφέρθηκαν στην Αμερική σα σκλάβοι, ενώ 1,5 εκατομμύρια πέθαναν από αρρώστιες στη διάρκεια του ταξιδιού διασχίζοντας τον Ατλαντικό. Στη Νότια Αμερική, οι Ισπανοί και οι Πορτογάλοι κατακτητές κατέλυσαν το κράτος των Ίνκα και εξαφάνισαν τον πολιτισμό τους. Οι Άγγλοι και οι Γάλλοι αποικιοκράτες

---

⁸ Μτφρ. «Ο πλούτος και η δύναμη της Βρετανίας προήλθε από τις φυτείες των σκλάβων, από το εμπόριο, τη βιομηχανία και από τις αυτοκρατορικές κτήσεις»

εξόντωσαν το μεγαλύτερο μέρος των Ινδιάνων της Βόρειας Αμερικής. Ο ντόπιος πληθυσμός της Αυστραλίας εξοντώθηκε σχεδόν εξ ολοκλήρου. (The Guardian, 2019; Χουλιάρης και Πετρόπουλος, 2015: 23)

Οι αποικίες δεν αστικοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της αποικιοκρατίας, επειδή δεν συσσωρεύτηκε πλούτος εκεί, ούτε υπήρξε βούληση για ανάπτυξη των περιοχών αυτών από τους αποικιοκράτες. Αντίθετα, ο πλούτος των αποικιών μεταφερόταν προς τις χώρες της Δ. Ευρώπης. Η έντονη αστικοποίηση των αποικιών ξεκίνησε μετά την πολιτική τους ανεξαρτησία, κατά το β' μισό του 20^{ου} αιώνα. Τότε άρχισε να αυξάνεται ραγδαία και ο πληθυσμός της ΥΑ. Αντίθετα, στην Ευρώπη και τη Β. Αμερική, υψηλός βαθμός αστικοποίησης σημειώθηκε κατά τον 19^ο αιώνα, χάρη στην εκβιομηχάνιση. Στην Αγγλία όπου ξεκίνησε η βιομηχανική επανάσταση, το Λονδίνο έγινε η πρώτη πόλη του κόσμου με πληθυσμό 1 εκατομμύριο, ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Ακολούθησε το Παρίσι το 1850, η Ν. Υόρκη το 1871, το Βερολίνο το 1880 και η Βιέννη το 1885. (Μεταξίδης, 2012: 123)

α/α	Πόλη	Πληθυσμός	Έκταση σε τ.χλμ. ⁹
1	Τόκιο (Ιαπωνία)	38.050.000	8.547
2	Τζακάρτα (Ινδονησία)	32.275.000	3.302
3	Δελχί (Ινδία)	27.280.000	2.202
4	Μανίλα (Φιλιππίνες)	24.650.000	1.787
5	Σεούλ (Νότια Κορέα)	24.210.000	2.745
6	Σαγκάη (Κίνα)	24.115.000	4.015
7	Μουμπάι ¹⁰ (Ινδία)	23.265.000	881
8	Νέα Υόρκη (ΗΠΑ)	21.575.000	11.875
9	Πεκίνο (Κίνα)	21.250.000	4.144
10	Σάο Πάολο (Βραζιλία)	21.100.000	3.043

Πίνακας 1-Οι 10 πιο μεγάλες πόλεις στον κόσμο

Στον παραπάνω πίνακα φαίνονται οι 10 πληθυσμιακά μεγαλύτερες πόλεις του πλανήτη το 2018 (Walsh, 2018).

1.2.1 Η αστικοποίηση απαραίτητη προϋπόθεση εκβιομηχάνισης

Η πρώτη αστικοποιημένη προβιομηχανική πόλη εξελίχτηκε σε βιομηχανική πόλη, που αρχικά αναπτύσσεται εκεί που υπάρχουν πρώτες ύλες για τη βιομηχανία όπως νερό, άνθρακας,

⁹ Για σύγκριση, η έκταση όλης της Κρήτης είναι 8.336 km² όσο και η έκταση του Τόκιο.

¹⁰ Μουμπάι = πρώην Βομβάη

λιγνίτης και άλλες, αλλά και εκεί που υπάρχει φτηνό εργατικό δυναμικό και διαθέσιμες αγορές (Μεταξίδης, 2012: 122).

Η βιομηχανική πόλη παρουσιάζει τα εξής καινοτόμα χαρακτηριστικά: η λειτουργία της οικονομίας της βασίζεται στην νέα ελίτ των εμπόρων, των τραπεζιτών και των βιομηχάνων, που αντικαθιστούν την εξουσία των Ευγενών, των οποίων τα εισοδήματα προέρχονταν από την αγροτική οικονομία και τους φόρους από την καλλιέργεια της γης από τους δουλοπάροικους. Το βάρος της οικονομίας περνάει από την αγροτική επαρχία στη βιομηχανική πόλη, όπου μετατρέπονται οι πρώιμες απλές κοινωνικο-χωρικές και οικονομικές δομές σε πιο πολύπλοκες. Εισρέει εργατικό δυναμικό από την ύπαιθρο για να καλύψει τις θέσεις εργασίας των αναπτυσσόμενων βιομηχανιών. Οι μεταβολές αυτές σχηματίζουν δύο κύριες κοινωνικές τάξεις: τους *κεφαλαιοκράτες* (έμποροι, βιομήχανοι και τραπεζίτες), και τους *εργοστασιακούς εργάτες*, το επονομαζόμενο *προλεταριάτο*.

Εντωμεταξύ, τα κεφάλαια από τις αποικίες αρχίζουν να επενδύονται στις ευρωπαϊκές μητροπόλεις. Στο έδαφος της Αγγλίας ξεκίνησε η **βιομηχανική επανάσταση**, που σήμανε το πέρασμα από τη μανιφακτούρα στο *εργοστασιακό σύστημα παραγωγής*. Το βαμβάκι που παραγόταν στις νότιες πολιτείες των ΗΠΑ από τους δούλους, έδωσε ώθηση στην ανάπτυξη της υφαντουργίας στην Αγγλία (BBC - History, 2019) και αργότερα, το ίδιο προϊόν έγινε ο κινητήριος μοχλός ανάπτυξης της αμερικανικής οικονομίας (Timmons, 2018). Το 1765 εφευρέθηκε η πρώτη *κλωστική μηχανή* και το 1784 η πρώτη ατμομηχανή για την ευκολότερη μεταφορά προϊόντων. Ο τεχνολογικός εξοπλισμός εξελισσόταν με στόχο τη μεγαλύτερη παραγωγικότητα και έτσι η εκβιομηχάνιση της Αγγλίας επιτάχυνε την οικονομική της ανάπτυξη και από απλή ναυτική δύναμη έγινε υπερδύναμη, οδηγώντας την Ανθρωπότητα στο νέο κοινωνικοοικονομικό σύστημα του καπιταλισμού. (BBC - History, 2019). Η αστικοποίηση αποτέλεσε απαραίτητη προϋπόθεση αυτής της αλλαγής. Όπως έχει παρατηρήσει ο Γάλλος φιλόσοφος Henry Lefebvre «η εκβιομηχάνιση και η αστικοποίηση είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος» (Lefebvre, 2007: 13–42).

Η βιομηχανική επανάσταση δεν εκδηλώθηκε ταυτόχρονα σ' όλες τις χώρες της Ευρώπης. Μετά την Αγγλία, επεκτάθηκε στη Γαλλία, τη Γερμανία και τη βόρεια Ιταλία, καλύπτοντας σταδιακά το κεντροδυτικό μέρος της Ευρώπης. Στη Γαλλία, κατά τη διάρκεια της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης, σημειώθηκαν πολλές και εκρηκτικές ταξικές κοινωνικές

συγκρούσεις στην ύπαιθρο και την πόλη, που επέδρασαν σημαντικά στην ανάπτυξη της πολιτικής σκέψης και συνείδησης. Η γαλλική επανάσταση του 1789 έφερε δυναμικά στο προσκήνιο την ανερχόμενη αστική τάξη της Γαλλίας, ενώ οι εξεγέρσεις του 1848 (Άνοιξη των Εθνών)¹¹ και η Κομμούνα του Παρισιού (1870-1871) ανέπτυξαν την κοινωνική συνείδηση του προλεταριάτου.

Η αστικοποίηση επομένως, ήταν αναγκαίος όρος της εκβιομηχάνισης. Στην Ευρώπη, πριν τη βιομηχανική επανάσταση, μεταξύ 1500-1800, το ποσοστό αστικοποίησης ήταν σταθερό στο 12%, ενώ το 1900 έφτασε στο 38% (Mathis, 2013).

Η εργασία στα εργοστάσια ήταν εξαντλητική και κυμαινόταν μεταξύ 14-16 ωρών την ημέρα (Poddar, χ.χ.), ενώ παράλληλα αναπτυσσόταν και το μικρεμπόριο στις πόλεις, δίνοντας ακόμα μεγαλύτερη ώθηση στην αστικοποίηση (BBC - History, 2019).

Η **μεταβιομηχανική πόλη**, χαρακτηρίζεται από ραγδαία ανάπτυξη του τριτογενή τομέα της οικονομίας, τις υπηρεσίες, ενώ οικιστικά, εμφανίζεται τάση συγχώνευσης των πόλεων στον ευρύτερο αστικό ιστό και δημιουργία μιας *μητροπολιτικής περιοχής* ή *μεγαλόπολης* (mega-city ή megalopolis) (Μεταξίδης, 2012: 125).

1.3 Η έννοια της αστικοποίησης

Αστικοποίηση ονομάζεται «η διαδικασία συγκέντρωσης του πληθυσμού στις πόλεις» αλλά και «η επέκταση και αναδιάρθρωση των αστικών κέντρων λόγω της εγκατάστασης αγροτικών πληθυσμών στις πόλεις». Αστικοποίηση όμως είναι και «η μετατροπή μικρών πόλεων σε αστικά κέντρα με παράλληλη εγκατάλειψη και ερήμωση της υπαίθρου». (Μπαμπινιώτης, 2002). Συναφής όρος της αστικοποίησης είναι η *αστυφιλία*, που ετυμολογικά σημαίνει την *αγάπη* προς το *άστυ*, την πόλη, εμπεριέχοντας συναίσθημα και όχι κοινωνικο-οικονομικές παραμέτρους, όπως ο όρος αστικοποίηση, που χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία.

Πέρα από την αύξηση του πληθυσμού, δεύτερη παράμετρος της αστικοποίησης είναι η αύξηση της έκτασης της πόλης, δηλαδή του δομημένου χώρου και η μετατροπή της περιβάλλουσας αγροτικής γης σε αστική, με τη μορφή της *αστικής εξάπλωσης* (urban sprawl) και της *προαστιοποίησης* (suburbanization).

---

¹¹ Το πιο διαδεδομένο επαναστατικό κύμα στην Ευρωπαϊκή ιστορία με την κατάργηση παλιών μοναρχικών δομών και δημιουργία ανεξάρτητων Εθνικών κρατών.

Η **αστική διάχυση ή εξάπλωση** (urban sprawl) ή **προαστιοποίηση** (suburbanization) μετατοπίζει το αγροτικό τμήμα και το φυσικό τοπίο μακρύτερα από την πόλη, μετατρέποντάς το σε αστικό. Αναπτύσσεται μετά τον Β' Π.Π και είναι η συγκέντρωση πρόσθετων χρήσεων γης στον περιαστικό χώρο, εκτός της κατοικίας, όπως είναι η εμπορική ανάπτυξη μεγάλων εκτάσεων, χωρίς να επηρεάζεται ιδιαίτερα ο πολεοδομικός σχεδιασμός. Αντίστοιχα, στο κέντρο των πόλεων συγκεντρώνονται υπηρεσίες και επιχειρήσεις, προσελκύοντας υψηλόβαθμο εργατικό δυναμικό, γεγονός που κάνει αναπόφευκτη τη συνύπαρξη διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Η εκτατική ανάπτυξη των πόλεων ωστόσο, θεωρείται προτιμότερη από την πυκνότητα της δόμησης, όπου κυριαρχούν τα πολυώροφα κτήρια, η έλλειψη πρασίνου και οι ουρανοξύστες. (Tolley και Vinod, 1987; Βασιλόπουλος, 2017; Χουρσαλάς, 2016).

Η **δομή της αστικής διάχυσης**, περιλαμβάνει τις ακόλουθες **μορφές**: (Clark κ.ά., 2009)

α) Προαστιακή ανάπτυξη ή **αστική διάχυση χαμηλής πυκνότητας** γύρω από τα υπάρχοντα όρια του αστικού ιστού.

β) Γραμμική ανάπτυξη κατά μήκος οδικών αρτηριών

γ) Διάσπαρτη ή **τυχαία ανάπτυξη** που αναφέρεται σε μία **ασυνεχή** μορφή αστικοποίησης, κάποιων σημείων αστικοποιημένης γης που απέχουν αρκετά το ένα από το άλλο.

Ο ορισμός της πόλης (ή της αστικής περιοχής) διαφέρει από χώρα σε χώρα. Στις ΗΠΑ, **αστική περιοχή** (πόλη) ονομάζεται εκείνη που ο πληθυσμός της υπερβαίνει τους 50.000 κατοίκους. Στην Αυστραλία και στον Καναδά, **αστικό κέντρο** (πόλη) θεωρείται οποιοσδήποτε οικισμός υπερβαίνει τους 1.000 κατοίκους. Στην Κίνα, η αστική περιοχή χαρακτηρίζεται από την πυκνότητα του πληθυσμού της πάνω από 1.500 κατοίκους ανά τ. χλμ. Στη Δανία, **αστική περιοχή** (πόλη) θεωρείται εκείνη που έχει πάνω από 250 κατοίκους, ενώ στην Ελλάδα εκείνη που υπερβαίνει τους 10.000 κατοίκους. Στη Νιγηρία, η πόλη πρέπει να έχει τουλάχιστον 5.000 κατοίκους (Aluko, 2011: 65).

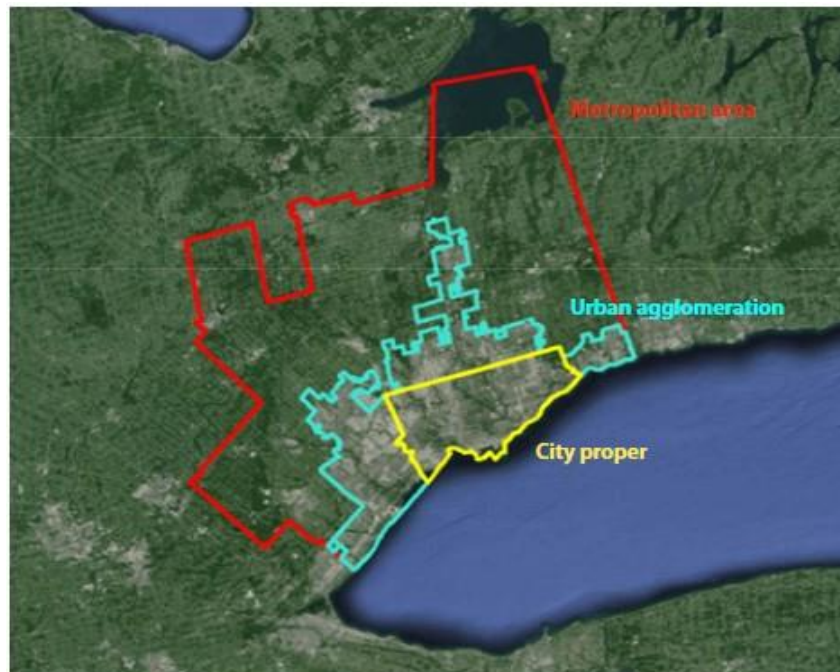
Ο ΟΗΕ δίνει τρεις ορισμούς για την πόλη: (UN, 2018: 1)

α) η **πόλη καθατή** (city proper) που καθορίζεται με βάση τα διοικητικά της όρια, για παράδειγμα ο δήμος της Αθήνας χωρίς τα προάστια.

β) ο **αστικός ιστός** της πόλης (urban agglomeration) δηλαδή το πολεοδομικό συγκρότημα που περιλαμβάνει τα προάστια της πόλης, αφού υπάρχει οικιστική συνέχεια.

γ) η **μητροπολιτική περιοχή** (metropolitan area) που καθορίζεται από το βαθμό οικονομικής και κοινωνικής αλληλεπίδρασης με τον αστικό ιστό (βιομηχανικές περιοχές στον περιαστικό χώρο).

Παράδειγμα **μητροπολιτικών περιοχών** στην Ευρώπη είναι ο ευρύτερος αστικός ιστός Randstad της Ολλανδίας, που περιλαμβάνει τις πόλεις Άμστερνταμ, Χάρλεμ, Ρότερνταμ, Ουτρέχτη, Χάγη και άλλες. Επίσης, η περιοχή Ruhrgebiet ή Ruhrstadt της Γερμανίας, που περιλαμβάνει τις πόλεις Ντόρτμουντ, Μπόχουμ, Έσσην, Ντούισμπουργκ και συγκροτεί μία **μεγαλόπολη** (mega-city) (citypopulation.de,2018; Encyclopaedia Britannica, 2019: § Netherlands).

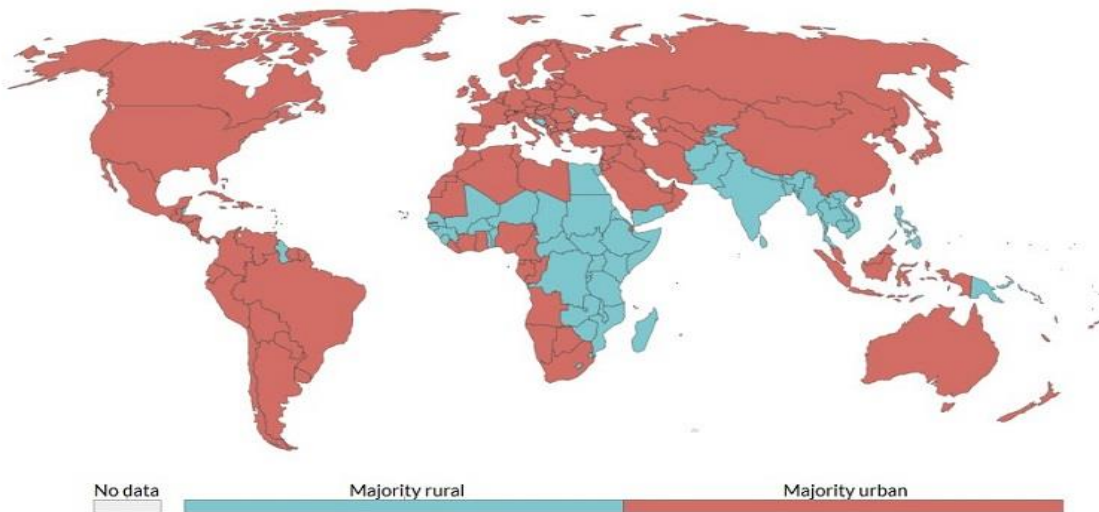
Χάρτης 1-Πόλη, αστική περιοχή, μητροπολιτική περιοχή (UN, 2018: 1)

Χάρτης 2-Η μεγαλόπολη (mega-city) Randstad της Ολλανδίας

Do more people live in urban or rural areas?, 2018

Share of the population which live in urban versus rural areas. Here, 'majority urban' indicates more than 50 percent of the population live in urban centres; 'majority rural' indicates less than 50 percent. Urban populations are defined based on the definition of urban areas by national statistical offices. This is based on estimates to 2016, combined with UN projections to 2050.

Source: OWID based on UN World Urbanization Prospects (2018) & Historical Sources (see Sources tab)

CC BY

1500 2050 CHART MAP DATA SOURCES

Χάρτης 3-Αστικοποίηση άνω του 50% στον κόσμο

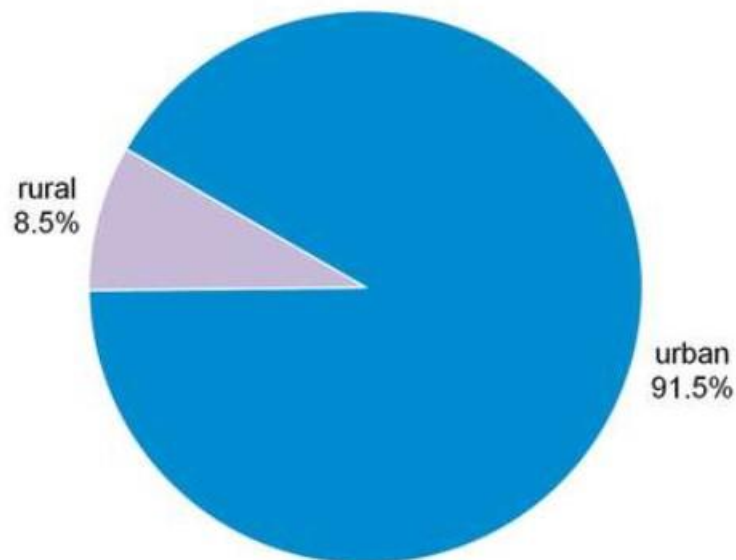
Το 2018, στις περισσότερες χώρες του πλανήτη, η αστικοποίηση είχε ξεπεράσει το 50% στο σύνολο του πληθυσμού. Η μεγάλη πληθυσμιακή αύξηση στα αστικά κέντρα, οδήγησε σε συνένωση όμορων πόλεων (πχ. Αθήνα-Πειραιάς), διατεταγμένων γραμμικά στο χώρο, με αποτέλεσμα τη δημιουργία των «μεγαλουπόλεων» (megacities) όπως προαναφέρθηκε.

Οι δύο βασικές λύσεις για την ικανοποίηση της αυξανόμενης ζήτησης αστικού χώρου, είναι: (α) η αύξηση της έκτασης που καταλαμβάνει η πόλη, δηλαδή η **εκτατική ανάπτυξή της**,

(β) η αύξηση των συντελεστών και της πυκνότητας δόμησης, με πολυώροφα κτίρια, δηλαδή η επέκταση της πόλης «**καθ' ύψος**».

Με την πρώτη λύση, μετατοπίζονται ουσιαστικά τα προβλήματα στις όμορες της πόλης περιοχές, εκτός αν υπάρχουν φυσικά εμπόδια όπως θάλασσα, λίμνες ή άλλα, που δεν επιτρέπουν την επέκτασή της. Με τη δεύτερη λύση, επιχειρείται η ένταση της εκμετάλλευσης της αστικής γης υπερβαίνοντας κατασκευαστικούς περιορισμούς, ωστόσο συχνά υποβαθμίζεται αισθητικά το αστικό τοπίο.

Netherlands urban-rural (2018)

© Encyclopædia Britannica, Inc.

Γράφημα 2-Η αστικοποίηση στην Ολλανδία

Στην Ολλανδία, αν και η αστικοποίηση κινείται στο υψηλό ποσοστό 90%, θα μπορούσε να αποτελέσει πρότυπο αστικοποιημένης χώρας, χάρη στην υψηλή ποιότητα βιοτικού επιπέδου.

1.4 Αίτια της αστικοποίησης

Η αστικοποίηση είναι παγκόσμιο φαινόμενο, που εξαρτάται απόλυτα από τη δομή της καπιταλιστικής οικονομίας και το βαθμό ανάπτυξής της (Naik και Oldfield, 2015). Εμφανίζεται σε κάθε χώρα, ανεπτυγμένη ή αναπτυσσόμενη. Υπολογίζεται ως *η ποσοστιαία αναλογία του αστικού επί του συνολικού πληθυσμού μιας περιοχής ή μιας χώρας* (Γαβαλάς, 2012).

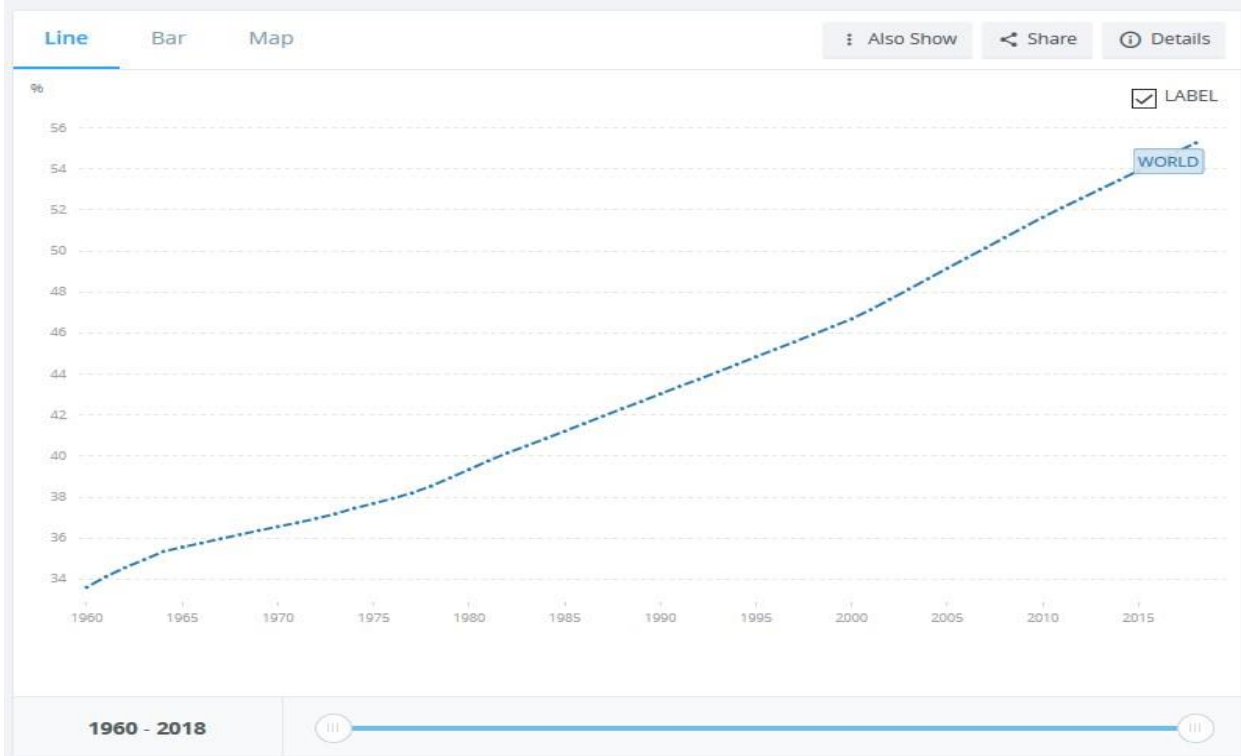
Συνδέεται άμεσα με τις κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις μιας χώρας και ακολουθεί την εκβιομηχάνισή της με παράλληλη ανάπτυξη του τριτογενή τομέα. Χάρη στην τεχνολογική εξέλιξη οι μικρές βιομηχανίες μεταμορφώνονται σε μεγάλες βιομηχανικές μονάδες. Η συγκέντρωση εργατικού δυναμικού στις πόλεις συμβάλλει στην ταχεία ανάπτυξη της οικονομίας. Επομένως, η αστικοποίηση είναι αναπόφευκτη όσο αναπτύσσεται ο δευτερογενής και ο τριτογενής τομέας της παραγωγής. (Davis, 2014).

Αντίθετα, όταν η οικονομία μιας χώρας βασίζεται κυρίως στον *πρωτογενή τομέα* (αγροτικά προϊόντα, εξόρυξη πρώτων υλών κλπ.), ο πληθυσμός είναι χρήσιμος στην ύπαιθρο. Με την ανάπτυξη της μεταποίησης, καθώς ο *δευτερογενής τομέας* διογκώνεται, ο πληθυσμός μετακινείται από την ύπαιθρο προς τα αστικά βιομηχανικά κέντρα, στα οποία αφενός υπάρχει ανάγκη εργατικού δυναμικού, αφετέρου καλύτερες συνθήκες ζωής (στέγη, μετακινήσεις, διασκέδαση, υπηρεσίες υγείας κ.ά.). Παράλληλα, αναπτύσσεται και ο *τριτογενής τομέας*, που βασίζεται στη γνώση και αποκαλείται τομέας *έντασης γνώσης*. Κατά κανόνα, οι χώρες με ανεπτυγμένο τριτογενή τομέα ανήκουν στις ανεπτυγμένες (Pettinger, 2017).

Urban population (% of total population) - World

United Nations Population Division. World Urbanization Prospects: 2018 Revision.

License : CC BY-4.0

Γράφημα 3-Η αστικοποίηση στον κόσμο (The World Bank, 2018)

Ο πληθυσμός της Γης αστικοποιήθηκε πολύ πιο γρήγορα από ότι είχε προβλέψει η **Λέσχη της Ρώμης** στην έκθεση της «*Τα Όρια της Ανάπτυξης*» (The Limits to Growth) το 1972 (Meadows κ.ά., 1972). Σήμερα, το ποσοστό του παγκόσμιου αστικού πληθυσμού αγγίζει το 55 % και αυξάνει κατά 1 εκατομμύριο την εβδομάδα, ενώ από το 2020 ο αγροτικός πληθυσμός θα αρχίσει να φθίνει παγκοσμίως. Η πληθυσμιακή αύξηση του μέλλοντος θα πιστώνεται αποκλειστικά στη μεγέθυνση των πόλεων. Υπολογίζεται ότι οι πόλεις θα φτάσουν στην πλήρη ανάπτυξή τους γύρω στο 2050 (Davis, 2014).

1.5 Συνέπειες της αστικοποίησης

Τα αστικά κέντρα των ανεπτυγμένων χωρών έχουν ποιοτικότερο επίπεδο διαβίωσης από εκείνα των αναπτυσσόμενων, επομένως τα θετικά και τα αρνητικά στοιχεία των διαφόρων αστικών κέντρων διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους.

Τα **θετικά στοιχεία** της αστικοποίησης μπορούν να συνοψιστούν στα ακόλουθα:

- Εύκολη πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, σημαντική παράμετρος για την ψυχική και πνευματική υγεία του πληθυσμού (Tolley και Vinod, 1987).
- Περισσότερες επιλογές εργασίας χάρη στην παρουσία πολλών επιχειρήσεων.
- Δυνατότητες μεγαλύτερης επιλογής υπηρεσιών.
- Ευκολία μετακινήσεων.
- Περισσότερες εναλλακτικές στη διασκέδαση, τον αθλητισμό και τον πολιτισμό.
- Ευκολότερη κοινωνική ένταξη διαφόρων κοινωνικών ομάδων.
- Βελτίωση του εισοδήματος των κατοίκων των πόλεων σε σύγκριση με εκείνων της υπαίθρου.
- Οι ερευνητικοί πόροι που συγκεντρώνονται στις πόλεις προσελκύουν δημιουργικά άτομα από τη χώρα και ενθαρρύνεται η δημιουργικότητα.

Τα κύρια **αρνητικά** στοιχεία της αστικοποίησης, που είναι πολύ εντονότερα στις αναπτυσσόμενες χώρες, συνοψίζονται στα ακόλουθα: (Tolley και Vinod, 1987; Βασιλόπουλος, 2017; Χουρσαλάς, 2016)

- Η **ποιότητα του αέρα** των πόλεων είναι χειρότερη από εκείνη της υπαίθρου. Λόγω της ύπαρξης πολλών βιομηχανιών στον προαστιακό ιστό, ο αέρας είναι πιο μολυσμένος. Σύμφωνα με τον Π.Ο.Υ. το 80% των κατοίκων των πόλεων παγκοσμίως, είναι εκτεθειμένοι σε πολύ επικίνδυνη ατμόσφαιρα.
- Ο **υπερπληθυσμός** σε σχέση με τις ανεπαρκείς υποδομές είναι αιτία των περισσότερων προβλημάτων, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών και των ψυχολογικών.
- Το **μποτιλιάρισμα** και το ανεπαρκές συγκοινωνιακό δίκτυο, υποβιβάζει την ποιότητα ζωής.
- Μεγαλύτερο **κόστος ζωής** στην πόλη, όπως οι τιμές των κατοικιών.
- Οι **μετακινήσεις** με αυτοκίνητο αλλά και με τις «δημόσιες» συγκοινωνίες κοστίζουν ακριβά.
- **Εγκληματικότητα**.
- **Αύξηση της φτώχειας**. Υπάρχουν περισσότεροι φτωχοί στις πόλεις απ' ότι στην ύπαιθρο. Σύμφωνα με τον ΟΗΕ, οι αυξητικές τάσεις των φτωχών των πόλεων θα συνεχιστούν.

- **Κίνδυνος εξάπλωσης ασθενειών** και υψηλή θνησιμότητα στις πόλεις των *αναπτυσσόμενων* χωρών, λόγω ανεπαρκών υποδομών ύδρευσης, αποχέτευσης κλπ.
- **Εμπόριο λευκής σαρκός¹² (trafficking)**, χαρακτηριστικό των πόλεων και των λιμανιών.
- Έλλειψη πρασίνου.
- **Ψυχολογικά προβλήματα**, απομάκρυνση από τη φύση και διαβίωση σε τεχνητό περιβάλλον.
- Η στρεβλή αστικοποίηση επηρεάζει την οικονομία μιας χώρας. Η ανεξέλεγκτη μεγέθυνση των αστικών κέντρων έχει ανάγκη χρηματοδότησης δαπανηρών έργων υποδομών (περιφερειακές οδικές αρτηρίες, μετρό, έργα ύδρευσης και αποχέτευσης και άλλα) αφαιρώντας σημαντικά ποσά για την αναζωογόνηση της επαρχίας με μεγάλα έργα (φράγματα, οδικό δίκτυο, αρδευτικά έργα κλπ.). Έτσι, δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος που επιταχύνει την ερήμωση της υπαίθρου, αναγκάζοντας τους αγροτικούς πληθυσμούς να αναζητήσουν καλύτερες συνθήκες ζωής στις πόλεις. Επιπλέον, η κατασκευή δαπανηρών έργων υποδομής στις πόλεις επιβαρύνει οικονομικά τις περιφέρειες.

1.6 Αστικοποίηση και αστικό τοπίο στις αναπτυσσόμενες χώρες

Ενώ η αστικοποίηση συνοδεύεται από δομικές αλλαγές των οικονομιών, που από *αγροτικές* μετασχηματίζονται σε *βιομηχανικές*, η περίπτωση της Αφρικής είναι λίγο διαφορετική. Οι αφρικανικές πόλεις μεγεθύνονται περισσότερο εξαιτίας της δημογραφικής τους έκρηξης ($\frac{2}{3}$) και λιγότερο εξαιτίας της εσωτερικής μετανάστευσης ($\frac{1}{3}$). Επιπλέον, ο πληθυσμός που έρχεται στα αστικά κέντρα, δεν έρχεται να καλύψει τη ζήτηση σε εργατικό δυναμικό αλλά κυρίως για να αποφύγει τις δύσκολες συνθήκες ζωής της επαρχίας και καταλήγει να απασχολείται στην *άτυπη* οικονομία και να κατοικεί σε παραγκουπόλεις (Davis, 2014).

Η ένδεια σε αγροτικές περιοχές με την έλλειψη τροφίμων, την ανασφάλεια, την έλλειψη υποδομών και στοιχειωδών υπηρεσιών, το υποβαθμισμένο περιβάλλον, οι θρησκευτικές και εθνοφυλετικές συγκρούσεις, οι πολιτικές διώξεις, είναι οι βασικότερες αιτίες που ωθούν τους αγροτικούς πληθυσμούς των αναπτυσσόμενων χωρών προς τις πόλεις (Davis, 2014)

---

¹² Νομικός όρος

Οι ανεπτυγμένες χώρες δεν αστικοποιούνται πια με τους υψηλούς ρυθμούς του παρελθόντος, ενώ σε μερικές πόλεις ο πληθυσμός συρρικνώνεται ελαφρά (World Population Review, 2019a). Στις αναπτυσσόμενες χώρες όμως ο ρυθμός αστικοποίησης παραμένει ιδιαίτερα υψηλός (Woetzel κ.ά., 2016) αλλά οι πόλεις αυτές είναι ανεπαρκώς προετοιμασμένες να τον στεγάσουν και να του προσφέρουν τα οφέλη της. Στην Αφρική, τη Νότια Αμερική και την Ασία, η ταχεία αστικοποίηση συνοδεύεται από μεγάλες δυσκολίες διαχείρισης της στέγασης, των μέσων μαζικής μεταφοράς, από προβλήματα στη χρήση γης και παροχής δημόσιων υπηρεσιών. Το περιβάλλον είναι υποβαθμισμένο, παρατηρείται εγκληματικότητα και μεγάλη ανεργία. (Woetzel κ.ά., 2016).

Υπάρχουν αρκετές ιδιαιτερότητες στην αστικοποίηση κάθε χώρας. Για παράδειγμα, η γρήγορη εξαρτημένη εκβιομηχάνιση των μεγαλύτερων χωρών της Λατινικής Αμερικής, με βόρειο-αμερικανικές κυρίως επενδύσεις, πυροδότησε έναν ταχύ ρυθμό αστικοποίησης, με αποτέλεσμα την απότομη εγκατάλειψη της υπαίθρου και την *υπεραστικοποίηση μητροπόλεων* όπως το Ρίο (13,5 εκατομμύρια κατοίκους), και το Σάο Πάολο (22 εκατομμύρια) της Βραζιλίας, την Πόλη του Μεξικού (22 εκατομμύρια), τη Λίμα του Περού (10,5 εκατομμύρια) και άλλες. Επίσης, η ύπαρξη πετρελαίου συντελεί στη γρηγορότερη αστικοποίηση μιας περιοχής. Το Λάγκος της Νιγηρίας, η Τζακάρτα της Ινδονησίας, το Καράκας της Βενεζουέλας, η Τεχεράνη του Ιράν είναι πόλεις άμεσα εξαρτώμενες από την οικονομία του πετρελαίου και παράλληλα *υπεραστικοποιημένες* (Woetzel κ.ά., 2016).

Η οικονομική κρίση στις μη πετρελαιοπαραγωγούς χώρες, με την μείωση των τιμών των αγροτικών προϊόντων στη διεθνή αγορά, οδήγησε σε ακόμα ταχύτερη συσσώρευση αγροτικού πληθυσμού στα ήδη προβληματικά αστικά κέντρα, όπου δεν ενσωματώθηκαν.

Οι πολιτικο-στρατιωτικές συγκρούσεις στις αγροτικές επαρχίες στρέφουν τον πληθυσμό προς τις πόλεις. Αυτό το φαινόμενο παρατηρείται σε όλη σχεδόν τη Μέση Ανατολή, σε χώρες της Αφρικής και της Νότιο-ανατολικής Ασίας (Νότια Αφρική, Αιθιοπία, Αγκόλα, Μοζαμβίκη, Σρι Λάνκα, Φιλιππίνες, Αφγανιστάν, Καμπότζη). Η **Νιγηρία** συνδυάζει όλους τους παραπάνω παράγοντες: πετρελαϊκή οικονομία, εξαρτημένη εκβιομηχάνιση, αγροτική αποδιοργάνωση, εθνικο-φυλετικοί ανταγωνισμοί, πολιτικο-στρατιωτικές συγκρούσεις, ενώ ανάλογες περιπτώσεις αποτελούν το Ιράν, το Ιράκ, και η Ινδονησία.

Τα *οικονομικά χαρακτηριστικά* του αστικού χώρου είναι η έντονη ανάπτυξη μιας *άτυπης* οικονομίας, της παραοικονομίας, που δεν φορολογείται και είναι λιγότερο παραγωγική από την τυπική *επίσημη* οικονομία

Τα *περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά* είναι η υψηλή μόλυνση και η ρύπανση του περιβάλλοντος, η υπερεντατική εκμετάλλευση των φυσικών πόρων χωρίς τήρηση των κανονισμών, ανεπαρκής υγιεινή χωρίς βιολογικούς καθαρισμούς με μη ασφαλή αποθέματα νερού.

Βασικά *κοινωνικά χαρακτηριστικά* είναι ο υπερπληθυσμός και οι παραγκουπόλεις, το νεαρό του πληθυσμού και το χαμηλό προσδόκιμο ζωής, διευρυμένη φτώχεια, ελλιπής παροχή ιατρικής και υγειονομικής φροντίδας, ανάγκες για εκπαίδευση ιδιαίτερα στον πολύ νεαρό πληθυσμό καθώς σημαντικό ποσοστό παιδιών εγκαταλείπουν νωρίς το σχολείο για βιοποριστικούς λόγους (Μεταξίδης, 2012: 136–137).

1.6.1 Διαφοροποίηση του φαινομένου στον ανεπτυγμένο και αναπτυσσόμενο κόσμο

Η ανάπτυξη των πόλεων στις αναπτυσσόμενες χώρες δεν οφείλεται τόσο στην εκβιομηχάνιση, αλλά στην ψευδαίσθηση των φτωχών κατοίκων της υπαίθρου ότι η πόλη είναι η Γη της Επαγγελίας σε σχέση με τη φτώχεια της υπαίθρου. Έτσι, οι πόλεις αυτές μετατρέπονται σε πόλο έλξης εσωτερικών μεταναστών με σκοπό την αναζήτηση εργασίας και καλύτερες συνθήκες ζωής. Ωστόσο, χωρίς μελέτη αστικού σχεδιασμού, η αστική έκρηξη προκαλεί «*αστικοποίηση χωρίς ανάπτυξη*» (Simone, 2011). Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Αφρική όπου οι περισσότερες πόλεις λειτουργούσαν κυρίως ως αποικιακά διοικητικά ή εμπορικά κέντρα, παρά τις μικρές βιομηχανικές και εμπορικές ζώνες που είχαν δημιουργηθεί. (UN-Habitat, 2003: 2–4).

Η οικονομική ύφεση και οι διεθνείς παρεμβάσεις διαρθρωτικού χαρακτήρα, ενέτειναν την φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, που αποτελεί μόνιμο χαρακτηριστικό των περισσότερων αναπτυσσόμενων οικονομιών. Κατά συνέπεια, η εικόνα των πόλεων έχει την εξής μορφή: από τη μια βρίσκεται η επίσημη πόλη, που συγκεντρώνει πλούτο και ανάπτυξη, από την άλλη η αυθόρμητη ανεπίσημη πόλη, το καταφύγιο των φτωχών, της πλεονάζουσας εργατικής

τάξης. Η ταχεία αστικοποίηση και η αντιμετώπιση των αστικών προκλήσεων απαιτεί οριζόντιες ολοκληρωμένες εφαρμογές εμπειρογνομosύνης και επενδύσεων, προσαρμοσμένες σε κάθε χώρα αλλά και καθοδηγούμενες από βέλτιστες πρακτικές και διεθνή πρότυπα.

Η συνεχής ανάπτυξη των **μεγαπόλεων** ($\geq 8.000.000$ κατοίκων) και η πρόσφατη εμφάνιση των **υπερπόλεων** ($\geq 20.000.000$), είναι ήδη μια πραγματικότητα. Το 1995, το Τόκυο είχε πάνω από 20.000.000 κατοίκους, ενώ το 2025, στην Ασία θα υπάρχουν 10 ή 11 υπερπόλεις (Τζακάρτα, Ντάκα, Καράτσι, Σαγκάη, Μουμπάι κ.ά.). Η βιωσιμότητά τους όμως, όπως το Μουμπάι των 33.000.000 κατοίκων, είναι υπό αμφισβήτηση, καθώς υπάρχουν έντονα οικολογικά ζητήματα (Davis, 2014). Ο κορεσμός των μεγαπόλεων και των υπερπόλεων έχει ήδη οδηγήσει τις κυβερνήσεις να στρέψουν τους εισερχόμενους πληθυσμούς σε δευτερεύοντα κοντινά αστικά κέντρα. Υπολογίζεται πως τα $\frac{3}{4}$ της μελλοντικής πληθυσμιακής αύξησης θα απορροφηθούν σε τέτοια αστικά κέντρα. Στην Κίνα, η πληθυσμιακή αύξηση αφορά ήδη δευτερεύοντα αστικά κέντρα, τις πρόσφατα αστικοποιημένες κωμοπόλεις. Μάλιστα, οι πόλεις που μεγαλώνουν περισσότερο, είναι εκείνες των 100-500.000 κατοίκων. Η αγροτική υπαίθρος της Κίνας και της Ινδονησίας παίρνει μια μορφή αστικοποίησης καθώς τα χωριά μεγαλώνουν, δίνοντας μια μικτή εικόνα μεταξύ αγροτικής και αστικής περιοχής. Επίσης, παρατηρείται μια τάση αστικοποιημένης υπαίθρου στην Άπω Ανατολή, με σύγχρονα οδικά, σιδηροδρομικά και τηλεπικοινωνιακά δίκτυα, μεταξύ των αστικών κέντρων. Αυτό φαίνεται να είναι το πρώτο στάδιο αναπτυξιακής δομής ολόκληρων γεωγραφικών περιοχών, με συνεχείς αστικούς άξονες στην Άπω Ανατολή (Σεούλ, Τόκυο, Χονγκ-Κονγκ, Ιάβα) (Davis, 2014). Εκεί, η αστικοποίηση συνοδεύεται από βιομηχανοποίηση, δηλαδή ανάπτυξη του δευτερογενή τομέα της παραγωγής. Στην Αφρική αντίθετα, αναπτύσσεται μια στρεβλή τριτογενής παραγωγή που θα εξεταστεί στη συνέχεια.

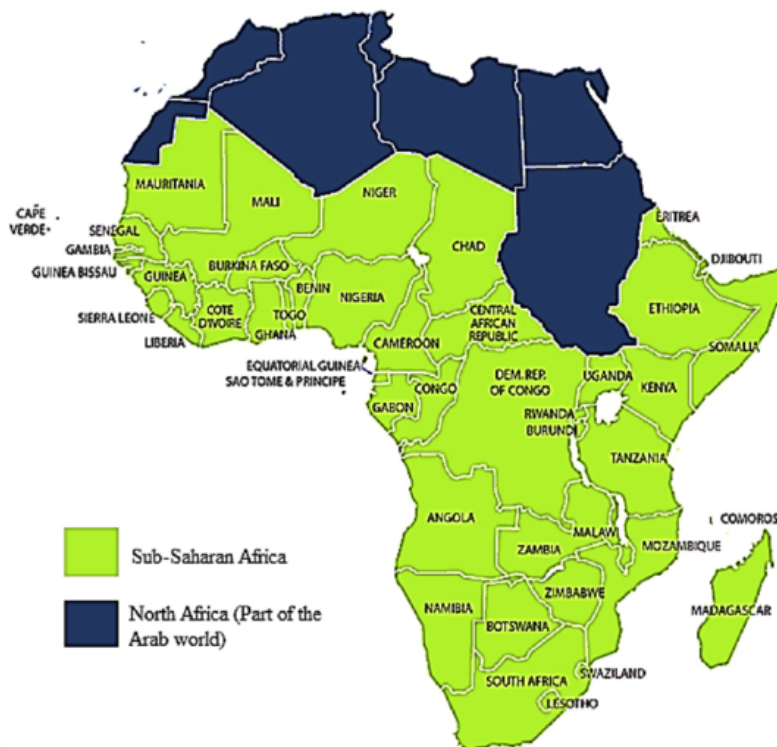
Κεφάλαιο 2^ο

2. Υποσαχάρια Αφρική και αστικοποίηση

Γεωγραφικά, Υποσαχάρια Αφρική (ΥΑ) ονομάζεται το τμήμα εκείνο που βρίσκεται κάτω από την έρημο Σαχάρα. Για πολιτικούς λόγους, η ΥΑ δεν περιλαμβάνει το Σουδάν, που ανήκει στις αραβόφωνες χώρες της Β. Αφρικής. (Ngoran κ.ά., 2016).

Το φυσικό περιβάλλον της Αφρικής δεν είναι ικανό να συντηρήσει μεγάλους πληθυσμούς, επειδή αδιαπέραστα τροπικά δάση και μεγάλες έρημοι δεν μπορούν να κατοικηθούν. Η καλλιέργεια του εδάφους για τη διατροφή του πληθυσμού περιοριζόταν σε 4 είδη φυτών με μακρύ σπόρο όπως τα σιτηρά, σε αντίθεση με την ποικιλία των 32 ειδών που υπάρχουν στην Ευρασία. Οι Αφρικανοί όμως κατάφεραν να επιβιώσουν σε μικρές ομάδες-φυλές, με αποτέλεσμα η Αφρική μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα ήταν η πιο **αραιοκατοικημένη** ήπειρος. Ενώ γεωγραφικά είναι η μεγαλύτερη ήπειρος μετά την Ασία, ο πληθυσμός της είναι μόνο το 1/7 του παγκόσμιου πληθυσμού, που όμως είχε επιπτώσεις και στο ατλαντικό δουλεμπόριο. Επιπλέον, για να ξεφύγουν από τους δουλεμπόρους, οι Αφρικανοί μετακόμιζαν προς άγονα μέρη του εσωτερικού της ηπείρου, εγκαταλείποντας τα πρώην γόνιμα εδάφη. Οι ευρωπαίοι άποικοι στη συνέχεια, χρησιμοποίησαν Αφρικανούς για να συλλάβουν Αφρικανούς, πράγμα που προκάλεσε εθνοφυλετικές συγκρούσεις. Οι μνήμες από το δουλεμπόριο είναι βαθιά ριζωμένες στους πληθυσμούς της Αφρικής, με τις ανάλογες επιπτώσεις για την Αφρική και τη Δύση (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 22).

Βασικά χαρακτηριστικά της αστικοποίησης των χωρών της ΥΑ είναι ο υψηλός ρυθμός φυσικής αύξησης του πληθυσμού, η εσωτερική μετανάστευση από τις αγροτικές προς τις αστικές περιοχές και η προσέλευση μεταναστών από γειτονικές χώρες.

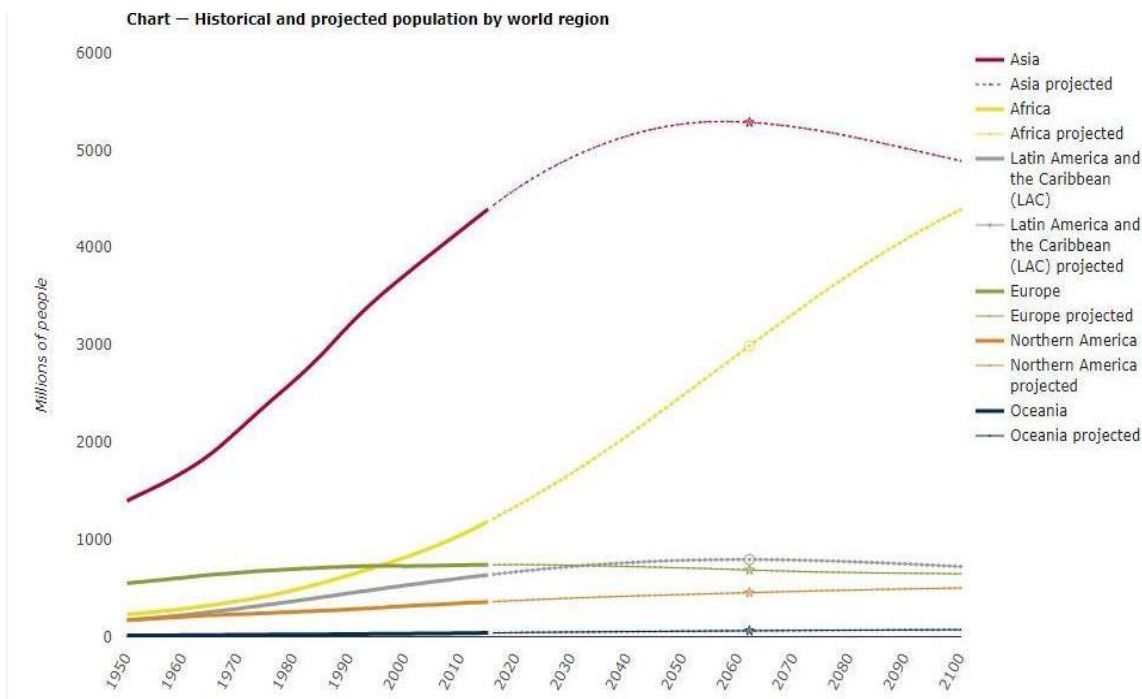

Χάρτης 4-Βόρεια και Υποσαχάρια Αφρική¹³ (FT, 2015)

2.1 Στατιστικά – Δημογραφικά στοιχεία της Αφρικής

Στο 2^ο μισό του 20^ο αιώνα, μετά το επίσημο τέλος της αποικιοκρατίας και χάρη στη μείωση της παιδικής θνησιμότητας και την αυξημένη γονιμότητα, η Αφρική γνώρισε μεγάλη πληθυσμιακή έκρηξη, οι κάτοικοί της από 200.000.000 το 1950 ξεπέρασαν τα 700.000.000 το 1995 και το 1 δισ. το 2010 ενώ το 2016 ήταν 1,2 δισ. Στην Αφρική, η αύξηση του πληθυσμού συνέπεσε με την πτώση της αποικιοκρατίας, την έλλειψη επενδύσεων, την οικονομική παρακμή και την πολιτική αστάθεια των ανεξάρτητων αφρικανικών κρατών. Στη δεκαετία του '90, ενώ οι ρυθμοί γονιμότητας άρχισαν να μειώνονται, η ήπειρος βρέθηκε αντιμέτωπη με μια νέα δημογραφική απειλή, το AIDS.

¹³ Το Σουδάν ταξινομείται στη Βόρεια Αφρική από τον ΟΗΕ. Γεωγραφικά όμως χωρίζεται σε δύο μέρη: στο Βόρειο Σουδάν που ανήκει στη Β. Αφρική και στο Νότιο Σουδάν που ανήκει στην Υποσαχάρια Αφρική.

Γράφημα 4-Ο πληθυσμός ανά ήπειρο (Eionet, 2016)

Αν η πληθυσμιακή αύξηση της Αφρικής συνεχιστεί με τους ίδιους ρυθμούς υπολογίζεται ότι έως το 2100 τα μισά παιδιά ηλικίας έως 18 ετών θα είναι Αφρικανοί. Η Νιγηρία θα έχει ξεπεράσει τις ΗΠΑ σε πληθυσμό και θα είναι το τρίτο πολυπληθέστερο κράτος στον κόσμο. (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 20–21). Σημαντικό χαρακτηριστικό των αφρικανικών πληθυσμών είναι η ανομοιογένεια. Για παράδειγμα, οι σκανδιναβικοί λαοί διαφέρουν πολύ λιγότερο από τους Ιταλούς, από όσο οι Φουλάνι¹⁴ και οι Σόνα¹⁵, εθνότητες της ΥΑ. (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 15)

¹⁴ Σουδανική Εθνότητα

¹⁵ Εθνότητα στη ΝΑ Αφρική (Ζιμπάμπουε)

Africa: Population aged 0-24, 25-49, 50+

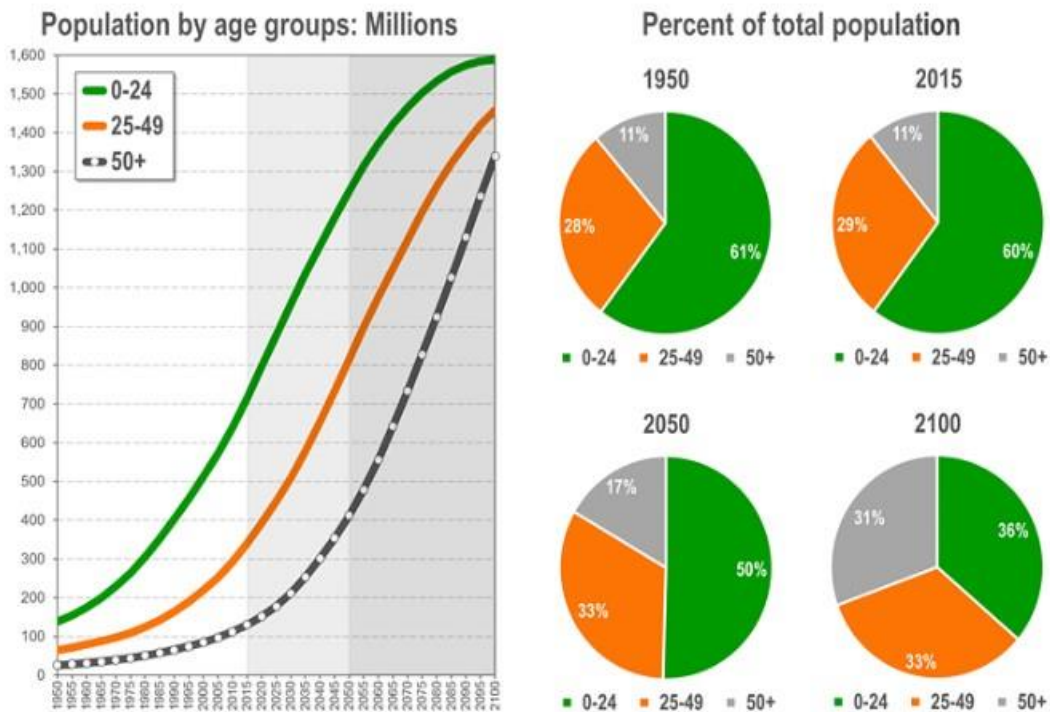
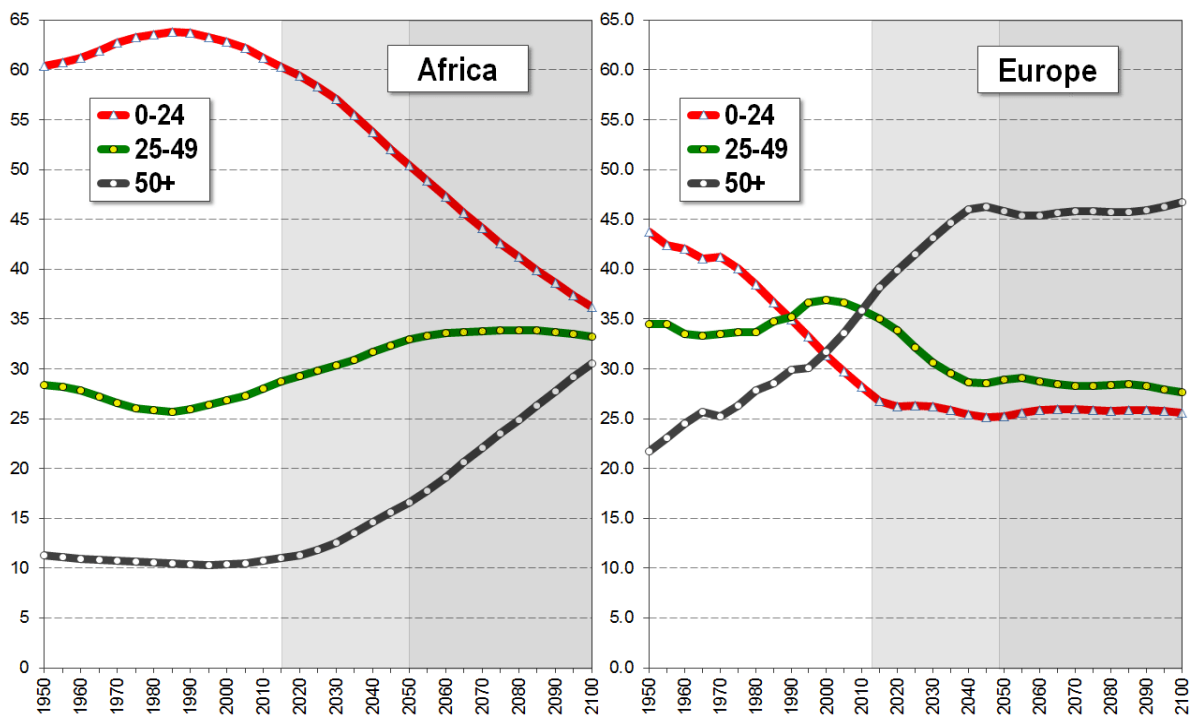

Chart by GKH. Data source: United Nations, WPP2015

Γράφημα 5-Αφρική: ηλικιακές ομάδες (UN, 2015)

Σήμερα η Αφρική είναι χώρα εφήβων και νέων. Το 2015, σχεδόν τα 3/5 του πληθυσμού (60%) ήταν κάτω των 25 χρονών, το ίδιο ποσοστό που ήταν και το 1950 (61%). Ωστόσο, το ποσοστό αυτό πενταπλασιάστηκε σε απόλυτους αριθμούς και από 138.000.000 που ήταν το 1950, έφτασε το 2015 στα 716.000.000 (The World Bank, 2018).

Γράφημα 6-Οι ηλικιακές ομάδες στην Αφρική και την Ευρώπη (UN, 2015)

2.2 Αποικιοκρατία, αποαποικιοποίηση και αστικοποίηση της Αφρικής

«Όταν οι ιεραπόστολοι ήλθαν στην Αφρική είχαν τη Βίβλο και είχαμε τη γη. Είπαν: Ας προσευχηθούμε. Κλείσαμε τα μάτια. Όταν τα ανοίξαμε είχαμε τη Βίβλο και είχαν τη γη»

Ντέσμοντ Τούτου¹⁶

Η περίοδος της αποικιοκρατίας είναι κρίσιμης σημασίας για την κατανόηση των σχέσεων της Αφρικής με τον υπόλοιπο κόσμο. Τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της Αφρικής εμπόδισαν την επαφή με τον υπόλοιπο κόσμο, διότι η ΥΑ είναι αποκομμένη από τις άλλες ηπείρους. Η Σαχάρα είναι φυσικό σύνορο που χωρίζει την Αφρική στα δύο. (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 22)

Μέχρι τον 15^ο αιώνα, οι επαφές της Αφρικής με την Ευρώπη και την Ασία γίνονταν μόνο από το βόρειο τμήμα της, τον αραβικό κόσμο. Η ΥΑ ήταν άγνωστο έδαφος για τους Ευρωπαίους. Ο πορτογάλος εξερευνητής Βάσκο Ντα Γκάμα έκανε πρώτος τον περίπλου της

¹⁶ Desmond Tutu (γενν. 1931) αρχιεπίσκοπος της Ν. Αφρικής και αγωνιστής κατά του apartheid

Αφρικής. Στη συνέχεια, οι Ευρωπαίοι επιβλήθηκαν πρώτα με το δουλεμπόριο κι ύστερα με την αποικιοκρατία.

Χάρτης 5-Η αποικιοκρατία στην Αφρική

Οι Ευρωπαίοι κατάφεραν να κατακτήσουν την Αφρική με τη βοήθεια δύο ανακαλύψεων: το κινίνο, και τα οπισθογεμή πυροβόλα όπλα. Από τη δεκαετία του 1850 που ανακαλύφτηκε η

δράση του κινίνου κατά της μαλάριας (ελονοσίας), μειώθηκαν σημαντικά οι απώλειες των Ευρωπαίων που άγγιζαν το 50% και με τα *οπισθογεμή όπλα* καλύτερης τεχνολογίας από τα προηγούμενα *εμπροσθογεμή μουσκέτα* απέκτησαν στρατιωτική υπεροχή. Οι ευρωπαίοι αποικιοκράτες προσπάθησαν να προσδώσουν ιδεολογικό μανδύα στην αποικιοκρατία, επιχειρώντας τη *νομιμοποίησή* της, με την έννοια της «*εκπολιτιστικής αποστολής*» (*mission civilisatrice*), παρουσιάζοντας την υποανάπτυκτη Αφρική ως «*άγρια ανθρωπότητα*» που θα μετατρέποταν σε «*πολιτισμένη ανθρωπότητα*». Παράλληλα, οι αποικιακές δυνάμεις, ανταγωνίζονταν μεταξύ τους για την κυριαρχία αφρικανικών εδαφών (πχ. έλεγχος της περιοχής του Νείλου) (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 25). Κατά την πρώτη αποικιοκρατική περίοδο, κατακτήθηκαν οι παραλιακές περιοχές, ενώ αργότερα εισχωρούσαν στην ενδοχώρα μέσω τοπικών διοικητικών κέντρων εξουσίας. (Rodney, 1973: 103–124).

Στην Αφρική η αποικιοποίηση έγινε μετά το τέλος του δουλεμπορίου και από το 1850 και μετά σχηματίζονταν αποικιακά κράτη.

Η μορφή, τα χαρακτηριστικά και οι οργανωτικές δομές αποικιοκρατικής επιβολής, εξαρτιόταν από το μοτίβο διοίκησης της αποικιοκρατικής δύναμης, όπως είναι ο βαθμός *οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης* της, η γεωγραφία και η εθνοφυλετική σύνθεση της αποικίας, ο βαθμός κοινωνικής οργάνωσης και η δημογραφική συγκέντρωση. Οι παράγοντες αυτοί επηρέασαν τους σκοπούς των αποικιοκρατών αλλά και το βαθμό αστικοποίησης της αποικίας στα πλαίσια της *αποικιακής εκβιομηχάνισης* (Colonial Industrialisation) (Rodney, 1973: 103–124)

Η *αποικιακή εκβιομηχάνιση* δεν ακολούθησε την πορεία εκβιομηχάνισης των ευρωπαϊκών αποικιακών δυνάμεων. Η εξόρυξη πρώτων υλών (ορυχεία μετάλλων, πολύτιμων λίθων, ενέργειας κ.λπ.) και η παραγωγή αγροτικών προϊόντων για εξαγωγή (βαμβάκι, κακάο, ζαχαροκάλαμο, παραγωγή λαδιού), δεν συνιστά «*αποικιακή εκβιομηχάνιση*» και ο όρος είναι *κατ' ευφημισμόν*, αφού δεν υπάρχει μεταποίηση αλλά *πρωτογενής παραγωγή*. (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 26). Επίσης δεν υπήρξαν βιομηχανικές πόλεις, ενώ η οποιαδήποτε μορφή αστικοποίησης ξεκίνησε, προχώρησε και εξελίχτηκε με βάση τα αποικιακά συμφέροντα (Castells, 1977: 39–63).

Αναμφίβολα, η αποικιοποίηση επηρέασε μέσω στρεβλώσεων τις οικονομικές δομές των αποικιών. Οι τιμές των αγροτικών προϊόντων καθορίζονταν με διατάγματα και επιβάλλονταν

βαριά φορολογία. Η ιδιοκτησία γης δεν επηρεάστηκε ιδιαίτερα από την αποικιοκρατία γιατί παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό «κοινοτική», καθώς η ατομική ιδιοκτησία ήταν άγνωστη στις περισσότερες αφρικανικές κοινωνίες. Στις περισσότερες αποικιακές πόλεις, η χωροταξική και πολεοδομική δομή έμοιαζε με εκείνη των πόλεων των αποικιακών δυνάμεων π.χ οι ισπανικές πόλεις της Λατινικής Αμερικής έμοιαζαν πολεοδομικά με τις πόλεις της Ισπανίας. Εξαιτίας των κλιματικών συνθηκών και των τροπικών ασθενειών δεν εγκαταστάθηκε μεγάλος αριθμός Ευρωπαίων στην ΥΑ (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 26).

Η ύπαρξη λειτουργικών και κοινωνικο-οικονομικών προβλημάτων των αποικιών, σε συνδυασμό με την έλλειψη υποδομών, προκάλεσε οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές διεκδικήσεις από οργανωμένες ομάδες που εξελίχθηκαν σε εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα. Οι αποικιοκρατικές δυνάμεις αντιμετώπισαν τις διεκδικήσεις αυτές αρχικά με την βία, αλλά αργότερα αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν, προτείνοντας κάποιες λύσεις. Για παράδειγμα, η Γαλλία, υποχρέωνε τους Αφρικανούς σε καταναγκαστική, απλήρωτη εργασία μέχρι το 1944. Η Βρετανία έδινε στους διοικητές των αποικιών μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων και σε ορισμένες περιπτώσεις η διοίκηση περνούσε στα χέρια ντόπιων διοικητών. Τέτοια ήταν η διοίκηση στη βόρεια **Νιγηρία**, που δινόταν σε έμπιστους μουσουλμάνους εμίρηδες της περιοχής. Στη νότια Νιγηρία, περιοχή με μεγαλύτερο οικονομικό ενδιαφέρον για τους Βρετανούς, οι διοικητές διορίζονταν απευθείας από τη Βρετανία, γεγονός που προκαλούσε συχνά προστριβές μεταξύ των ντόπιων πληθυσμών. (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 26–27)

Έτσι δημιουργήθηκαν οι βασικές υποδομές στις αποικίες, οδικά και σιδηροδρομικά δίκτυα, σχολεία και νοσοκομεία, εισήχθησαν νέες καλλιέργειες, και μια στοιχειώδης αστική υποδομή σε περιοχές όπου κατοικούσαν οι ντόπιοι. Αυτήν την κατάσταση κληρονόμησαν οι μετααποικιακές κυβερνήσεις, όπου οι μεγάλες πόλεις, όπου συγκεντρωνόταν το βάρος της αποικιακής οικονομικοκοινωνικής και διοικητικής ανάπτυξης, έγιναν πρωτεύουσες και μητροπόλεις των πρώην αποικιοκρατούμενων χωρών.

Χάρτης 6-Οι βρετανικές αποικίες στην Αφρική (www.mapsofindia.com, 2019)

Κοινωνιολογικά, η συνάντηση δύο κοινωνιών, με διαφορετική βαθμίδα ανάπτυξης η καθεμία, από τη μια η κοινωνία των Αφρικανών της ΥΑ και από την άλλη η δυτική κοινωνία του πρώιμου καπιταλισμού, συντέλεσε στη γρήγορη και βίαιη εξάλειψη των παραδοσιακών αφρικανικών αξιών και εισήγαγε τις τοπικές κοινωνίες των Αφρικανών στη βιομηχανική εποχή, με τραγικό και συχνότατα εγκληματικό τρόπο εξαιτίας και του δουλεμπορίου, παρότι αυτό

υπήρχε στις αφρικανικές κοινωνίες με τις μεταξύ τους διενέξεις και πριν την εμφάνιση των Ευρωπαίων.

Το καθεστώς των αποικιών προστατευόταν από την *Κοινωνία των Εθνών* (ΚτΕ), μετά τον Α΄ Π.Π, η οποία μετατράπηκε σε εντολέα «προστασίας», ενώ μετά τον Β΄ Π.Π., η εντολή της ΚτΕ μετατράπηκε σε κηδεμονία με την επίβλεψη του ΟΗΕ. Με το νέο σύστημα κηδεμονίας, οι χώρες αυτές διατηρούσαν τυπικά την κρατική τους αυτοτέλεια αλλά στην πράξη ήταν αντικείμενα αποικιακής εκμετάλλευσης.

Η ανατροπή των παγκόσμιων πολιτικοοικονομικών ισορροπιών αμέσως μετά τον Β΄ Π.Π. προκάλεσε την αποσύνθεση του αποικιακού συστήματος. Μεταξύ 1945-1963, απέκτησαν την ανεξαρτησία τους 50 χώρες της Αφρικής, της Ασίας, και της Λ. Αμερικής, με πληθυσμό εκείνη την εποχή 1,5 δισ., που αντιστοιχούσε στον μισό πληθυσμό της Γης. Σήμερα 80 χώρες έχουν αποκτήσει την πολιτική τους ανεξαρτησία (Flaherty, 2017).

2.2.1 Αποαποικιοποίηση της Αφρικής

Αποαποικιοποίηση είναι η απαλλαγή μιας χώρας από το αποικιακό καθεστώς και η μετατροπή της σε ανεξάρτητο κράτος. (Μπαμπινιώτης, 2002)

Με την ανεξαρτησία της Λιβύης το 1951, άνοιξε ο δρόμος για την πολιτική ανεξαρτησία όλων των χωρών της Αφρικής, που τυπικά ολοκληρώθηκε το 1994 με την κατάργηση του απαρτχάιντ στη Νότια Αφρική και τις διαδικασίες εκδημοκρατισμού της. Ο πολυετής αλλά νικηφόρος αγώνας της Ινδίας, που απαλλάχτηκε από τη βρετανική κηδεμονία το 1947, αναζωπύρωσε τις ελπίδες των Αφρικανών για απελευθέρωση. Στην ΥΑ, ανεξαρτητοποιήθηκε πρώτη η Χρυσή Ακτή (Gold Coast), το 1957, που αργότερα ονομάστηκε Γκάνα. Στις περισσότερες χώρες της ΥΑ η ανεξαρτησία παραχωρήθηκε, χωρίς την ύπαρξη ένοπλων απελευθερωτικών κινημάτων, και οι λόγοι ήταν οι εξής:

(α) οι συνεχείς και πανάκριβες ήττες των αποικιοκρατών (πχ. των Βρετανών στην Ινδία ή των Γάλλων στην Ινδοκίνα) έδειξαν ότι οι πρώην αυτοκρατορίες δεν ήταν ούτε αήττητες ούτε και αρκετά ισχυρές για να κρατήσουν υπερπόντια εδάφη

(β) η επιδίωξη των ΗΠΑ να απελευθερωθούν οι αποικίες, για να αποδυναμώσει τις ευρωπαϊκές ανταγωνίστριες δυνάμεις και να ισχυροποιήσει τη δική της θέση

(γ) οι καταγγελίες των πρώην σοσιαλιστικών χωρών στον ΟΗΕ για τον αναχρονιστικό θεσμό των αποικιών και των προτεκτοράτων και

(δ) η κοινή γνώμη των ανεπτυγμένων χωρών κατά του αποικιακού καθεστώτος (Coffey, 2015; United Nations, 1963; Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 30)

Προτού ανεξαρτητοποιηθεί η **Νιγηρία**, γίνονταν συχνές αιματηρές εξεγέρσεις κατά των Βρετανών, με κύρια αιτήματα την κατάργηση της εκμετάλλευσης, της υπερφορολόγησης, της ανομίας και της αυθαιρεσίας τους. Μετά τον Β΄ Π.Π. που η Μ. Βρετανία εξασθένησε οικονομικά, εντάθηκε η εκμετάλλευση των Νιγηριανών, οι οποίοι όμως αντέδρασαν δυναμικά από το 1945 μέχρι το 1958 με πολυάριθμες απεργίες και διαδηλώσεις και με αιτήματα ανεξαρτησίας. Η Μ. Βρετανία εξέφρασε τη βούλησή της για την παραχώρηση της ανεξαρτησίας και το 1963 η Νιγηρία έγινε ανεξάρτητη Ομοσπονδιακή Δημοκρατία.

Τα μέτρα της πρώτης ανεξάρτητης κυβέρνησης στόχευαν στην καταπολέμηση της οικονομικής και πολιτιστικής ένδειας της χώρας. Έτσι μεγάλα έργα υποδομής, όπως η κατασκευή υδροηλεκτρικού σταθμού στον ποταμό Νίγηρα, η κατασκευή εργοστασίου μεταλλουργίας, διυλιστήρια πετρελαίου, επέκταση οδικών αρτηριών κ.α., άρχισαν να υλοποιούνται με την αστικοποίηση να κάνει την εμφάνισή της. Από το 1963 έως το 1972 ο αστικός πληθυσμός της Νιγηρίας διπλασιάστηκε, από 10 σε 20 εκατομμύρια. (NBS, 2009; The World Bank, 2018)

Η Νιγηρία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα για τις περισσότερες αποικίες, όπου η αστικοποίηση της χώρας, όπως και η συνολική της ανάπτυξη καθυστέρησε εξαιτίας του αποικιακού καθεστώτος.

2.2.2 Η αποικιοκρατία ως ανασταλτικός παράγοντας οικονομικής

ανάπτυξης των αποικιών

Οι ευρωπαϊκές αποικιακές δυνάμεις, τον 19^ο αιώνα προέβησαν στη χάραξη αυθαίρετων συνόρων αφρικανικών κρατών με ευθείες γραμμές (χωρίς εθνοτική και γεωγραφική πραγματικότητα) προκειμένου να κατασκευάσουν έθνη – κράτη (Rosenberg, 2019). Οι αφρικανικοί λαοί χωρίς καμία εθνική συνείδηση, αλλά προσβλέποντας μόνο στη βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου, μέλη ίδιων εθνοτήτων βρέθηκαν να κατοικούν σε διαφορετική χώρα.

Έτσι οι Κονγκολέζοι βρέθηκαν να κατοικούν σε Κονγκό, Ζαΐρ και Αγκόλα, επειδή η Γαλλία, το Βέλγιο και η Πορτογαλία θέλησαν να μοιραστούν τις πλουτοπαραγωγικές πηγές των εδαφών αυτών. Οι Σομαλοί χωρίστηκαν σε 5 χώρες, στη βρετανική Σομαλία, στην ιταλική Σομαλία, στο γαλλικό Τζιμπουτί, στη βρετανική Κένυα και στην ανεξάρτητη Αιθιοπία. (Rosenberg, 2019; Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 167).

Οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις παρά την πολιτική ανεξαρτησία που αναγκάστηκαν να παραχωρήσουν μετά τον Β΄ Π.Π., δεν παραιτήθηκαν εύκολα από τις πλουτοπαραγωγικές πηγές των αποικιών και μέσω δικτατορικών καθεστώτων, πρόκλησης εμφύλιων πολέμων, χρηματικής εξαγοράς κυβερνήσεων, κατόρθωναν μέχρι πρόσφατα να κυριαρχούν απόλυτα στις χώρες αυτές, αποτελώντας βασικό εμπόδιο για τη γρήγορη ανάπτυξη της οικονομίας τους. Σύμφωνα με τη *θεωρία της εξάρτησης (dependency school)*, η αποαποικιοποίηση ήταν επιφανειακή και οι ισχυρές χώρες συνέχισαν – και συνεχίζουν – να κυριαρχούν πάνω στις ασθενέστερες (Chase-Dunn, 2015). Πρόκειται για *έμμεσο αποικισμό*, που εκφράζεται με τον όρο «νεοαποικισμός». (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 30).

Οι αποικίες είχαν μετατραπεί σε περιοχές εξαγωγής κεφαλαίου και παραγωγής πρώτων υλών για τις αποικιακές μητροπόλεις, αποτελώντας μια από τις κύριες πηγές των εσόδων τους. Για παράδειγμα στην Ινδία, μια από τις πιο ευημερούσες περιοχές του πλανήτη, από το 1757 έως το 1947, δηλαδή τους δύο αιώνες της βρετανικής κυριαρχίας, δεν υπήρξε καμία αύξηση του ΑΕΠ ανά κάτοικο (Habib, 1985). Επίσης, από το 1872 έως το 1921, το προσδόκιμο ζωής στην Ινδία μειώθηκε κατά 20%, ιδιαίτερα στις περιοχές που η βρετανική παρουσία ήταν πολύ έντονη (The Conversation UK, 2017).

Η Μοζαμβίκη και η Αγκόλα, μετά από 500 χρόνια πορτογαλικής αποικιοκρατίας, το 1959 παρουσίαζαν πολύ υψηλά ποσοστά αναλφαβητισμού 97,8% και 97% αντίστοιχα. (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 27). Η εγκληματική άσκηση βίας στους αυτόχθονες εκ μέρους των Βέλγων (με εξεγέρσεις και γενοκτονίες) καθώς το Βελγικό Κονγκό διέθετε πλούσιους φυσικούς και πλουτοπαραγωγικούς πόρους, οδήγησε σε μείωση του πληθυσμού και ενώ πριν την άφιξη των βελγικών εταιριών στο Κονγκό το 1877, ο ντόπιος πληθυσμός ανερχόταν σε περίπου 20.000.000 κατοίκους, στην απογραφή του 1911 είχαν απομείνει μόλις 8.500.000. (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 28) (Piffé, 2007: 210–211).

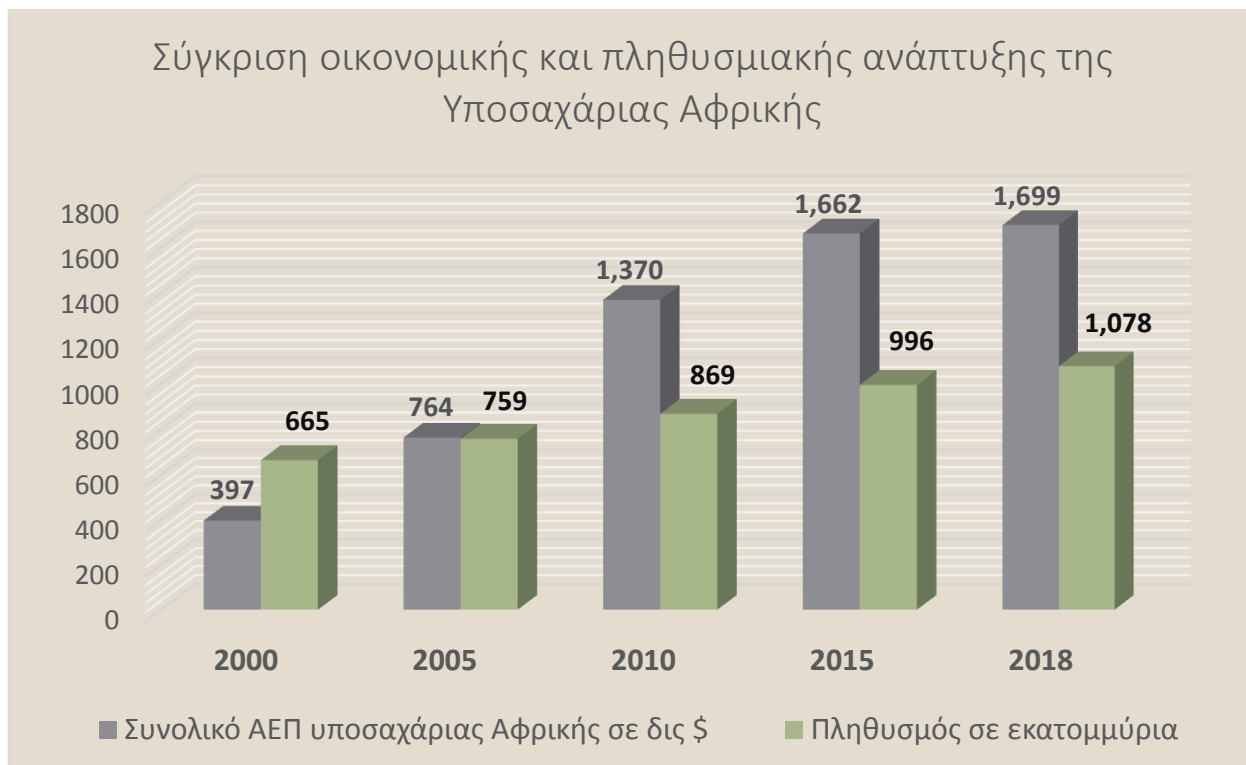
Αν και είναι εμφανείς οι πληγές του *αποικισμού* και του *νεοαποικισμού* στις κατακτημένες χώρες, το κυρίαρχο αφήγημα που εξακολουθεί να προβάλλεται είναι πως η αποικιοκρατία ωφέλησε και τις δύο πλευρές (Gilley, 2017). Όμως δύσκολα τέτοιες διαπιστώσεις γίνονται αποδεκτές από την ακαδημαϊκή κοινότητα.¹⁷ Αν και κατά τη διάρκεια της αποικιοκρατίας δημιουργήθηκαν κάποιες υποδομές όπως οδικά και σιδηροδρομικά δίκτυα, σχολεία, νοσοκομεία, κ.α., το κίνητρο δεν ήταν η ανακούφιση και ο εκπολιτισμός των αυτοχθόνων, αλλά οι οικονομικές ανάγκες των δυτικών εταιριών και εποίκων που είχαν εγκατασταθεί εκεί. Είναι γεγονός πως πριν την έλευση των αποικιοκρατών, δεν υπήρχε γραπτή γλώσσα στις περισσότερες περιοχές της ΥΑ, ούτε γινόταν χρήση του τροχού, ούτε υπήρχε δυτικός ρουχισμός. Όμως ο τροχός συνδεόταν με το εμπόριο, ενώ ο ρουχισμός ήταν μια μορφή (μάλλον αποτυχημένης στην τροπική Αφρική) δυτικής πολιτισμικής επιβολής (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 22).

2.3 Οικονομική ανάπτυξη της Υποσαχάριας Αφρικής

Όταν οι χώρες της Μ. Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής αστικοποιήθηκαν κατά 40%, το κατά κεφαλήν τους εισόδημα άγγιζε τα 1.800\$. Όταν οι χώρες της Ανατολικής Ασίας πέρασαν το ίδιο κατώφλι, το κατά κεφαλήν τους εισόδημα έφτανε τα 3.600 \$. Στην Υποσαχάρια Αφρική όμως, έφτανε μόλις τα 1.000 \$. (World Bank, 2016).

---

¹⁷ <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01436597.2017.1369037> [Πρόσβαση 23-12-2019]

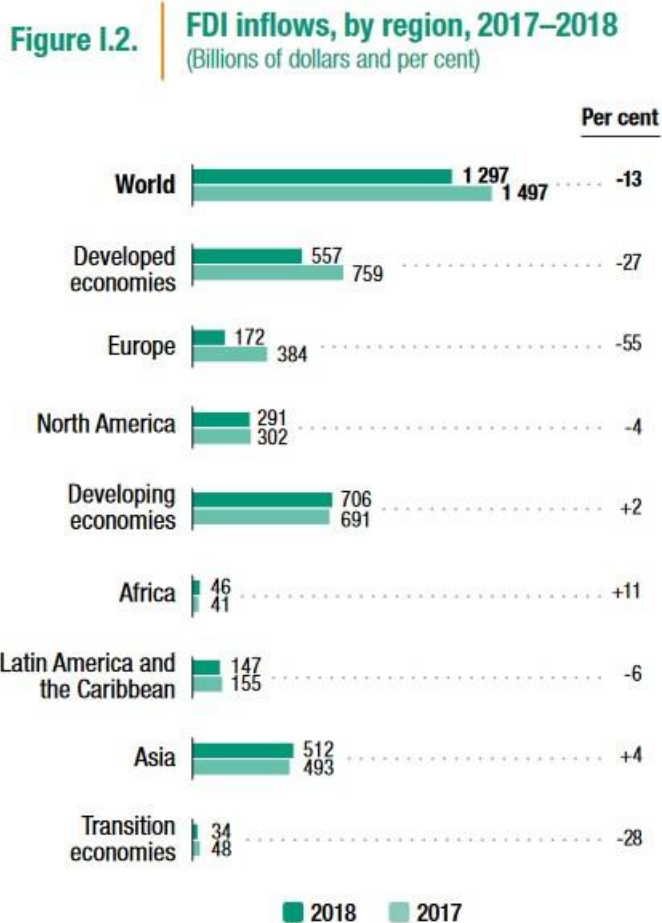
Γράφημα 7-Αύξηση ΑΕΠ και πληθυσμού της ΥΑ¹⁸

Αν και η τελευταία οικονομική κρίση επηρέασε κάθε χώρα, η ΥΑ γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη την τελευταία εικοσαετία με το ΑΕΠ της να αυξάνεται κατά μ.ο. 5% ετησίως. Ο πληθυσμός της σχεδόν διπλασιάστηκε και το συνολικό της ΑΕΠ υπερτετραπλασιάστηκε. Ανάλογη πορεία ακολούθησε και η αστικοποίηση.

Η οικονομική ανάπτυξη επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες, αλλά οι άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ ή FDI)¹⁹ είναι από τους πιο βασικούς (Can-Ming και Jin-Jun, 2015: 400).

¹⁸ Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα <https://data.worldbank.org/region/sub-saharan-africa> (ιδία επεξεργασία) [Πρόσβαση 12-11-2019]

¹⁹ FDI = Foreign Direct Investments

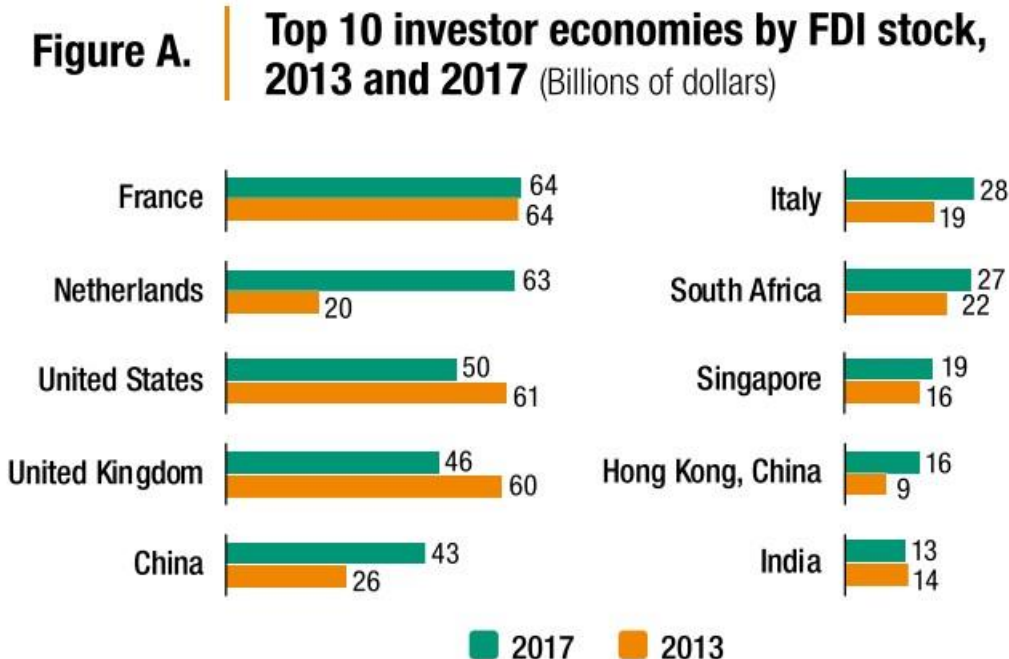
Source: UNCTAD, FDI/MNE database (www.unctad.org/fdistatistics).

Γράφημα 8-Άμεσες Ξένες Επενδύσεις παγκοσμίως

Η Αφρική ανέκαθεν είχε πολύ χαμηλά ποσοστά ΑΞΕ, συγκριτικά με τις άλλες ηπείρους. Οι ΑΞΕ, τα χρόνια της πρόσφατης παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης, έφτασαν περίπου τα 50 δισ. \$ προς την ΥΑ. Ακόμα και οι 20 χώρες της ΥΑ που δεν παράγουν πετρέλαιο, είχαν 4% μ.ό. ετήσιας ανάπτυξης του ΑΕΠ. Η φτώχεια μειώνεται αργά, κατά 1% περίπου το χρόνο. Το 1999 από 58%, έφτασε το 47,5% το 2008, ωστόσο μέχρι σήμερα, πάνω από το 40% των Αφρικανών ζουν με 1,25 \$ τη μέρα. Έχουν γίνει αρκετά βήματα στον τομέα της Υγείας και της Εκπαίδευσης, ενώ το προσδόκιμο επιβίωσης έχει αυξηθεί κατά 10% και οι περισσότεροι εμφύλιοι πόλεμοι των περασμένων δεκαετιών έχουν τελειώσει (Devarajan και Fengler, 2013).

Παρά τα θετικά μηνύματα ανάπτυξης στην ΥΑ, υπάρχουν αρκετές στρεβλώσεις που επηρεάζουν την ποιότητα της αστικοποίησης, όπως η πολιτικοκοινωνική αστάθεια με συχνά

πραξικοπήματα, οι βίαιες συγκρούσεις, η διαφθορά, με τις πλουτοπαραγωγικές πηγές να σφετερίζονται από τις ελίτ και οι ανισότητες να διαιωνίζονται (Devarajan και Fengler, 2013).

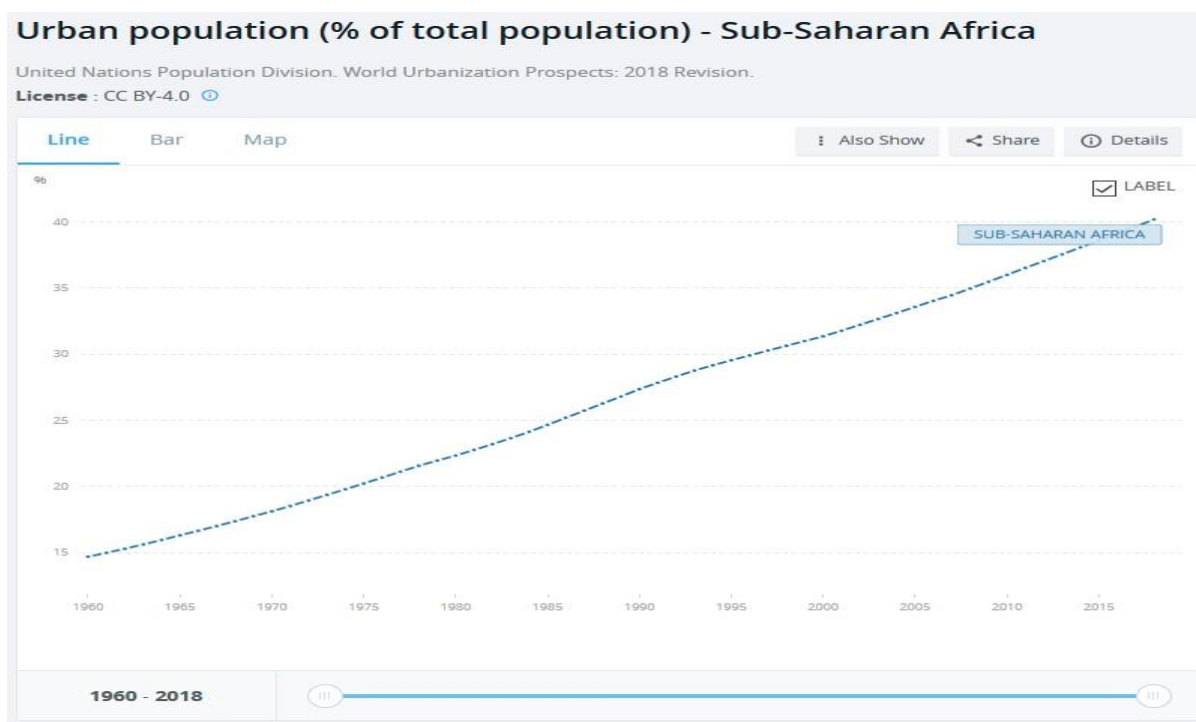
Γράφημα 9-Οι 10 πρώτες επενδύτριες χώρες στην Αφρική (UNCTAD, 2019: 34)

Οι χώρες που επενδύουν στην Αφρική τα τελευταία χρόνια είναι κυρίως οι πρώην αποικιοκρατικές Γαλλία, Μ. Βρετανία και Ολλανδία, ενώ οι ΗΠΑ εμφανίστηκαν δυναμικά μετά τον Β΄ ΠΠ ως υπερδύναμη. Η Κίνα, αν συναθροιστεί με το Χονγκ-Κονγκ, βρίσκεται στην 3η θέση των ΑΞΕ στην Αφρική, με αυξητικές τάσεις.

2.4 Αστικοποίηση στην Υποσαχάρια Αφρική

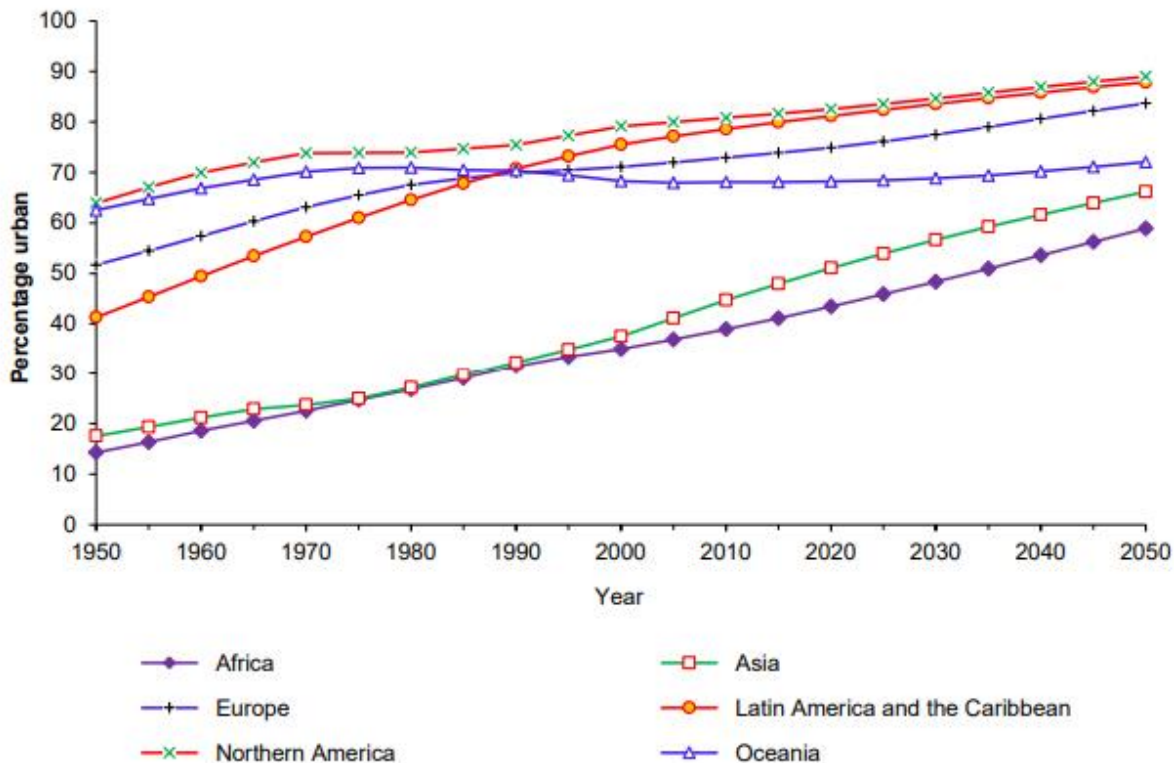
Η αστικοποίηση και η οικονομική ανάπτυξη της ΥΑ, ξεκίνησε τη δεκαετία του 1960, μαζί με την πολιτική ανεξαρτησία. Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, το ΑΕΠ μιας χώρας αντικατοπτρίζει την αστικοποίησή της δηλ. η χώρα με μικρή αστικοποίηση έχει χαμηλό ΑΕΠ ανά κάτοικο (Devarajan και Fengler, 2013: 3). Όμως η σχέση τους δεν είναι ακριβώς γραμμική, γιατί είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων. Η αστικοποίηση γίνεται τροχοπέδη για την οικονομική ανάπτυξη, όταν οι υποδομές αποκλίνουν αντί να συγκλίνουν με τις διαρκώς

αυξανόμενες ανάγκες των πληθυσμών (Nguyen και Nguyen, 2018). Στη Νιγηρία, για παράδειγμα, το επίπεδο της φτώχειας αντί να μειώνεται χάρη στις πλούσιες πλουτοπαραγωγικές της πηγές, αυξήθηκε κατά 20% μεταξύ 1990-1999, ενώ μέτρια μείωση 7% κατέγραψε μεταξύ 1999-2005 (UN, 2010: 23).

Γράφημα 10-Αστικοποίηση στην Υποσαχάρια Αφρική (The World Bank, 2018)

Η Αφρική σήμερα, είναι η ήπειρος με τη μεγαλύτερη ταχύτητα αστικοποίησης. Το 2000 ο αστικός πληθυσμός ήταν 35%, ενώ το 2050 προβλέπεται να φτάσει 56%. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του είναι 2,3% ενώ ο παγκόσμιος μ.ό. είναι 0,4%. Μεταξύ 1990-2015, ο αστικός πληθυσμός της Αφρικής διπλασιάστηκε (Worldometers, 2019).

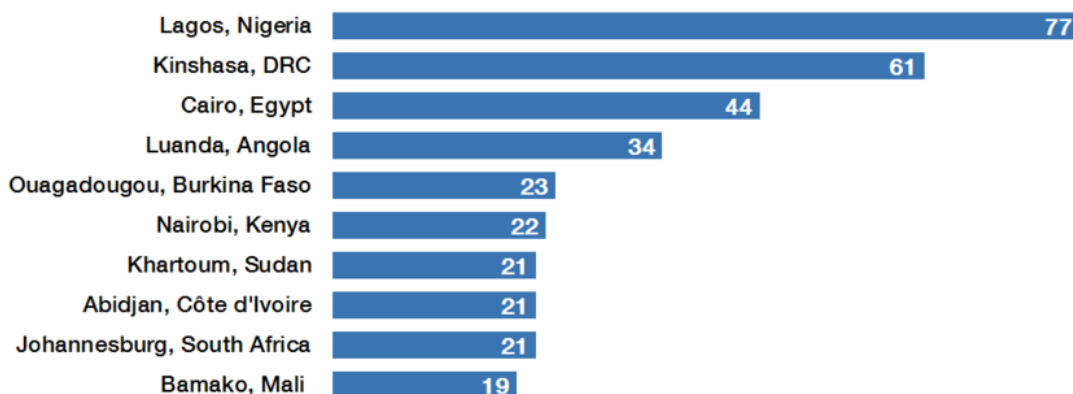
Γράφημα 10-Ποσοστό αστικού πληθυσμού ανά περιοχή 1950-2050

Μέχρι το 2025, θα υπάρχουν 100 αφρικανικές πόλεις με περισσότερους από ένα εκατομμύριο κατοίκους, σύμφωνα με το *Ινστιτούτο McKinsey*. Επιπλέον το 70% περίπου των Αφρικανών είναι κάτω των 30 ετών, χωρίς όμως να έχουν σημαντικές προοπτικές απασχόλησης (Woetzel κ.ά., 2016).

Η πρωτεύουσα της Νιγηρίας, για παράδειγμα, μεταφέρθηκε το 1991 από το Λάγκος στην Αμπούζα, επειδή η εκρηκτική πληθυσμιακή αύξηση, σε συνδυασμό με την αδυναμία κατασκευής υποδομών, είχε αρνητικές συνέπειες για την οικονομική ανάπτυξη τόσο του Λάγκος όσο και ολόκληρης της χώρας. Στο παρακάτω γράφημα παρουσιάζονται οι αφρικανικές πόλεις με τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή αύξηση. Το Λάγκος αυξάνει τον πληθυσμό του **κατά 77 άτομα την ώρα**. (UN-Habitat, 2003: xxxi)

These are Africa's fastest-growing cities

Population growth per hour, 2010-2030

Source: UN World Urbanization Prospects, 2014

Γράφημα 11-Οι αφρικανικές πόλεις με τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή αύξηση

Ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι παγκοσμίως ζουν σε παραγκουπόλεις²⁰ και το ποσοστό αναμένεται να αυξηθεί σε 2 δισεκατομμύρια μέχρι το 2030²¹. Ο "τόπος" της φτώχειας μετακινείται από την ύπαιθρο στις πόλεις, σε μια διαδικασία που αναγνωρίζεται ως η "αστικοποίηση της φτώχειας" (UN-HABITAT, 2003).

Το 60% του αστικού πληθυσμού της ΥΑ ζει σε «ανεπίσημες» κατοικίες, - παραγκουπόλεις (slums), ειδικά στις πόλεις Λάγκος, Κινσάσα, Λουάντα, Αμπιτζάν, καθώς δεν υπήρξε προγραμματισμός στο σχεδιασμό αστικής επέκτασης. Το Ντακάρ για παράδειγμα σχεδιάστηκε για 300.000 κατοίκους, ενώ σήμερα υπερβαίνει τα 3.000.000 (Caramel, 2017). Έτσι οι παραγκουπόλεις είναι ο πρώτος πραγματικά παγκόσμιος "λογιστικός έλεγχος" της αστικής φτώχειας. (Davis, 2004)

Το 50% του πληθυσμού των παραγκουπόλεων είναι κάτω των 20 ετών. Η Αιθιοπία και το Τσαντ έχουν τα μεγαλύτερα ποσοστά αστικού πληθυσμού παραγκουπόλεων (99,4%) στον κόσμο, ενώ ακολουθούν το Αφγανιστάν (98,5%) και το Νεπάλ (92%). Στο Δελχί της Ινδίας, υπάρχει το φαινόμενο της παραγκούπολης μέσα στην παραγκούπολη (slum in slum). (Davis, 2004).

²⁰ Mike Davis 'Planet of Slums' The Struggle for the City, 2008

²¹ The Challenge of Slums: Global Report on Human Settlements 2003

Οι παραγκουπόλεις υπολογίζονται σε περίπου 250.000 παγκοσμίως. Σε 5 μητροπολιτικές περιοχές της νότιας Ασίας, στο Μουμπάι, στο Δελχί, στην Καλκούτα της Ινδίας, στο Καράτσι του Πακιστάν και στην Ντάκα του Μπαγκλαντές, υπάρχουν τουλάχιστον 15.000 παραγκουπόλεις, ενώ δεν είναι εύκολη η ακριβής καταμέτρηση των κατοίκων τους.

Όσον αφορά στη διαδικασία δόμησης στις μεγαλουπόλεις της ΥΑ, η *κάθετη επέκταση* σε τμήματα του αστικού ιστού, δηλ. η κατασκευή ουρανοξυστών-πολυκατοικιών αποτελούν σύμβολο δυναμισμού μιας πόλης με αισιόδοξη προοπτική. Στην πραγματικότητα όμως υποβαθμίζει την αισθητική, παραμελεί τον παράγοντα άνθρωπο δίνοντάς του *κατοικίες-κουτιά* και επιπλέον είναι αμφίβολο εάν ταιριάζει στο φυσικό περιβάλλον της ΥΑ. Η *κάθετη αστικοποίηση* (vertical urbanism) δείχνει να υπερισχύει ως μοντέλο στην Αφρική, χωρίς ακόμα να εφαρμόζεται σε πολλές πόλεις (Bini και Alessandro, 2017). Αντίθετα στις ευρωπαϊκές ή στις βορειοαμερικανικές πόλεις, που δεν αναπτύσσονται πλέον με ραγδαίους ρυθμούς, δεν είναι επιτακτική ανάγκη η κάθετη δόμηση για να στεγαστούν νεοεισερχόμενοι πληθυσμοί. (Emordi και Osiki, 2008: 96)

Ο *δομικός μετασχηματισμός* της αφρικανικής οικονομίας φαίνεται πως αργεί ακόμα. Κυριαρχεί ακόμα ο *πρωτογενής* τομέας, ο *δευτερογενής* είναι στάσιμος από τη δεκαετία του 1970 και μάλιστα με σημάδια αποβιομηχάνισης (πχ. Νότια Αφρική), ενώ ο *τριτογενής* συμβάλλει ακόμα με πολύ χαμηλό ποσοστό στο ΑΕΠ. Αν και οι χώρες της Αφρικής έχουν πλούσιες πλουτοπαραγωγικές πηγές, δεν ωφελείται η εγχώρια αγορά. Για παράδειγμα, το πετρέλαιο της Νιγηρίας το εμπορεύονται οι Shell, Mobil, Chevron, Texaco, Total, Agip κ.α., χωρίς ιδιαίτερο όφελος για την εγχώρια οικονομία (CIA - Directorate of Intelligence, 1986; Hufstader, 2015).

Εκφράζεται φόβος πως αν δεν αντιμετωπιστεί η ανεργία και το ζήτημα της ποιότητας ζωής στις πόλεις της ΥΑ, τότε οι νέοι θα στραφούν είτε σε κοινωνικές και εθνοτικές συγκρούσεις που εύκολα υποδαυλίζονται στην πολυφυλετική Αφρική, είτε σε μαζική μετανάστευση προς τις ανεπτυγμένες χώρες. (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 171).

2.5 Το προφίλ της Νιγηρίας

Χάρτης 7-Νιγηρία 9 (www.mapsofworld.com, 2019)

Με 186.000.000 κατοίκους, η Νιγηρία είναι σήμερα η πολυπληθέστερη χώρα της Αφρικής και η 7^η στον κόσμο. Σε 25 χρόνια υπολογίζεται να έχει περίπου 300.000.000, σχεδόν όσο και οι ΗΠΑ. Σήμερα, ο ένας στους τέσσερις Αφρικανούς είναι Νιγηριανός (World Population Review, 2019b). Η έκτασή της χώρας είναι 923.768 τ.χλμ.²² Πρωτεύουσά της είναι η **Αμπούζα** (Abuja) από το 1991, ενώ μέχρι τότε ήταν το **Λάγκος**.

Το ΑΕΠ της χώρας, σε απόλυτους αριθμούς (όχι ανά κάτοικο) είναι το δεύτερο²³ μεγαλύτερο της Αφρικής με 1.124.627 \$ (2018) και πρώτο της ΥΑ, έχοντας ξεπεράσει – από το 2014 – το ΑΕΠ της Νότιας Αφρικής (The World Factbook-CIA, 2019). Γι' αυτό αποκαλείται

²² Είναι 7 φορές μεγαλύτερη από την Ελλάδα.

²³ Πρώτο είναι της Αιγύπτου

«Γίγαντας της Αφρικής». Ωστόσο, το ΑΕΠ/κάτοικο, σε αγοραστική δύναμη (Purchasing Power Parity), βρίσκεται ακόμα σε χαμηλά επίπεδα (5.927 \$),²⁴ ενώ το 67% του πληθυσμού ζει στα όρια της φτώχειας. (www.humanrights.com, 2019). Από την Παγκόσμια Τράπεζα κατατάσσεται στις αναδύμενες αγορές (The World Bank, 2018). Είναι ιδρυτικό μέλος της Αφρικανικής Ένωσης και μέλος πολλών διεθνών οργανισμών, συμπεριλαμβανομένων του ΟΠΕΚ και της Βρετανικής Κοινοπολιτείας.

Οι φυσικές υποδομές (δίκτυο τηλεπικοινωνιών, οδικό, ενέργειας, μαζικών μεταφορών, αποχετευτικό κ.λπ.) είναι ανεπαρκείς, καθώς και ο τομέας της ασφάλειας. Η καταπολέμηση της σκοταδιστικής ισλαμικής οργάνωσης Boko Haram²⁵ που ιδρύθηκε το 2009, αποτελεί προτεραιότητα για την κεντρική διοίκηση, ενώ αυτή κατέχει εδάφη και πληθυσμούς στο βόρειο μέρος της χώρας, στην περιοχή Borno, και χρηματοδοτείται από διεθνείς τρομοκρατικές οργανώσεις πχ. Al Qaeda (Weber, 2014).

Υπάρχουν περίπου 250 εθνοτικές ομάδες στη Νιγηρία, και κάθε μια καταλαμβάνει το δικό της εδαφικό χώρο. Τρεις είναι οι κυριότερες εθνοτικές ομάδες: οι Hausa-Fulani, οι Yoruba και οι Igbo. Οι πρώτοι κατοικούν στο βόρειο τμήμα της χώρας (Hausa land). Οι Yoruba στη νοτιοδυτική Νιγηρία και είναι αστικοποιημένοι σε μεγάλο βαθμό. Οι Igbo κατοικούν στην νοτιοανατολική Νιγηρία σε αποκεντρωμένες περιοχές με πιο δημοκρατική διοίκηση, με συμβούλια δημογερόντων, που εκλέγονται άμεσα από τους κατοίκους και δεν ανέρχονται στη διοίκηση με κληρονομικά δικαιώματα.

Αν και η αγγλική γλώσσα είναι η επίσημη του κράτους, σε όλη τη χώρα μιλιούνται οι μητρικές γλώσσες Hausa, Yoruba, Igbo και Fula, που είναι και γραπτές. Από θρησκευτική άποψη, στις αρχές του 20^{ού} αιώνα, οι περισσότεροι Νιγηριανοί ακολουθούσαν τις παραδοσιακές θρησκείες αλλά οι αγγλικές αρχές τις αποθάρρυναν με αποτέλεσμα να κυριαρχεί σήμερα η μουσουλμανική και η χριστιανική θρησκεία. Το 50% των Νιγηριανών είναι μουσουλμάνοι, το 15% είναι χριστιανοί προτεστάντες, το 14% ρωμαιοκαθολικοί και το 20% ανεξάρτητοι χριστιανοί, ενώ μόνο το 1,3% ακολουθεί πλέον τις παραδοσιακές θρησκείες (Encyclopaedia Britannica, 2019: § Νιγηρία).

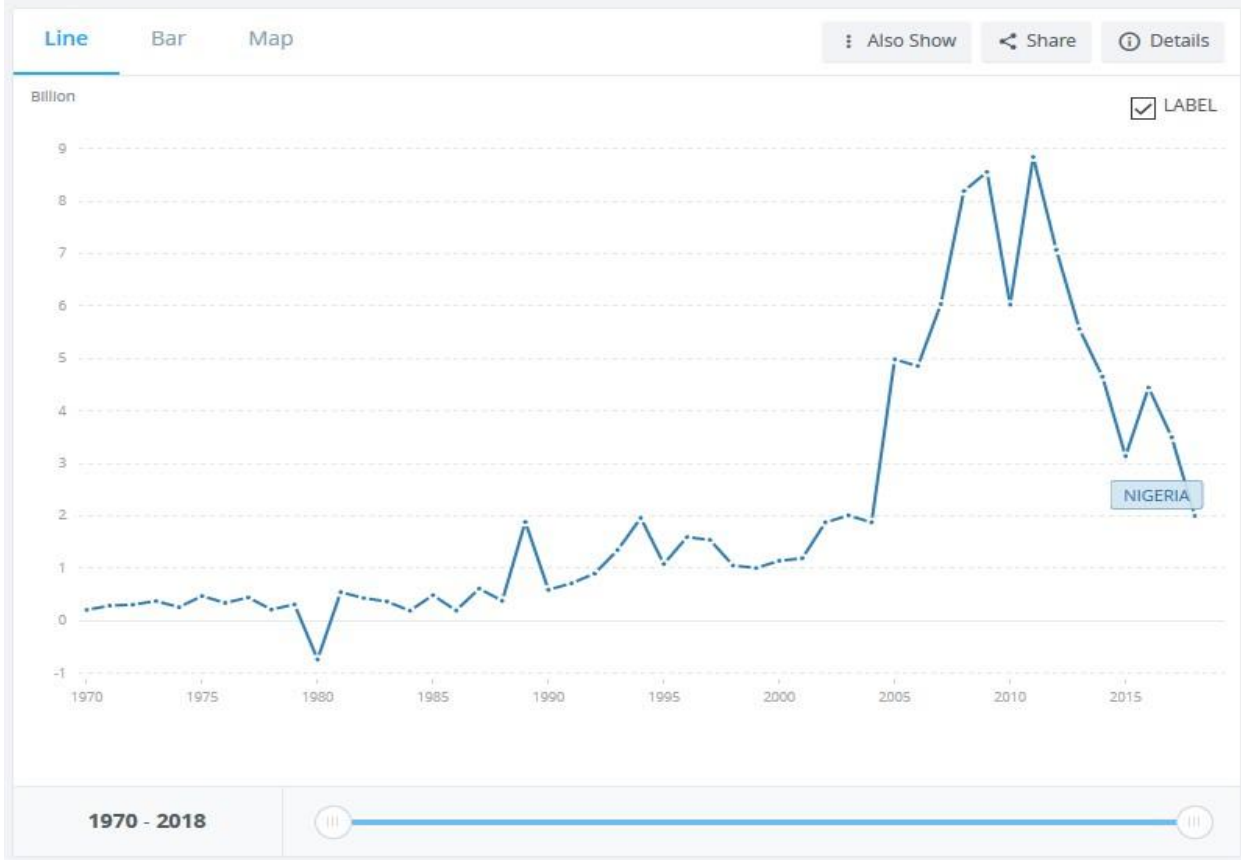
²⁴ [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_African_countries_by_GDP_\(PPP\)_per_capita](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_African_countries_by_GDP_(PPP)_per_capita) (πρόσβαση 12-11-2019)

²⁵ **Boko Haram** κυριολεκτικά σημαίνει: «η δυτική (μη ισλαμική) παιδεία είναι αμαρτία» (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 176)

Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) - Nigeria

International Monetary Fund, Balance of Payments database, supplemented by data from the United Nations Conference on Trade and Development and official national sources.

License : CC BY-4.0

Γράφημα 12-Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στη Νιγηρία (The World Bank, 2018)

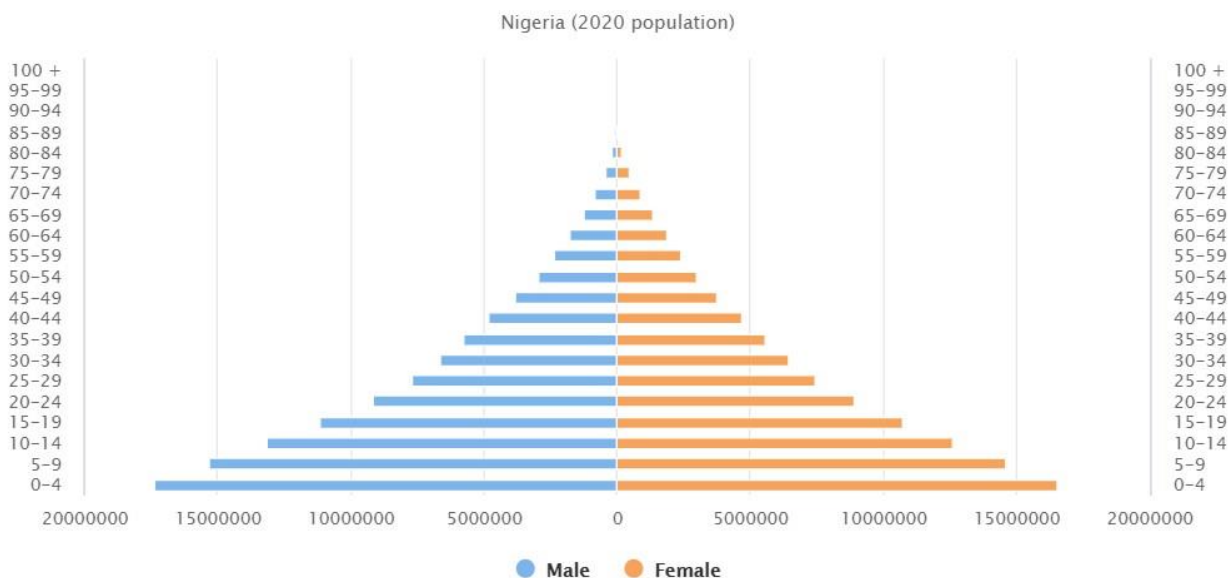
Η Νιγηρία μόλις ανακάμπτει από την παγκόσμια οικονομική κρίση εξαιτίας της μείωσης της τιμής του πετρελαίου από το 2014. Η ανάπτυξή της είναι αναιμική, παρά το γεγονός ότι η Νιγηρία είναι η 6^η μεγαλύτερη εξαγωγική χώρα πετρελαίου στον κόσμο, με τεράστια αποθέματα ορυκτών υλών και ποικιλία γεωργικών προϊόντων. Η κρατική διοίκηση όμως δεν είχε τη βούληση να διαθέσει μέρος των εσόδων για τις υποδομές και την ανάπτυξη της χώρας. (Pilling, 2018).

Η Νιγηρία θα μπορούσε να είναι η πιο πλούσια χώρα της Αφρικής και να απολαμβάνει από τα υψηλότερα παγκόσμια επίπεδα διαβίωσης. Πριν από 50 χρόνια βρέθηκαν τεράστια κοιτάσματα πετρελαίου στη χώρα, προσελκύοντας όλες τις μεγάλες πετρελαϊκές εταιρίες για την εξόρυξη και εκμετάλλευσή του. Μέχρι τη δεκαετία του 1980 όμως, η Νιγηρία δεν κατάφερε να

διανείμει τον πλούτο της στους κατοίκους της, ούτε να καταπολεμήσει τη φτώχεια. Μεταξύ 1987-1992, το πραγματικό ΑΕΠ της αυξήθηκε μεν κατά 40%, αλλά ήταν χαμηλότερο από αυτό των αρχών της δεκαετίας του 1970 (UN-Habitat, 2003: 39). Από το 1980 έως το 1996, το ποσοστό των Νιγηριανών που ζούσαν σε συνθήκες φτώχειας αυξήθηκε από 28% σε 66%. Σε απόλυτους όρους, ο πληθυσμός που ζούσε με λιγότερο από 1,4\$ την ημέρα αυξήθηκε από 17,7 σε 67,1 εκατομμύρια. Ο πυρήνας των φτωχών, δηλαδή οι φτωχότεροι από τους φτωχούς που ζουν με $\approx 0,7\$$ την ημέρα αυξήθηκαν από 6% στο 29% του πληθυσμού. Αυτή η απότομη αύξηση της φτώχειας συνέβη παρά το γεγονός ότι μεταξύ 1970-1999, η χώρα κέρδισε περίπου 320 δις \$ από την εξαγωγή αργού πετρελαίου (UN-Habitat, 2003: 39).

Population Pyramid for Nigeria (2020)

[Compare with years 1960, 1990, 2050, and 2080](#)

Γράφημα 13-Πληθυσμιακή πυραμίδα Νιγηρίας (Worldometers, 2019)

Έχει τον τρίτο πιο νεανικό πληθυσμό στον κόσμο, μετά την Κίνα και την Ινδία, αφού ο μισός σχεδόν πληθυσμός της 90 εκατομμύρια, είναι κάτω των 18 ετών (The World Factbook-CIA, 2019).

Μετά την ανεξαρτησία της χώρας, μια σειρά από στρατιωτικά πραξικοπήματα υπονόμειναν τη δημοκρατική διακυβέρνηση της χώρας, μέχρι το 1999, όταν με ένα νέο σύνταγμα έγινε ειρηνική μετάβαση σε πολιτική κυβέρνηση.

2.6 Η αστικοποίηση στη Νιγηρία

Οι πόλεις στη Νιγηρία δεν είναι σύγχρονο φαινόμενο, καθώς υπήρχαν ήδη αστικοί πολιτισμοί, όπως υπήρχαν και στην αρχαία Αίγυπτο, στην Κίνα, στο Μεξικό, στο Περού και αλλού. Κατά το Μεσαίωνα, εμφανίστηκαν πόλεις στο βόρειο τμήμα της Νιγηρίας κυρίως, όπως το *Κάνο*, η *Ζαρία* και η *Κατσίνα*. Στο νότιο τμήμα της Νιγηρίας που κατοικεί η φυλή Γιορούμπα, είχαν δημιουργηθεί πόλεις όπως οι *Κέτου*, *Όβο*, *Σαβέ*, *Μπενίν*, *Όγιο* πριν την αποικιακή εποχή. Περίπου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, 6 από τις 36 πόλεις της νοτιοδυτικής Νιγηρίας είχαν περισσότερους από 40.000 κατοίκους η καθεμιά.

Είχε αναπτυχθεί το εμπόριο με ανταλλαγές προϊόντων μέσω πλωτών οδών και θαλάσσης, παράγονταν αγροτικά προϊόντα, και γίνονταν εξόρυξη μεταλλευμάτων και κυρίως του σιδήρου στην υποθαλάσσια περιοχή (Egidario κ.ά., 2016: 349).

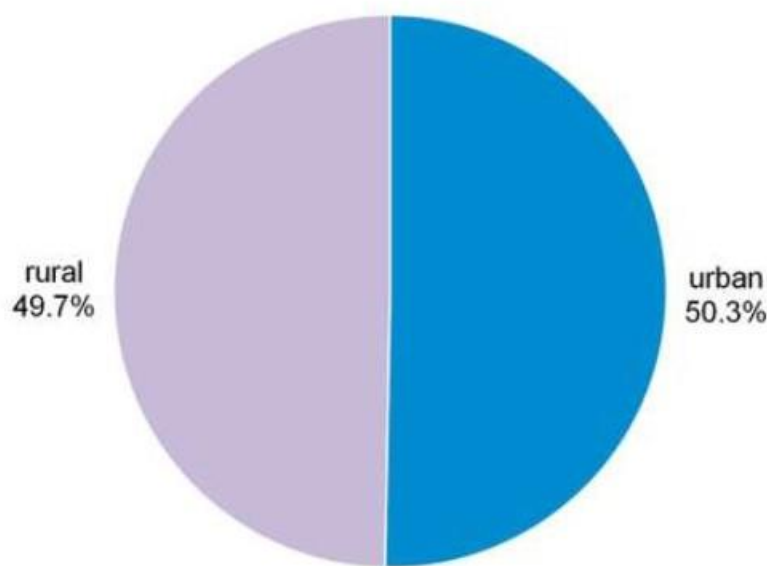
Οι πρώτοι Ευρωπαίοι, που εμφανίστηκαν στο έδαφος της Νιγηρίας το 1472, ήταν οι Πορτογάλοι. Οι Άγγλοι εισήλθαν δυναμικά το 1553 με σκοπό το δουλεμπόριο. Το 1845 ιδρύθηκε στο Μπενίν και στη Μπιάφρα αγγλικό προξενείο, ενώ το 1861 οι Βρετανοί κατέλαβαν το Λάγκος και σταδιακά ως το 1906, την ευρύτερη παράλια περιοχή, ονομάζοντάς τη «*Αποικία και προτεκτοράτο της Νότιας Νιγηρίας*», ενώ το 1914 κατακτήθηκε ολόκληρη η Νιγηρία. Πριν τη βρετανική διοίκηση στη Νιγηρία, υπήρχαν ήδη μεγάλοι οικισμοί, που είχαν δημιουργηθεί για εμπορικούς λόγους, συμπεριλαμβανομένου του εμπορίου των σκλάβων. Οι βρετανοί άποικοι, αν και διατήρησαν την τυπική εξουσία των τοπικών φεουδαρχών ηγεμονίσκων, τους μετέτρεψαν σε πλούσια αμειβόμενους υπαλλήλους της Μ. Βρετανίας. Το 1895, επί βρετανικής κυριαρχίας, κατασκευάστηκαν οι πρώτες σιδηροδρομικές γραμμές που συνέδεσαν το Λάγκος με το Κάνο, και το 1923 το Port Harcourt με γειτονικές πόλεις και την Kaduna, για την εξαγωγή πρώτων υλών από τα κέντρα παραγωγής προς τα λιμάνια και από εκεί προς τις βρετανικές και ευρωπαϊκές βιομηχανίες (Egidario κ.ά., 2016: 349).

Το 1921 μόνο δέκα πόλεις είχαν πληθυσμό άνω των 20.000 και καμία άνω των 100.000. Η αστικοποίηση βρισκόταν στο 4,5% (Egidario κ.ά., 2016: 349). Το 1931, μόνο δύο πόλεις είχαν άνω των 100.000 κατοίκων πληθυσμό: το Λάγκος και το Ιμπαντάν, και στις αρχές της δεκαετίας του 1960 είχαν πάνω από 500.000 κατοίκους. Το 1963 υπήρχαν 24 πόλεις άνω των 100.000 κατοίκων. Το 1952, όταν έγινε η πρώτη επίσημη απογραφή στη Νιγηρία, μόνο το 10,6% των κατοίκων ζούσε σε πόλεις, δηλαδή ήταν μια καθαρά αγροτική περιοχή. Μεταξύ 1970-1995, η

Νιγηρία σημείωσε τον ταχύτερο ρυθμό αστικοποίησης στον κόσμο. Στην απογραφή του 1991 φαίνεται πως το 37% του πληθυσμού ζούσε σε πόλεις. Το 2018 ο αστικός πληθυσμός της Νιγηρίας ανέρχεται σε 50,34% επί του συνολικού.

Το 2019, υπήρχαν 7 πόλεις με πάνω από 1.000.000 κατοίκους, το Λάγκος, Κάνο (3.626.000), Ιμπαντάν (3.565.000), Καντούνα (1.582.000), Πορτ Χάρκουρτ (Port Harcourt) (1.148.000), Μπενίν (1.125.000) και η Μαϊντουγούρι (Maiduguri) (World Population Review, 2019b).

Nigeria urban-rural (2018)

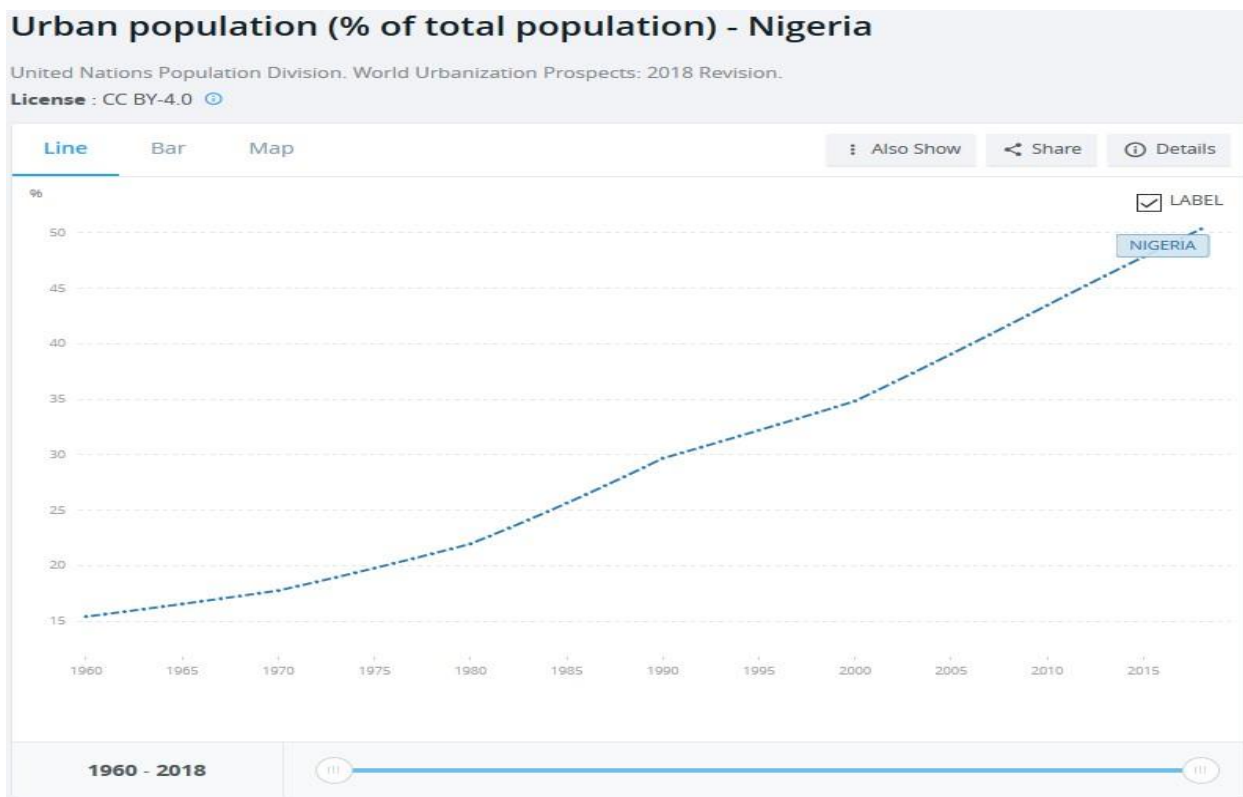

© Encyclopædia Britannica, Inc.

Γράφημα 14-Αγροτικός και αστικός πληθυσμός της Νιγηρίας

Έτος	Συνολικός πληθυσμός	Αστικός πληθυσμός	Αστικός πληθ. (%)	Πόλεις 20.000+	Πόλεις 100.000+	Πόλεις 500.000+	Πόλεις 1.000.000+
1921	18,720,000	890,000	4.5	10	-	-	-
1931	20,956,000	1,343,000	6.7	24	2	-	-
1952/54	30,402,000	3,701,000	10.2	54	7	-	-
1963	55,670,000	10,702,000	19.2	183	24	2	-
1972	78,927,000	19,832,000	25.1	302	38	3	-
1984	96,684,000	31,906,000	33.0	356	62	14	-
1991	101,900,000	37,703,000	37.0	589	68	23	-
1999	110,650,000	43,500,000	41.0	774	76	28	5
2006	140,431,790						

Πίνακας 2-Αστικοποίηση στη Νιγηρία (NBS, 2009)

Γράφημα 15-Η αστικοποίηση στη Νιγηρία (The World Bank, 2018)

Όμως τα διαθέσιμα στοιχεία είναι σε μεγάλο βαθμό αντιφατικά και κάθε απογραφή από το 1952 έως το 1999 έχει αμφισβητηθεί (Potts, 2012). Αυτό οφείλεται σε πολιτικούς και σε οικονομικούς λόγους, αφού η χρηματοδότηση των ομόσπονδων κρατιδίων της χώρας βασίζεται στον πληθυσμό τους (Potts, 2012).

Η ανακάλυψη κοιτασμάτων πετρελαίου δημιούργησε την γενικευμένη ευημερία του πετρελαίου, δίνοντας το έναυσμα για μαζικά αναπτυξιακά έργα στη χώρα και μαζική εισροή ανθρώπων στις αστικές περιοχές. Οι κυβερνητικές πολιτικές δημιούργησαν ομόσπονδα κρατίδια και περιοχές τοπικής αυτοδιοίκησης, με τη δημιουργία νέας διοικητικής πρωτεύουσας στην Abuja. Ιδρύθηκαν νέα πανεπιστήμια, ξεκίνησαν πολλά δημόσια έργα (λιμάνια, οδικοί άξονες, διωλιστήρια, χαλυβουργεία), δίνοντας ώθηση στην αστικοποίησή της (Oroko και Oluwatayo, 2014: 18).

2.6.1 Οικιστική διάρθρωση και πληθυσμιακή χωροκατανομή

Σημαντικές διαφορές υπάρχουν μεταξύ βόρειας και νότιας Νιγηρίας, όχι μόνο στο κλίμα, τη μορφολογία του εδάφους και τη βλάστηση αλλά και στην κοινωνική οργάνωση, στη θρησκεία, στο βαθμό αλφαριθμητισμού και την παιδεία, στην ανάπτυξη και την πληθυσμιακή κατανομή. Θα μπορούσε να διαιρεθεί η Νιγηρία σε τρεις βασικές περιοχές: στις ακτές του νότου, στις κεντρικές περιοχές και στο βορρά, που ονομάζεται και *Νιγηριανό Σουδάν*. (Encyclopaedia Britannica, 2019: § Νιγηρία)

Ο νότος (οι ακτές) είναι η πιο ανεπτυγμένη περιοχή της χώρας με τα μεγαλύτερα βιομηχανικά κέντρα, τις πετρελαϊκές ζώνες και τα λιμάνια. Το *κεντρικό* μέρος της χώρας είναι το λιγότερο ανεπτυγμένο και αραιοκατοικημένο έως ακατοίκητο στο μεγαλύτερο μέρος του. Αν και περιλαμβάνει τα 2/5 της έκτασης, συμβάλλει με το 1/5 στο ΑΕΠ. Κατά το 2^ο μισό του 20^ο αιώνα έγιναν προσπάθειες οικονομικής ανάπτυξης του κεντρικού τμήματος της χώρας, με κυριότερη την μεταφορά της πρωτεύουσας από το Λάγκος στην Αμπούζα. Το *βόρειο* τμήμα συνδέθηκε με σιδηροδρομική γραμμή στις αρχές του 20^ο αιώνα με τις ακτές του νότου. Δύο περιοχές του βορρά είναι πυκνοκατοικημένες, το Σοκότο και η Κασίνα που βασίζονται στην αγροτική οικονομία και έχουν πλούσια εδάφη (Encyclopaedia Britannica, 2019: § Νιγηρία).

Οι αγροτικοί πληθυσμοί – κυρίως των αναπτυσσόμενων χωρών – μεταναστεύουν προς τις πόλεις λόγω των παραγόντων που έχουν ονομαστεί ως *απόθεση και έλξη (push & pull factors)*: Αφενός η επαρχία είναι υποβαθμισμένη και απωθεί, αφετέρου τα *φώτα της πόλης*, η προσδοκία για καλύτερη ποιότητα ζωής και εργασία, ελκύνουν τους πληθυσμούς. Αλλά η πραγματικότητα της πόλης είναι συνήθως απογοητευτική, γιατί με το μεγάλο κόστος των διαμερισμάτων και την ανεργία οι άνθρωποι οδηγούνται στις παραγκουπόλεις (Nwanna, 2012: 164–165).

Περί τα τέλη του 19^ο αιώνα οι παραγκουπόλεις (slums) άρχισαν να εμφανίζονται ως διεθνές φαινόμενο (Ινδία, Λ. Αμερική). Στη Νιγηρία, λόγω της καθυστερημένης αστικοποίησής της, οι παραγκουπόλεις είναι φαινόμενο του β' μισού του 20^ο αιώνα (Davis, 2004).

Η κατοικία, μια από τις σημαντικότερες ανθρώπινες ανάγκες, αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της Νιγηρίας, καθώς η ραγδαία πληθυσμιακή αύξηση χαρακτηρίζεται από μεγάλη ανεπάρκεια κατοικιών και από συνεχή μεγέθυνση των παραγκουπόλεων. Οι παραγκουπόλεις και οι καταυλισμοί της Νιγηρίας βρίσκονται σε βαλτώδη εδάφη, σε περιοχές που πλημμυρίζουν ή κοντά σε τόπους αποβλήτων. Στο πρόσφατο παρελθόν, η νιγηριανή κυβέρνηση προέβaine σε

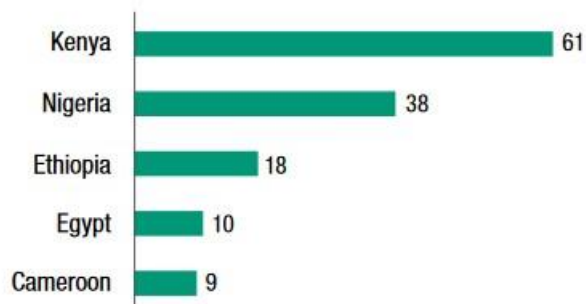

μαζική κατεδάφιση παραγκουπόλεων, με στόχο την εμπορική εκμετάλλευση του χώρου και δευτερευόντως για την προστασία της δημόσιας υγείας και την αποφυγή επιδημιών. Η αναβάθμιση ολόκληρων εκτάσεων γης - *πολεοδομικός εξευγενισμός* (gentrification) - χωρίς πολεοδομικό σχεδιασμό και προγραμματισμό είχε σαν αποτέλεσμα την εκδίωξη των κατοίκων. (Jiboye, 2011; Nwanna, 2012).

2.7 Ο ρόλος των Ειδικών Οικονομικών Ζωνών στην αστικοποίηση

Οι *Ειδικές Οικονομικές Ζώνες* (EOZ) είναι περιοχές που υπόκεινται σε διαφορετική φορολογία και οικονομικές διατάξεις από την υπόλοιπη χώρα. Βρίσκονται κοντά σε αστικά κέντρα για την απορρόφηση εργατικού δυναμικού, σε εξελιγμένα δίκτυα τηλεπικοινωνιών, σε Πανεπιστήμια και οδικές αρτηρίες. Οι EOZ δεν είναι καινούρια ιδέα, καθώς είχε ήδη εφαρμοστεί στην Ταϊβάν από τη δεκαετία του 1960, αλλά και η Κίνα δημιούργησε με επιτυχία EOZ, ξεκινώντας το 1980 με την περιοχή Shenzhen για την προσέλκυση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων (Yunfei και Lizhong, 2018). Από τη δεκαετία του 1990 και μετά, όλο και περισσότερες χώρες, ειδικά οι αναπτυσσόμενες, άρχισαν να υιοθετούν τις EOZ, για να πετύχουν

Figure IV.6. Africa: economies with the most SEZs, 2019

γρηγορότερη οικονομική ανάπτυξη. *Source: UNCTAD.*

Γράφημα 16-Χώρες της Αφρικής με περισσότερες EOZ²⁶ (UNCTAD, 2019: 149)

²⁶ EOZ = Ειδικές Οικονομικές Ζώνες (αγγλ. SEZ = Special Economic Zones)

Στη Νιγηρία υπάρχουν σήμερα 38 ΕΟΖ, που αποτελούν τον κινητήριο μοχλό οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, καθώς βασίζονται στις επιχειρήσεις έντασης γνώσης της τριτογενούς παραγωγής (UNCTAD, 2019: 149). Η πιο γνωστή είναι η ζώνη ελεύθερου εμπορίου (Lekki free trade zone) με 116 επιχειρήσεις.

Χάρτης 8-Lekki Free Zone masterplan (Heinrich Böll Stiftung, 2019)

Το 2004, η κρατική κυβέρνηση του Lagos ξεκίνησε το έργο Free Zone της Lekki που βρίσκεται στην άκρη της χερσονήσου Lekki στα νοτιοανατολικά του Lagos, με ακτογραμμή περίπου 5χλμ, με το όραμα να αξιοποιήσει πλήρως τις επενδύσεις, τις επιχειρηματικές και τουριστικές δυνατότητες του Λάγκος, μέσω της ενίσχυσης του ρόλου του Lagos ως «οικονομικού κόμβου» και να δημιουργήσει τουλάχιστον 2 εκατομμύρια θέσεις εργασίας για νέους και γυναίκες (Heinrich Böll Stiftung, 2019).

Άλλες ΕΟΖ είναι η Silicon Savannah (Pilling, 2018) και η Eko Atlantic City, μια παράκτια κοινότητα στο νησί της Βικτώριας, η νέα οικονομική έδρα της Νιγηρίας, μέσο διαχείρισης της αστικοποίησης και της προσέλκυσης (ξένου) κεφαλαίου. Με έκταση 10 km² προστατευόμενη από έναν θαλάσσιο τοίχο μήκους 8,5χλμ, θα φιλοξενήσει 300.000 κατοίκους και 200.000 μετακινούμενους στο μεγαλύτερο εμπορικό κέντρο της Δ. Αφρικής, με εκπληκτικό παραλιακό δρόμο, δύο μεγάλες μαρίνες κ.ά. (Kohler, 2018). Φιλοδοξούν να γίνει το «Ντουμπάι της Αφρικής». Είναι αμφίβολο όμως αν το Eko Atlantic City, μια ιδιωτικοποιημένη και πολυτελή γειτονιά, είναι η σωστή απάντηση στο μεγάλο στεγαστικό πρόβλημα, δεδομένου ότι ζει ένας σημαντικός αριθμός ανθρώπων κάτω από το όριο της φτώχειας (Heinrich Böll Stiftung, 2019)

Χάρτης 9-Eko Atlantic City (EKO ATLANTIC, 2019)

2.8 Οικονομία, εξαρτημένη ανάπτυξη και υπεραστικοποίηση

Τα κλασικά οικονομικά μοντέλα θεωρούν πως μια ενδεχόμενη οικονομική ύφεση μειώνει τους ρυθμούς αστικοποίησης ή και τους αντιστρέφει. Ωστόσο, η περίπτωση της ΥΑ και της Νιγηρίας εν προκειμένω, είναι διαφορετική. Οι πολιτικές που επέβαλλε το ΔΝΤ, απαξίωσαν την αγροτική καλλιέργεια στην ΥΑ, οδήγησαν στην *απο-υπαιθροποίηση*, και επιτάχυναν την έξοδο των πληθυσμών, που κατευθύνθηκαν προς τις παραγκουπόλεις των μεγάλων πόλεων, με συνέπεια το φαινόμενο της «*υπεραστικοποίησης*» (Davis, 2014).

Οι λόγοι της αποβιομηχανοποίησης είναι πολιτικής και οικονομικής φύσης και πρέπει να αναζητηθούν κυρίως στον οικονομικό ανταγωνισμό μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών (Davis, 2014). Σήμερα, η Νιγηρία εισάγει περισσότερα τρόφιμα από την Ευρώπη και τη Β. Αμερική, από όσα εξάγει, ενώ θα μπορούσε να σταματήσει την οικονομική “αιμορραγία” εισαγωγής τροφίμων. Ωστόσο, το εμπορικό ισοζύγιο της χώρας είναι θετικό, χάρη στις εξαγωγές πετρελαίου (WITS, 2017). Ο οικονομικός αναλυτής Taylor σημειώνει: «*Η Νιγηρία είναι κατά 95% εξαρτημένη από το πετρέλαιο*». (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 172, § Taylor, 2015)

Στις αναπτυσσόμενες χώρες, η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα είναι συχνά σύμπτωμα οικονομικής στασιμότητας και όχι ανάπτυξης, καθώς δεν έχει αναπτυχθεί προηγουμένως ο δευτερογενής τομέας της μεταποίησης για να δώσει ώθηση στην οικονομία (Aluko, 2011: 65). Το 55% των κατοίκων των πόλεων της Νιγηρίας, ζουν με λιγότερα από 1\$ την ημέρα, ενώ κατά το *Πρόγραμμα Δομικής Αναδιάρθρωσης* του ΔΝΤ (1981-1990), ο ελάχιστος μισθός μειώθηκε κατά 90%. (Oroko και Oluwatayo, 2014: 18–20).

Πρέπει να επισημανθεί και μια εννοιολογική στρέβλωση στους οικονομικούς δείκτες. Η οικονομική ανάπτυξη μετριέται με όρους Ακαθάριστου **Εγχώριου** Προϊόντος (Gross Domestic Product), αντικαθιστώντας το Ακαθάριστο **Εθνικό** Προϊόν (Gross National Product). Οι πολυεθνικές εταιρίες που εξορύσσουν τον ορυκτό πλούτο της Νιγηρίας (πχ. η Shell), προσμετρούν τον τζίρο τους εκεί που παρήχθη, δηλαδή στο Εγχώριο Προϊόν της Νιγηρίας, παρά το ότι τα κέρδη τους μεταφέρονται στο εξωτερικό. Όπως σημειώνει ο Howard French²⁷ *«αυτή η εννοιολογική εξέλιξη.....ήταν σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη για τη ραγδαία ανάπτυξη πολλών αναπτυσσόμενων χωρών»* (Χουλιάρας και Πετρόπουλος, 2015: 172).

2.9 Το φάσμα των περιβαλλοντικών προβλημάτων στις αστικές περιοχές

Οι παραγκουπόλεις είναι πολύ ευάλωτες στις επιπτώσεις των έντονων καιρικών φαινομένων και εξαιτίας της χωροθέτησής τους σε απόκρημνες πλαγιές, ή δίπλα σε διυλιστήρια, και χημικά εργοστάσια, ή χωματερές με τοξικά απόβλητα, συχνά προκαλούνται ανθρωπιστικές καταστροφές, όπως συνέβη στο Μποπάλ της Ινδίας (1984), με τις εκρήξεις σε αγωγούς πετρελαίου στο Μεξικό, σε εγκαταστάσεις πυρομαχικών στο Λάγκος, με τις καταστροφικές πλημμύρες στο Καράκας της Βενεζουέλας ή τη Λα Παζ της Βολιβίας. Από την άλλη, οι κάτοικοι των παραγκουπόλεων αντιμετωπίζουν συχνά την κρατική βία και την κατεδάφιση, όπως συνέβη με την παραγκούπολη της Βικτώριας των 300.000 κατοίκων στο Λάγκος. Το 1988, μετά από πλημμύρα, καταστράφηκαν 18.000 σπίτια και 142 άτομα σκοτώθηκαν όταν το φράγμα Bagauda κατέρρευσε. Οι πλημμύρες είναι πολύ συχνές, αφού δεν έχουν γίνει αποστραγγιστικά έργα. Η υπερχειλίση της Bar Beach του Λάγκος, από το 1990 και μετά, είναι πολύ συχνή. Το 2012 σημειώθηκαν έντονες πλημμύρες στη νότια Νιγηρία, καταστράφηκαν πολλές γεωργικές

---

²⁷ Αμερικανός δημοσιογράφος και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Columbia Graduate School of Journalism

εκτάσεις, υπήρξε έλλειψη τροφής και προκλήθηκαν καταστροφές στις υποδομές (Οροκο και Oluwatayo, 2014: 18).

Οι πόλεις της Νιγηρίας χαρακτηρίζονται από αναποτελεσματική διοίκηση και ανεπαρκή συντονισμό, ενώ τα δημόσια έργα υποχρηματοδοτούνται. (Aluko, 2011: 69). Το κυκλοφοριακό πρόβλημα εντείνεται, οι αγωγοί ύδρευσης και αποχέτευσης καλύπτουν πολύ μικρό ποσοστό των κατοίκων ενώ οι χωματερές είναι ο κύριος τρόπος απόθεσης απορριμμάτων των κατοίκων του Λάγκος.

Η βιομηχανική ρύπανση είναι τεράστια, καθώς τα βιομηχανικά απόβλητα καταλήγουν σε ποτάμια, λίμνες και στη θάλασσα. Η Νιγηρία έχει περίπου 5.000 μεγάλες βιομηχανικές μονάδες και 10.000 μικρότερες που λειτουργούν δίπλα σε οικισμούς, επιδεινώνοντας το περιβάλλον με τα απόβλητά τους. Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, η οικονομία της Νιγηρίας ζημιώνεται ετησίως 5 δις \$ από τη μόλυνση, τη ρύπανση και την έλλειψη σωστής διαχείρισης αποβλήτων.

Η Αμπούζα (Abuja), η σημερινή διοικητική πρωτεύουσα της χώρας, που ξεκίνησε με σύγχρονο πολεοδομικό σχεδιασμό (masterplan) πριν από μερικές δεκαετίες, εδώ και μερικά χρόνια άρχισε να παρουσιάζει τα ίδια προβλήματα με το Λάγκος (υποδομές, οδικό δίκτυο, κυκλοφοριακό πρόβλημα, υπηρεσίες υγείας, μόλυνση του νερού και του αέρα, διαχείριση αποβλήτων με σοβαρές επιπτώσεις στην υγεία) (Aluko, 2011: 70).

2.9.1 Πολιτικές κατά της αστικής υποβάθμισης στον αναπτυσσόμενο

κόσμο

Σύμφωνα με τον ΟΗΕ, οι παρεμβάσεις του ΔΝΤ τα τελευταία 20 χρόνια αύξησαν την αστική φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό και την ανισότητα (Davis, 2014; UN-HSP, 2003).

Ο νιγηριανός συγγραφέας Fidelis Balogun περιγράφει το *Πρόγραμμα Δομικής Αναδιάρθρωσης* (Structural Adjustment Program) του ΔΝΤ της δεκαετίας του '80, ως *Πρόγραμμα Δομικής Καταστροφής*, επειδή αντί να απελευθερώσει τον νιγηριανό πληθυσμό από τις κοινωνικοοικονομικές και διοικητικές στρεβλώσεις, αντί να αναζωογονήσει την οικονομία και να αποκαταστήσει τη ζωτικότητα της, «στράγγισε κάθε χυμό της μεσαίας τάξης την οποία εξαφάνισε», ενώ ο πλούτος της μεταφέρθηκε προς τις ισχυρές οικονομικές ελίτ. Οι παραγκουπόλεις γιγαντώθηκαν, η αγροτική οικονομία απαξιώθηκε, και η μετανάστευση προς τις

πετρελαιοπαραγωγές χώρες της Μ. Ανατολής και της Δύσης, πήρε τεράστιες διαστάσεις (Davis, 2014).

Το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα, τη δεκαετία του '80, κατάρτισαν περίπου 30 Προγράμματα Δομικής Αναδιάρθρωσης σε 30 χώρες της Αφρικής και της Λ. Αμερικής. Τα αποτελέσματα των προγραμμάτων αυτών ήταν ακριβώς το ίδιο καταστροφικά με αυτά της Νιγηρίας. Ο πληθυσμός των παραγκουπόλεων αυξήθηκε εκρηκτικά, όχι μόνο με νεοεισερχόμενους αγροτικούς πληθυσμούς, αλλά και με εκατοντάδες χιλιάδες κατοίκους της μεσαίας τάξης των πόλεων μέσα στον αστικό ιστό. Οι κυβερνητικοί προϋπολογισμοί για την Υγεία, την Παιδεία, τις επενδύσεις στις υποδομές, συρρικνώθηκαν τόσο, που προκάλεσαν μεγάλη ανθρωπιστική καταστροφή. Η υποτίμηση της εργασίας, των μαζικών ιδιωτικοποιήσεων και της μεγάλης συρρίκνωσης των δημοσίων υπαλλήλων μετέφερε τον υπάρχοντα πλούτο προς τις χώρες της Δύσης (Davis, 2014).

«Οι πόλεις αντί να γίνουν εστία ανάπτυξης και ευημερίας, έγιναν η χωματερή του πλεονάζοντος πληθυσμού που δουλεύει στον άτυπο τομέα υπηρεσιών και εμπορίου με χαμηλούς μισθούς και χωρίς καμιά προστασία» (UN-HSP, 2003) (Davis, 2014). Η αύξηση της οικονομικής ανισότητας είναι φυσικό να δημιουργεί κοινωνικές εντάσεις και συγκρούσεις με το κράτος (UN-Habitat, 2003).

Επομένως, οι πολιτικές για την αντιμετώπιση της αστικής υποβάθμισης βρίσκονται στην κατεύθυνση της κοινωνικής ενσωμάτωσης με την εξάλειψη των παραγκουπόλεων και την παροχή ποιοτικής στέγασης για όλους τους κατοίκους, της στήριξης της αγροτικής παραγωγής για να κρατηθούν οι αγροτικοί πληθυσμοί στον τόπο τους, με την τεχνολογική αναβάθμιση των αγροτικών μέσων παραγωγής, την αποκέντρωση υπηρεσιών, την ισομερή ανάπτυξη των επαρχιών και τη στήριξη της εγχώριας μεταποίησης. (Aluko, 2011: 70)

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, επιχειρήθηκαν κάποιες μεταρρυθμίσεις στον τομέα χρηματοδότησης κατοικιών. Ιδρύθηκε το Εθνικό Ταμείο Κατοικίας με τη χορήγηση στεγαστικών δανείων με πολλούς περιορισμούς και ανέφικτους όρους αποπληρωμής για τους δικαιούχους. Άλλωστε μόνο το 2,7% του προϋπολογισμού επρόκειτο να διατεθεί για τις ανάγκες στέγασης (Oroko και Oluwatayo, 2014: 23).

Μια άλλη στεγαστική στρατηγική της κυβέρνησης, το 2004 ήταν το Sites & Services System (SSS), με σκοπό να βοηθήσει τα άτομα με χαμηλό εισόδημα να κατασκευάσουν μόνοι

τους την κατοικία, αφού η κυβέρνηση τους παρείχε τη γη και όλες τις τεχνικές και διοικητικές υποδομές, αλλά και αυτό χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία, λόγω της οικονομικής δυσπραγίας (Egidario κ.ά., 2016: 353).

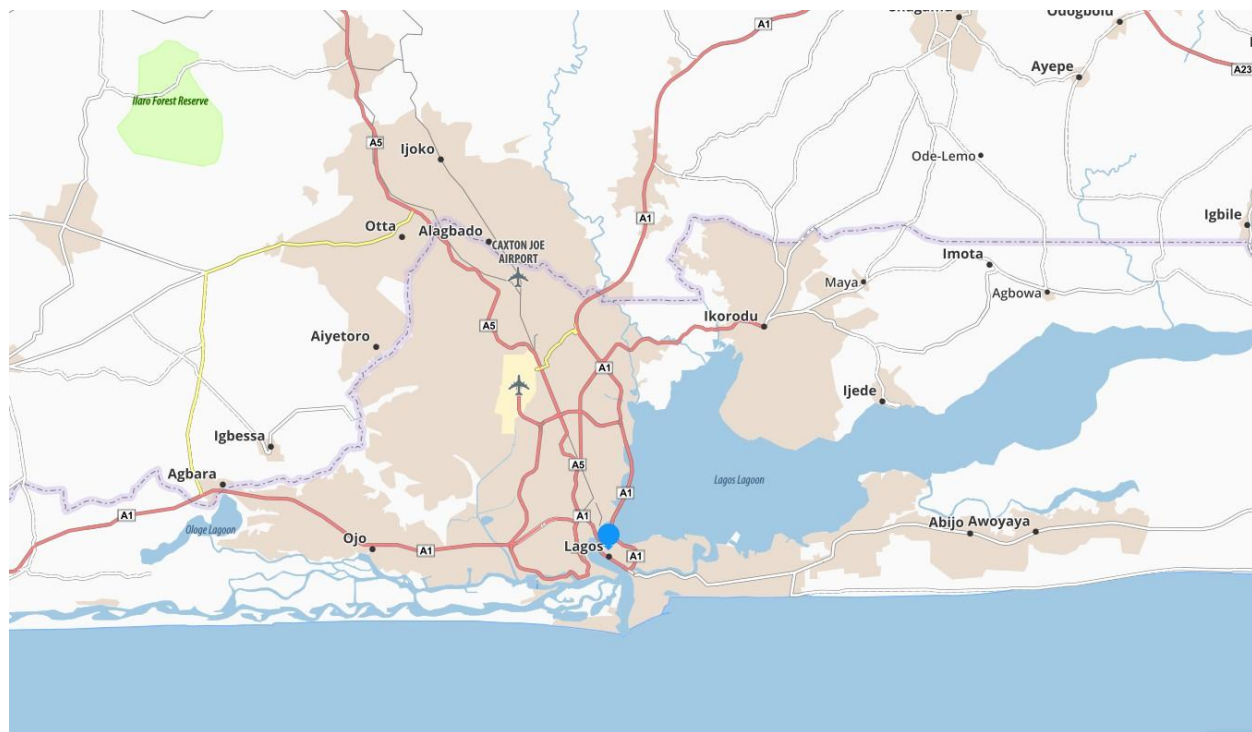
Ένα άλλο πιο επιτυχημένο πρόγραμμα ήταν το Core Housing Strategy (CHS), με μεγαλύτερη διάρκεια αποπληρωμής δανείων, αλλά απευθυνόταν κυρίως σε εργαζόμενους του δημόσιου τομέα και επομένως στόχευε στην ικανοποίηση των κρατικών λειτουργών (Egidario κ.ά., 2016: 353–354).

Συμπερασματικά, ενώ οι πόλεις της Νιγηρίας, όπως και άλλων αναπτυσσόμενων χωρών, αναπτύσσονται με ταχύτατο ρυθμό, οι κοινωνικές υπηρεσίες και οι υποδομές δεν ακολουθούν το ρυθμό αυτό, με αποτέλεσμα τη χειροτέρευση της ποιότητας ζωής, του περιβάλλοντος, της εκπαίδευσης, των εγκαταστάσεων υγείας, της στέγασης, της απασχόλησης, της ασφάλειας. Τα χαρακτηριστικά της αστικοποίησης της Νιγηρίας απαιτούν μέτρα που έχουν στόχο: α) στην εξάλειψη της ανάπτυξης των πόλεων, β) στον έλεγχο του ποσοστού της μετανάστευσης αγροτικών-αστικών περιοχών και γ) στη βελτίωση της ποιότητας ζωής τόσο στις αστικές όσο και στις αγροτικές περιοχές (Onibokun κ.ά., 2016).

Κεφάλαιο 3^ο

3. Μελέτη περίπτωσης: Λάγκος Νιγηρίας

Το Λάγκος της Νιγηρίας – Έκο στην τοπική γλώσσα των Γιορούμπα – είναι κλασικό παράδειγμα σύγχρονης πόλης, που από μικρό χωριό αγροτών και ψαράδων τον 15^ο αιώνα (Encyclopaedia Britannica, 2019), μετατράπηκε σε μεγαλούπολη των 14 εκατομμυρίων το 2019. Σήμερα είναι η πιο πολυπληθής αστική περιοχή της Αφρικής, με το 4^ο υψηλότερο ΑΕΠ πόλης της ηπείρου και ταυτόχρονα ένα από τα μεγαλύτερα λιμάνια της. Το Λάγκος, προτού επεκταθεί οικιστικά στην ενδοχώρα, ήταν απλώς η πόλη γύρω από το λιμάνι. (Broberg, 2019; Filani, 2012: 8)

Χάρτης 10-Η ευρύτερη αστική περιοχή του Λάγκος²⁸

Πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ της Πολιτείας και της πόλης του Λάγκος. Πολιτεία είναι η ευρύτερη αυτόνομη διοικητική περιοχή (Lagos State) με πληθυσμό περίπου 23 εκατομμύρια ενώ η πόλη του Λάγκος έχει 14 εκατομμύρια (Hoelzel κ.ά., 2018: 17).

²⁸ <https://www.viamichelin.com/web/Maps/Map-Lagos--Lagos-Nigeria> [Πρόσβαση 20-12-2019]

Η ονομασία της πόλης Lagos²⁹ (Λάγκος) δόθηκε από τους πορτογάλους αποίκους το 1472 και σημαίνει *λίμνες* στα πορτογαλικά. Από τη δεκαετία του 1960 και μετά, η πόλη του Λάγκος είχε εκρηκτική πληθυσμιακή ανάπτυξη και από 469.000 κατοίκους το 1955, έφτασε τα 14.368.000 εκατομμύρια το 2019 (World Population Review, 2019b).

Κατά τη διάρκεια του δουλεμπορίου των αποικιοκρατών, ήταν σημαντικό διαμετακομιστικό κέντρο αγοραπωλησίας σκλάβων, έως την κατάργησή του, το 1851 και την εκχώρησή του στη Βρετανική κυβέρνηση το 1861.

Η πολιτεία του Λάγκος δημιουργήθηκε στις 27 Μαΐου 1967, με το διάταγμα αριθ. 14 του 1967, το οποίο αναδιάρθρωσε την ομοσπονδία της Νιγηρίας σε 12 κράτη. Πριν από αυτό, ο Δήμος του Λάγκος διοικείτο από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση μέσω του ομοσπονδιακού Υπουργείου Υποθέσεων του Λάγκος ως περιφερειακή αρχή, ενώ το Δημοτικό Συμβούλιο του Λάγκος (LCC) διέθετε την πόλη του Λάγκος. Η πολιτεία απογειώθηκε ως διοικητική οντότητα στις 11 Απριλίου 1968 με το νησί Λάγκος να εξυπηρετεί τον διπλό ρόλο του κράτους και της ομοσπονδιακής πρωτεύουσας (Oteri και Ayeni, 2012).

Πριν την πληθυσμιακή έκρηξη, είχε κομψά κτήρια πορτογαλικής, βραζιλιάνικης και βρετανικής αρχιτεκτονικής, τα οποία όμως πλέον αποτελούν πολύ μικρή μειονότητα μπροστά στο γιγαντισμό της πόλης. Μεταξύ 1999-2007, η αστικοποίηση βγήκε εκτός ελέγχου, καθώς περίπου 600.000 κάθε χρόνο εισέρρεαν στην πόλη (Filani, 2012: 14).

Στην περιοχή κατοικούσε ανέκαθεν η φυλή *Γιορούμπα* (Yoruba), μια από τις 250 φυλές της Νιγηρίας (Broberg, 2019), ενώ σήμερα ο πληθυσμός του Λάγκος είναι πολυφυλετικός, με πληθυσμούς από όλη τη Νιγηρία, από γειτονικές χώρες και από μικρές μειονότητες Ασιατών (World Population Review, 2019b).

Το Λάγκος ήταν πρωτεύουσα έως το 1991, όταν για πολιτικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς λόγους μεταφέρθηκε η πρωτεύουσα στην Αμπούζα (Abuja). Η ανεξέλεγκτη αστικοποίηση του Λάγκος και οι ανεπαρκείς υποδομές αδυνατούσαν να υποστηρίξουν την εκρηκτική πληθυσμιακή αύξηση. Το κυκλοφοριακό πρόβλημα στην πόλη χειροτέρευε κάθε μήνα, οι παραγκουπόλεις εξαπλώνονταν, τα απορρίμματα συσσωρεύονταν, το αποχετευτικό δίκτυο ανεπαρκές, ενώ η εκπαίδευση δεν μπορούσε να παρασχεθεί σε όλους. Γι' αυτό, η

---

²⁹ Πορτογαλικά: **lago** = λίμνη, πληθ. **lagos** (λίμνες). Ομόρριζο των ιταλ. **lago**, ισπ. **laguna**, αγγλ. **lagoon**, αρχ. ελλ. **λάκκος**, λατ. **lacus**

κυβέρνηση μετέφερε την πρωτεύουσα στην Αμπούζα, στο κέντρο της χώρας, για να έχει κίόλας καλύτερη επαφή με τους πληθυσμούς της ενδοχώρας (Onwuanji, 2019).

3.1 Χαρακτηριστικά της πόλης του Λάγκος

Το Λάγκος είναι η μεγαλύτερη πόλη της Αφρικής, έχοντας ξεπεράσει το Κάιρο, οικονομικό, εμπορικό, βιομηχανικό και πολιτιστικό κέντρο της Νιγηρίας. Συμβάλλει με 25% στο ΑΕΠ (World Population Review, 2019b), που ήταν 136 δις \$ το 2018³⁰ (Lawal, 2020), ενώ η Πολιτεία του Λάγκος, συμβάλλει με 32% στο ΑΕΠ της χώρας (Filani, 2012: 5). Τα εγχώρια έσοδα (IGR), κυρίως μέσω φόρων, ανήλθαν στα 1,3 δισεκατομμύρια δολάρια το 2015.

Η πόλη είναι παράλληλα το μεγαλύτερο κέντρο τηλεπικοινωνιών της Δ. Αφρικής και η μεγαλύτερη αγορά ICT³¹ όπου αναπτύσσεται μια οικονομία 24 ωρών, ενώ έχει αναφερθεί κατά καιρούς σαν μια από τις πολύ ακριβές πόλεις (Mercer, 2019). Ανήκει στους επιχειρηματικούς ταξιδιωτικούς προορισμούς της Αφρικής, με ανεπτυγμένη καλλιτεχνική και τουριστική δραστηριότητα και κατατάσσεται στις *παγκόσμιες πόλεις* (global cities).

Η εκπαίδευση είναι υποχρεωτική με εννέα έτη φοίτησης. Έχει 8 πανεπιστήμια και ένα από τα πιο εκτεταμένα οδικά δίκτυα της Δ. Αφρικής, με πολλούς αυτοκινητόδρομους και γέφυρες μεταξύ των νησιών, που συνδέονται με πλοιάρια (ferry-boats), δημόσια και ιδιωτικά. Το αεροδρόμιο του Λάγκος είναι ένα από τα μεγαλύτερα και πιο πολυσύχναστα της Αφρικής, αλλά με χαμηλό αριθμό επιβατών συγκριτικά με άλλα δυτικά ή ασιατικά αεροδρόμια.³²

Σε αντίθεση με την οικονομία της Νιγηρίας, η οικονομία του Λάγκος παρουσιάζει μεγάλη αυτονομία, έχοντας έσοδα από πολλούς κλάδους (μεταποίηση, μεταφορές, οικοδομή, χονδρικό και λιανικό εμπόριο) χωρίς να εξαρτάται από την κατανομή πόρων της κεντρικής κυβέρνησης (Lawal, 2020).

Η γεωμορφολογία του Λάγκος, μέσα σε βαλτώδεις υδροβιότοπους και σε υδροφόρους ορίζοντες, συχνά καταστούν το έδαφος ακατάλληλο για την κατασκευή μεγάλων κτηρίων γι' αυτό απαιτείται ιδιαίτερος σχεδιασμός και αυστηρή τήρηση των προδιαγραφών ασφαλείας. Η

³⁰ Συγκριτικά, το ΑΕΠ της Πολιτείας του Λάγκος (136 δις \$) ήταν πάνω από το μισό ΑΕΠ της Ελλάδας το 2018 (218 δις \$) (The World Bank, 2018)

³¹ ICT = Information & Communications Technology

³² Συγκριτικά το αεροδρόμιο της Αθήνας είχε 24.000.000 επιβάτες το 2019 ενώ του Λάγκος 6.500.000.

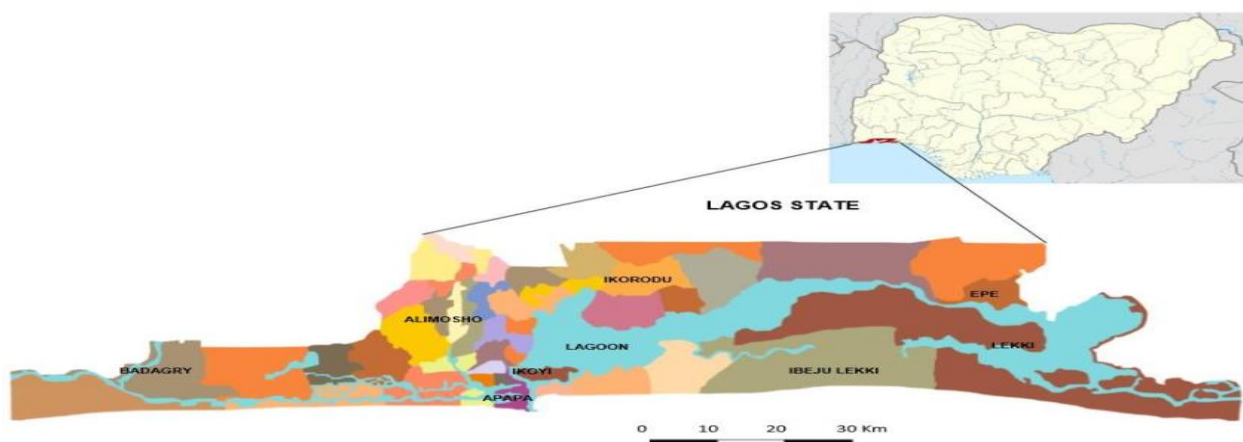
μεγάλη διαφθορά της διοίκησης και των επαγγελματιών αλλά και η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού και επιστημόνων σε θέματα κατασκευής υποδομών, θέτει σε κίνδυνο τη λειτουργικότητα και τελικά τη βιωσιμότητα της πόλης (Oroko και Oluwatayo, 2014)

Το Λάγκος κατατάσσεται και στην τρίτη θέση των πιο στρεσογόνων πόλεων του κόσμου, μετά την Βαγδάτη του Ιράκ και την Καμπούλ του Αφγανιστάν (Zirjet, 2017).

Τα μέσα μαζικής μεταφοράς δεν είναι ανεπτυγμένα και τα έντονα μποτιλιαρίσματα είναι χαρακτηριστικό της πόλης. Η παροχή ηλεκτρικού ρεύματος χαρακτηρίζεται από μεγάλη αστάθεια με επιπτώσεις στις επιχειρήσεις. Παρόλα αυτά, το Λάγκος σε σχέση με τις άλλες πόλεις της Νιγηρίας έχει τις καλύτερες υποδομές στη χώρα. (Lawal, 2020).

Η βιωσιμότητα της πόλης και η ποιότητα ζωής της έχουν τεθεί υπό αμφισβήτηση, ήδη από τη δεκαετία του 1990. Οι αυταρχικές κυβερνήσεις της Νιγηρίας ως το 1999, δεν ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με τη βελτίωση ή τη συντήρηση του αστικού περιβάλλοντος (Filani, 2012; World Population Review, 2019b). Η υψηλή εγκληματικότητα, απαγωγές, εκβιασμοί, κλοπές αυτοκινήτων, επιθέσεις, βιασμοί, ένοπλοι διακανονισμοί διαφορών, διαρρήξεις είναι κοινά στοιχεία της πόλης (Karuga, 2019)

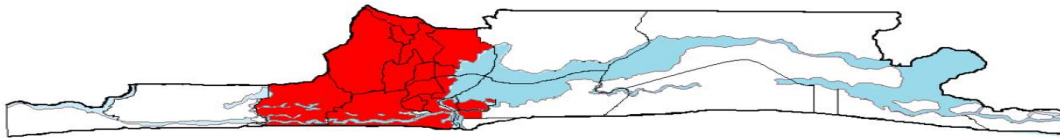
3.2 Γεωγραφικός, διοικητικός και χωροταξικός προσδιορισμός

Χάρτης 11-Πολιτικός & διοικητικός χάρτης της Πολιτείας του Λάγκος (Oteri και Ayeni, 2012)

Η πολιτεία του Λάγκος βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα της Νιγηρίας, στη δυτική ακτή της Αφρικής. Βόρεια και Ανατολικά συνορεύει με το Ogun της Νιγηρίας, δυτικά με τη Δημοκρατία του Μπενίν και στο Νότο με τον Ατλαντικό Ωκεανό. Η πολιτεία του Λάγκος καταλαμβάνει έκταση 3.577 τ. χλμ, εκ των οποίων το 39% είναι υγρότοποι και αποτελεί περίπου το 0,4% της συνολικής έκτασης της Νιγηρίας. Έχει ακτογραμμή 180 χλμ. επίπεδου εδάφους. Η βλάστηση είναι τροπική όπως και το κλίμα. Η θερμοκρασία κυμαίνεται μεταξύ 22-32°C καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου. (Oteri και Ayeni, 2012).

Η αστική περιοχή του Λάγκος ήταν περίπου 4 τ. χλμ. προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, το 1950 έφτασε τα 70,5 τ. χλμ. ενώ το 2006 τα 999,6 τ. χλμ. Η χωροταξική επέκταση συνεχίστηκε ενσωματώνοντας περιοχές όπως οι Mushin, Somolu, Bariga, Agboyi, Ikeja, Agege, Ojo, Isheri, Ajegunle και το Ketu, με ταυτόχρονη αύξηση του πληθυσμού, δημιουργώντας τη μητρόπολη του Λάγκος με έκταση 181 τετ. χλμ. (Aluko, 2011: 68).

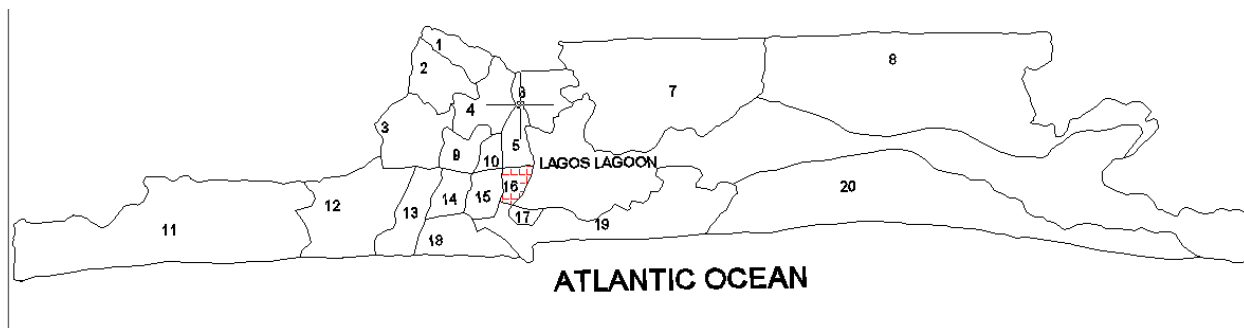

Χάρτης 12-Η μητρόπολη του Λάγκος³³

Σήμερα το Λάγκος έχει επεκταθεί πέρα από τα διοικητικά του όρια και έχει κατακλύσει ξεχωριστές πόλεις και οικισμούς του κράτους του Ogun (Aluko, 2010: 68).

Αποτελείται από πέντε διοικητικές περιφέρειες Ikeja, Badagry, Ikorodu, Lagos Island και Ere, οι οποίες υποδιαιρέθηκαν σε 20 περιοχές τοπικής αυτοδιοίκησης (LGAs). Ο αστικός ιστός είναι σήμερα διαιρεμένος σε 16 περιοχές, που περιλαμβάνουν τα νησιά και τα προάστια της ενδοχώρας, με συνολική έκταση 1.535 τ. χλμ. (όση δηλαδή έκταση έχει η Λέσβος) και φιλοξενούν περίπου το 90% του συνολικού πληθυσμού του κράτους (Rigon et al., 2015)

³³ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Location_of_Lagos.png

Χάρτης 13- Πολιτεία του Λάγκος με τις 20 περιοχές Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Aluko, 2011: 66)

1-Agege 2-Ifako- Ijaye 3-Alimosho 4-Ikeja 5- Shomolu 6-Koshofe 7-Ikorodu 8-Epe 9-Oshodi- Isolo 10-Mushin 11- Badagry 12- Ojo 13-Amuwo Odofin 14-Ajeromi Ifelodun 15- Surulere 16-Lagos Mainland 17-Lagos Island 18- Arapa 19-Eti Osa 20-Ibeju-Lekki

Τρεις είναι οι κύριοι παράγοντες που συντέλεσαν στη ραγδαία πληθυσμιακή αύξηση του Λάγκος: **α)** η εσωτερική μετανάστευση, **β)** η φυσική αύξηση του πληθυσμού και **γ)** η μετανάστευση από γειτονικές χώρες.

3.3 Οικονομικοί παράγοντες που ευνοούν τη μητροπολιτική συγκέντρωση

Είναι το μεγαλύτερο οικονομικό κέντρο της ΥΑ, εθνικό κέντρο ενέργειας με την εξόρυξη πετρελαίου και χρηματοοικονομικός κόμβος της περιοχής. Το 60% της πετρελαϊκής οικονομίας της Νιγηρίας βρίσκεται στο Λάγκος, καθώς το 80% των εισαγωγών και το 70% των εξαγωγών της χώρας περνάει από το λιμάνι του. (LCLUC, 2009). Έχοντας αναπτύξει ένα *ευρυζωνικό τηλεπικοινωνιακό δίκτυο* για την ανάπτυξη startups τεχνολογικών εταιριών και χρηματιστηριακών ιδρυμάτων, το Λάγκος αποτελεί το μοντέλο-πόλης για την ανάπτυξη της Νιγηρίας. Θα ήταν η πέμπτη μεγαλύτερη οικονομία στην Αφρική αν ήταν χώρα. Τα συνολικά του έσοδα το 2017 ανήλθαν σε περίπου 334 δισ. δολάρια (ισοδύναμα με 920 εκατ.\$ ΗΠΑ), σημειώνοντας αύξηση κατά 10,43% σε σύγκριση με το 2016,³⁴ ενώ ο συντελεστής Gini³⁵ 0,5 το 2010, επισημαίνει ένα υψηλό επίπεδο ανισότητας (Πεσμαζόγλου, 2015: 68).

³⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Lagos_State

³⁵ Μέτρο της ανισότητας του εισοδήματος ή του πλούτου

3.3.1 Η εκρηκτική πληθυσμιακή αύξηση της πόλης του Λάγκος

2020	14,368,332	3.34%
2019	13,903,620	3.24%
2015	12,239,206	3.23%
2010	10,441,182	3.34%
2005	8,859,399	4.00%
2000	7,280,706	4.01%
1995	5,982,680	4.66%
1990	4,764,093	6.36%
1985	3,500,464	6.36%
1980	2,572,218	6.36%
1975	1,889,802	5.98%
1970	1,413,528	4.48%
1965	1,135,439	8.29%
1960	762,418	10.23%
1955	468,460	7.57%
1950	325,218	0.00%

Πίνακας 3-Πληθυσμιακή εξέλιξη της πόλης του Λάγκος (World Population Review, 2019b)

Ο παραπάνω πίνακας δεν αναφέρεται στον πληθυσμό της Πολιτείας του Λάγκος αλλά μόνο της πόλης.

3.3.2 Δίκτυα υποδομών – Συνθήκες κατοικίας

Τα ανεπαρκή δίκτυα ύδρευσης και αποχέτευσης, το οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο, η ελλιπής διαχείριση των απορριμμάτων και των βιομηχανικών αποβλήτων, η έλλειψη νερού και η ανεπαρκής παροχή ενέργειας, επηρεάζουν αρνητικά την υγεία των ανθρώπων αλλά και την υγιεινή της εύθραυστης φυσικής βάσης ανανεώσιμων πηγών. Η βιομηχανία πετρελαίου, αντί να παρέχει ενέργεια παίρνει οξυγόνο από την οικονομία της χώρας (Pilling, 2018).

Η ραγδαία αστικοποίηση υποβάθμισε το φυσικό και το αγροτικό περιβάλλον, μειώθηκε η βιοποικιλότητα, μολύνθηκε ο αέρας και το νερό, και επηρέασε την ποιότητα της ζωής των κατοίκων αλλά και των βασικών υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της κατοικίας και των υπηρεσιών υγείας (Jiboye, 2011: 215).

Η κατασκευή κατοικιών στο Λάγκος δεν συμβαδίζει με την ραγδαία αστική επέκταση των πληθυσμών που συρρέουν από την απαξιωμένη ύπαιθρο και ο υπάρχων αστικός ιστός δεν διαθέτει την ικανότητα απορρόφησης αυτών, με αποτέλεσμα το Λάγκος – όπως και κάθε μεγαλούπολη αναπτυσσόμενης χώρας – να εκφυλίζεται αστικά μέσα στις παραγκουπόλεις.

Το 66% των κατοίκων του Λάγκος ζει σε παραγκουπόλεις, και γι' αυτό ονομάζεται και «μεγαλοπαραγκούπολη» (mega-city of slums). Στον αντίποδα ζουν μερικές χιλιάδες εκατομμυριούχοι. Η Πολιτεία του Λάγκος με ελλιπέστατες πολιτικές, προχώρησε τα τελευταία χρόνια σε αναγέννηση – αναβάθμιση αυτών, που υπολογίζονται σε 100 (Hoelzel κ.ά., 2018). Η αστική αναμόρφωση προέβλεπε τη βίαιη εκκένωσή τους, όπως η περίπτωση της παραγκούπολης *Μαρόκο* της Νιγηρίας το 1990, ενός οικισμού 300.000, όπου ο πληθυσμός μετακόμισε σε κοντινές παραγκουπόλεις (Jiboye, 2011: 216; Nwanna, 2012: 168–171).

Η παραγκούπολη (slum) αναφέρεται σε μια περιοχή/κοινότητα με μεγάλο αριθμό φτωχών ανθρώπων, με εκτεταμένη έλλειψη δημόσιων υπηρεσιών όπως και αρνητικές υπονομεύσεις (υψηλή εγκληματικότητα και ανθυγιεινές συνθήκες). Χρονολογείται από τις αρχές του 19ου αιώνα, όπου χρησιμοποιήθηκε για την επισήμανση του «racketing» και του «εγκληματικού εμπορίου» (Nylund, 2009). Αργότερα μετασηματίστηκε σε πραγματικές συνθήκες διαβίωσης, σε φτωχές και υπερπλήρεις περιοχές της πόλης, όπως το Λονδίνο, το Παρίσι, την Αμερική και την Ινδία. (Davis, 2006: 21-22). Στην Ινδία μέχρι σήμερα, χρησιμοποιούνται οι όροι "bustees", "chawls" για να περιγράψουν τις παραγκουπόλεις της Βομβάης, του Δελχί ή baladis του Καίρου, favelas της Βραζιλίας, κ.ο.κ

Για να χαρακτηριστεί ένας οικισμός παραγκούπολη (slum), πρέπει να πληροί ορισμένα χαρακτηριστικά, όπως έχουν καθοριστεί από τον ΟΗΕ (Hoelzel κ.ά., 2018: 16):

Δείκτης	Ορισμός	Χαρακτηριστικά ή αποδεκτές συνθήκες
Πρόσβαση σε πόσιμο νερό	Ένα νοικοκυριό θεωρείται ότι έχει πρόσβαση σε καλή ποιότητα νερού όταν διαθέτει τουλάχιστον 20 λίτρα/άτομο την ημέρα σε προστιτή τιμή, δηλ. σε λιγότερο από το 10% των εσόδων του νοικοκυριού.	<ul style="list-style-type: none"> • Κεντρική παροχή νερού (αγωγοί) • Πηγάδι με πόσιμο νερό • Πιστοποιημένο νερό πηγής • Συλλογή βρόχινου νερού
Συνθήκες υγιεινής	Όταν υπάρχει δίκτυο αποχέτευσης, όταν το άτομο έχει πρόσβαση σε ιδιωτική ή σε κοινή τουαλέτα λίγων ατόμων	<ul style="list-style-type: none"> • Άμεση σύνδεση με σύστημα αποχέτευσης • Σύνδεση με σηπτική δεξαμενή (βόθρο) • Λεκάνη ή παλιό σύστημα
Δομική ποιότητα οικοδομής	Όταν το σπίτι είναι χτισμένο σε ασφαλές έδαφος, έχει μόνιμη μορφή και μπορούν να προστατευτούν οι ένοικοι από ακραία καιρικά φαινόμενα (βροχή, ζέστη, κρύο, υγρασία)	<ul style="list-style-type: none"> • Οικοδομικά υλικά μόνιμης μορφής για τοίχους, στέγη και δάπεδο • Συμμόρφωση με τους οικοδομικούς κανόνες • Το κτίσμα να μην είναι ερείπιο • Να μη χρειάζεται μεγάλες εργασίες αποκατάστασης • Να μη βρίσκεται κοντά σε τοξικά απόβλητα • Να μην βρίσκεται κοντά σε έδαφος που πλημμυρίζει • Να μην βρίσκεται σε τοποθεσία με απότομη κλίση • Να βρίσκεται σε επικίνδυνο σημείο (δίπλα σε αυτοκινητόδρομο ταχείας κυκλοφορίας, σε σταθμό υψηλής ηλεκτρικής τάσης, σε αεροδρόμιο κ.λπ.)
Επαρκής χώρος για τα άτομα που κατοικούν	Όταν τα άτομα που κατοικούν είναι λιγότερα από 3 ανά δωμάτιο	<ul style="list-style-type: none"> • Να μην είναι πάνω από 2 άτομα ανά δωμάτιο • Εναλλακτικά, καθορίζεται σε 5τμ. /άτομο
Ασφάλεια κατοικίας	Η ασφάλεια κατοικίας εννοείται όταν κάθε άτομο είναι προστατευμένο από παράνομη ή αυθαίρετη έξωση από το σπίτι.	<ul style="list-style-type: none"> • Έγγραφο που να αποδεικνύουν τίτλο ιδιοκτησίας ή/και κατοχής της γης • Έγγραφο ενοικιαστηρίου • Προστασία από αναγκαστική έξωση

Πίνακας 4-Χαρακτηριστικά κατοικίας για τον καθορισμό παραγκούπολης

Τα περισσότερα από τα σπίτια σε ανεπίσημους οικισμούς αποτελούνται από μονόχωρες κατοικίες με μεγάλο αριθμό ανθρώπων σε αυτές.

Οι διαθέσιμες λίγες κατοικίες είναι δαπανηρή και απρόσιτη υπόθεση, ιδιαίτερα για τα φτωχά νοικοκυριά, οι οποίοι είναι αναγκασμένοι να ζήσουν σε μονάδες ενός δωματίου. Τα τελευταία χρόνια το μέσο μέγεθος των νοικοκυριών με μ.ό. ατόμων ανά δωμάτιο ήταν 3,8 άτομα παρουσιάζοντας πτωτική τάση από τη δεκαετία του 1970 που ήταν 5,4 άτομα. (Οροκο και

Oluwatayo, 2014: 20) Όμως η *υψηλή γεννητικότητα* (5,35 γεννήσεις/γυναίκα το 2018) σημαίνει πως η ανάγκη για κατοικίες είναι επιτακτική (Macrotrends.net, 2019).

Επίσης τα ενοίκια είναι πανάκριβα, αναγκάζοντας το μέσο νοικοκυριό να ξοδεύει το 60-80% ενός μέσου μισθού. Σύμφωνα με έρευνες το 49% είναι κάτοικοι με χαμηλό εισόδημα, ενώ το 28% είναι έφηβοι μέσου εισοδήματος (Oloke κ.ά, 2013).

Η κατασκευή κατοικιών και ο *πολεοδομικός εξευγενισμός* (gentrification) των συνοικιών, δεν μπορεί να επιλύσει άμεσα το πρόβλημα της κατοικίας, εξαιτίας οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων. Το αυξανόμενο κόστος των οικοδομικών υλικών είναι ακόμα ένας αρνητικός παράγοντας ανάπτυξης, καθώς η εισαγωγή τους³⁶ σε συνδυασμό με τον μεγάλο πληθωρισμό και την υποτίμηση της αγοραστικής δύναμης του μισθού του μέσου Νιγηριανού, καθιστά την απόκτηση κατοικίας ακόμα πιο απρόσιτη (Nwanna, 2012).

3.4 Πολιτικές και στρατηγικοί στόχοι για τη βιώσιμη οικιστική

ανάπτυξη

Η πρώτη κυβερνητική προσπάθεια για τη βελτίωση της στέγασης ήταν οι εκκαθαρίσεις παραγκουπόλεων, λόγω πανώλης, στα τέλη της δεκαετίας του 1920, και η κατασκευή κατοικιών προς πώληση. Το 1955 έως το 2010 ακολούθησαν ανάλογες ανεπιτυχείς προσπάθειες. Αρκετές επιχειρήσεις εξωραϊσμού και αναβάθμισης των φτωχογειτονιών έγιναν χωρίς όμως επαρκή χρηματοδότηση (Egidario κ.ά., 2016: 351).

Οι τιμές της αστικής γης αυξάνονται με μεγάλη ταχύτητα από τη δεκαετία του 1970, με το πρόβλημα της στέγασης να επιδεινώνεται. Το *πιστοποιητικό κατοχής γης*, που θεσμοθέτησε η κυβέρνηση, έχει γίνει αντικείμενο διαφθοράς και με την εξαπάτηση από “κερδοσκόπους γης” των εν δυνάμει αγοραστών, τα προβλήματα της στέγασης μεγεθύνονται. Επιπλέον, οι μισθοί των εργαζομένων, ακόμα και στην επίσημη οικονομία είναι τόσο χαμηλοί, που οι οικονομολόγοι δεν μπορούν να καταλάβουν πώς επιβιώνουν οι εργαζόμενοι, φαινόμενο που ονομάζεται «*ο γρίφος του μισθού*» (Davis, 2014).

---

³⁶ Από τα 11 εκατομμύρια τόνους τσιμέντου που χρειάζεται ετησίως η Νιγηρία, παράγει μόνο το 50%, ενώ το υπόλοιπο εισάγεται (Oroko και Oluwatayo, 2014: 24).

Για τον σχεδιασμό της οικιστικής οργάνωσης προέχει η δημιουργία υποδομών και έπεται η κατασκευή κατοικιών. Απαιτείται διαρκής αναβάθμιση της πόλης και των υποδομών της καθώς και αντιμετώπιση των καθημερινών δυσλειτουργιών, όπως η έλλειψη πάρκων, το οδικό και συγκοινωνιακό δίκτυο, το καθημερινό μπουτιλιάρισμα κ.α

Αλλά το μεγαλύτερο εμπόδιο σ' αυτή την προοπτική είναι η ακραία φτώχεια, όπου η κατασκευή και παροχή κατοικίας έχει κόστος που είναι σχεδόν αδύνατο να αποπληρωθεί από το μέσο Λαγκοσιανό, με αποτέλεσμα να υπονομεύεται η κοινωνική συνοχή. (Jiboye, 2011: 216).

Επίσης, υπάρχει έλλειψη επαρκούς κατάρτισης τεχνικού και επιστημονικού προσωπικού που εμπλέκονται στην κατασκευή κατοικιών. Τα νέα κτήρια θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις κλιματολογικές συνθήκες, το περιβάλλον, τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των κατοίκων της περιοχής, την εγγύτητα στον αστικό ιστό.

Λόγω της γιγάντωσης του προβλήματος κατοικίας, οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν έχουν ως αναφορά τις εξής νομοθετικές παραμέτρους: (Hoelzel κ.ά., 2018: 26)

1. *Εθνική πολιτική στέγασης στη Νιγηρία* (Nigeria National Housing Policy)
2. *Αναπτυξιακό Σχέδιο της Πολιτείας του Λάγκος 2012-2025* (Lagos State Development Plan)
3. *Νομοθεσία Μίσθωσης του Λάγκος 2011* (Lagos Tenancy Law 2011)
4. *Αστικός και Περιφερειακός Σχεδιασμός για την Ανάπτυξη της Πολιτείας του Λάγκος* (Lagos State Urban and Regional Planning and Development Law – 2010)
5. *Νόμος περί Δανείων και Ιδιοκτησίας του Λάγκος 2010* (Lagos Mortgage and Property Law).

Εξαιτίας της αναποτελεσματικότητας των μέχρι σήμερα στεγαστικών προγραμμάτων, η κεντρική διοίκηση της περιφέρειας του Λάγκος, εξακολουθεί να επεξεργάζεται στρατηγικές για την παροχή κατοικίας. **Οι διακηρυγμένοι στόχοι της κεντρικής διοίκησης για τη στέγαση**, χωρίς όμως συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα, συνοψίζονται στα εξής σημεία: (Hoelzel κ.ά., 2018: 20-25)

- Να έχει το 100% των κατοίκων του Λάγκος κατοικία με σύγχρονες προδιαγραφές

- Τουλάχιστον το 25% των πολιτών να είναι ιδιοκτήτες κατοικίας, με τη βοήθεια στεγαστικών δανείων
- Η ετήσια κατασκευή οικοδομών να επιταχυνθεί σε 50.000 το 2020 και σε 80.000 το 2025.
- Οι νέες κατοικίες να χτιστούν με την αναλογία 70:20:10 δηλ. το 70% να απευθύνεται στα χαμηλά εισοδήματα, το 20% στα μεσαία και το 10% στα υψηλά
- Μείωση των παραγκουπόλεων κατά 5% το χρόνο
- Πάνω από το 70% των νέων κατοικιών να χτίζεται με βάση το νέο οικοδομικό κανονισμό
- Με τις νέες κατοικίες να εξασφαλίζεται η βιωσιμότητα της πόλης
- Μείωση επιτοκίων και δημιουργία ευνοϊκού περιβάλλοντος για την εξασφάλιση στεγαστικών δανείων
- Απλοποίηση των διαδικασιών απόκτησης κατοικίας και μεταφοράς δικαιωμάτων γης
- Μείωση του κόστους οικοδόμησης, χρησιμοποιώντας εγχώρια υλικά, εναλλακτικά υλικά και νέα τεχνολογία.
- Άμεση εμπλοκή της κυβέρνησης στη μερική χρηματοδότηση ενυπόθηκων δανείων
- Προστασία στεγαστικών δανείων από τις συχνές *αμφισβητούμενες και επιθετικές* πρακτικές των τραπεζών
- Παραχώρηση μέρους της περιιαστικής γης από την Πολιτεία απευθείας προς τους πολίτες
- Κατάρτιση και ψηφιοποίηση κτηματολογίου.

Πρόκειται να καταρτιστεί συγκεκριμένο οικιστικό σχέδιο για κάθε περιοχή του Λάγκος μέσα στο 2020, που θα προβλέπει πρόσβαση στις υποδομές (συγκοινωνίες, υγεία, περίθαλψη, παιδεία) για κάθε κάτοικο της πόλης, και σε απόσταση που να καλύπτεται κατά ανώτατο όριο μέσα σε 15', μείωση της πυκνότητας του πληθυσμού κατά 20% και κατασκευή 15 οδικών αρτηριών.

Οι διακηρυγμένοι στόχοι ωστόσο, απέχουν πολύ από αυτά που τελικά πραγματοποιούνται. Για παράδειγμα, αν και το σχέδιο της κεντρικής διοίκησης προέβλεπε το κτίσιμο 20.000 κατοικιών για το 2015, μόνο το 22% αυτών τελικά κατασκευάστηκε, ενώ ο πληθυσμός αυξήθηκε ραγδαία, με αποτέλεσμα τη χειροτέρευση της κατάστασης στις συνθήκες κατοικίας.

Τα στεγαστικά προγράμματα HOMS & CHOIS, αφήνουν στο περιθώριο τη μεγάλη πλειονότητα των κατοίκων και η αναλογία 70:20:10 δεν τηρείται. (Hoelzel κ.ά., 2018: 21–22).

Οι πολιτικές για μια βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη, σύμφωνα με κοινωνιολογικές μελέτες, πρέπει να έχουν γνώμονα τους εξής παράγοντες: (Filani, 2012: 17)

- Πολιτική βούληση και συνεπείς ηγετικές πρωτοβουλίες
- Στρατηγική θεώρηση της ανάπτυξης
- Προσέγγιση με βάση τη γνώση και τον προγραμματισμό
- Μεταρρύθμιση του προϋπολογισμού και σύνδεσή του με τις δραστηριότητες των κυβερνητικών θεσμών
- Δημιουργία εταιρικής σχέσης με λαϊκή συμμετοχή
- Πολιτικές, νομοθετικές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις
- Μεταφορά πόρων, διαφάνεια και υπευθυνότητα
- Εφαρμογή της *Τεχνολογίας Πληροφοριών και Επικοινωνιών* στη διακυβέρνηση
- Προγραμματικές παρεμβάσεις
- Βιώσιμος πολεοδομικός σχεδιασμός

3.4.1 Σχέδιο αναμόρφωσης παραγκουπόλεων

Έχοντας εξετάσει τα αίτια δημιουργίας των παραγκουπόλεων, εύλογο είναι πως η λύση βρίσκεται στην καταπολέμηση των αιτίων. Το γκρέμισμα των παραγκουπόλεων αντί να λύνει το πρόβλημα το επιτείνει, προκαλώντας κοινωνικές εξεγέρσεις και οι πληθυσμοί μετακομίζουν σε άλλες παραγκουπόλεις.

Χρειάζεται μια *από κάτω προς τα πάνω* προσέγγιση, με τη συμμετοχή τοπικών αρχών και οργανώσεων των πολιτών, και με συνεργατική διάθεση η αναβάθμιση των κοινοτήτων θα συντελεστεί “εκ των έσω” δηλ. φυσικές υποδομές, κοινωνικοοικονομικές και περιβαλλοντικές εκδηλώσεις με καινοτόμες και ολοκληρωμένες στρατηγικές. Επίσης απαιτείται σχεδιασμός αστικής διάχυσης, κατασκευή υποδομών και επαρκής χρηματοδότηση με τη συμβολή της Πολιτείας.

Για να επιτευχθούν απτά και βιώσιμα αποτελέσματα, οι κοινότητες των παραγκουπόλεων πρέπει να είναι ενσωματωμένες σε όλες τις πτυχές του πολεοδομικού σχεδιασμού και της οργάνωσης. *Κωλυσιεργία* και *υποχρηματοδότηση* είναι δύο όροι που χαρακτηρίζουν τις πολιτικές της χώρας. Με βάση τη μελέτη της Παγκόσμιας Τράπεζας το 1985, ξεκίνησε η αναμόρφωση των 9 παραγκουπόλεων το 2006, δηλαδή 21 χρόνια μετά τη μελέτη, με προοπτική να τελειώσει το 2013 και εγκρίθηκε το ανεπαρκές ποσό των 200 εκατομμυρίων \$ για την αναμόρφωσή τους. Η παρέμβαση αφορά κυρίως την αναβάθμιση δρόμων, την κατασκευή δημοσίων τουαλετών και λουτρών, τη δημιουργία νέων σχολείων και την αναβάθμιση των υφιστάμενων, καθώς και την παροχή Κέντρων Υγείας. (Filani, 2012: 35)

Για τη σταδιακή εξάλειψη των 100 περίπου οικισμών των παραγκουπόλεων, η ευρύτερη περιφέρεια του Λάγκος έχει εκπονήσει **Οικιστικό Σχέδιο Ανάπτυξης** (Lagos State Development Plan) για την περίοδο **2012-2025**. Οι γενικοί στόχοι του σχεδίου συνοψίζονται στα εξής: (Hoelzel κ.ά., 2018: 21)

- Μια όμορφη αισθητικά περιφέρεια
- Λειτουργικό και αποτελεσματικό αστικό και αγροτικό σχεδιασμό για την περιφέρεια
- Πολιτισμική διαφορετικότητα στις αστικές και τις αγροτικές περιοχές
- Δυναμική διασύνδεση μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών

3.4.2 Πρωτοβουλίες και δράσεις του UN-Habitat για την αστική ανάπτυξη

Ο ΟΗΕ μέσω του UN-Habitat,³⁷ το 1997 πρόβαλλε το στρατηγικό όραμα για την ανάπτυξη της πόλης: Υιοθετήθηκε η στρατηγική LASEEDS³⁸ (*Στρατηγική Οικονομικής Ενίσχυσης και Ανάπτυξης της Πολιτείας του Λάγκος*). Τα 10 κύρια σημεία της είναι τα ακόλουθα: (Filani, 2012: 18)

1. **Περιβαλλοντικός σχεδιασμός** – Εξωραϊσμός της πόλης, ολοκληρωμένη διαχείριση αποβλήτων, καλλωπισμός ανοιχτών χώρων, πάρκα κλπ.

³⁷ **UN-Habitat** = United Nations Human Settlements Programme.

³⁸ **LASEEDS** = Lagos State Economic Empowerment and Development Strategy

2. **Δρόμοι και μεταφορές** – Άμεση αποκατάσταση δρόμων σε κάθε περιοχή, κατασκευή νέων, εισαγωγή προγράμματος μαζικής μεταφοράς (οδικής, σιδηροδρομικής και θαλάσσιας), αποτελεσματική διαχείριση της κυκλοφορίας.
3. **Παροχή ρεύματος και ύδρευσης** – Ίδρυση εταιριών διαχείρισης ηλεκτρικής ενέργειας και υδροδότησης.
4. **Εκπαίδευση** – Αναθεώρηση του προγράμματος σπουδών, αναβάθμιση σχολικών εγκαταστάσεων, χορήγηση υποτροφιών κλπ.
5. **Απασχόληση** – Πρόγραμμα ενίσχυσης των μεταπτυχιακών φοιτητών, δημιουργία θέσεων εργασίας, απόκτηση δεξιοτήτων κλπ.
6. **Υγεία** – Παροχή ιατρικών υπηρεσιών επειγόντων περιστατικών. Βελτίωση των υπηρεσιών πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας περίθαλψης και ανάπτυξη δεξιοτήτων του ιατρικού προσωπικού.
7. **Ασφάλεια των πολιτών** – Βελτίωση και ενίσχυση του μηχανισμού ασφαλείας για τη μείωση του εγκλήματος.
8. **Επισιτιστική ασφάλεια** – Ενίσχυση των αγροτών για την επίτευξη υψηλότερης παραγωγικότητας και υποστήριξη της επάρκειας τροφίμων και δημιουργίας αγροτικών οικισμών.
9. **Στέγαση** – Κατασκευή οικονομικά προσιτής κατοικίας σε μαζική κλίμακα, συμπεριλαμβανομένης της ανάπτυξης επτά νέων δορυφορικών πόλεων, για την αντιμετώπιση του υπερπληθυσμού και των πυκνοκατοικημένων περιοχών.
10. **Βελτίωση των εσόδων** – Αύξηση των πηγών εσόδων και του καθαρού φόρου.

Το πρόγραμμα LASEEDS, φιλοδοξεί να καταστήσει το Λάγκος το μεγαλύτερο κόμβο οικονομικής ανάπτυξης σε ολόκληρη τη Δ. Αφρική και πρότυπο ανάπτυξης αφρικανικής μεγαλούπολης. Για να επιτευχθεί αυτό χρειάζεται: (Filani, 2012: 19)

- Συνεχή επικοινωνία και δέσμευση όλων των ενδιαφερόμενων μερών
- Διεξαγωγή ερευνών για τους σκοπούς του σχεδιασμού
- Εφαρμογή γεωγραφικών συστημάτων πληροφορίας
- Συνεχής οικοδόμηση των κατάλληλων θεσμών

- Πιστότερη εφαρμογή των κανονισμών πολεοδομικού σχεδιασμού
- Αναβάθμιση των παραγκουπόλεων
- Συστηματικός περιβαλλοντικός και φυσικός σχεδιασμός για βιώσιμη ανάπτυξη
- Αξιόπιστη βάση δεδομένων για την ανάπτυξη
- Ενισχυμένη εταιρική σχέση στη διακυβέρνηση

Ήδη από το 1999, με την μετάβαση στη δημοκρατική διακυβέρνηση της χώρας, το Υπουργείο Φυσικού Σχεδιασμού και Αστικής Ανάπτυξης βασίστηκε στις παραπάνω αρχές για να ξεκινήσει τη μεταρρυθμιστική διαδικασία.

Για τη βιώσιμη ανάπτυξη της Αφρικής, το UN-Habitat σε συνεργασία με την Αφρικανική Ένωση εκπόνησε το *Πρόγραμμα Ανάπτυξης Πόλεων NEPAD*,³⁹ για να καταστήσει τις μεγάλες αφρικανικές πόλεις λειτουργικές, παραγωγικές, ασφαλείς και φιλικές προς το περιβάλλον. Το UN-Habitat επέλεξε το **Λάγκος ως μία από τις επτά πόλεις της NEPAD στην Αφρική**, ως πιλοτική, μαζί με το Ραμπάτ του Μαρόκου, τη Λουζάκα της Ζάμπιας, το Μπαμάκο του Μάλι, το Ντέρμπαν (Durban) της Νότιας Αφρικής, το Ναϊρόμπι της Κένυας και τη Ντουάλα (Duala) του Καμερούν. Το *Ομοσπονδιακό Υπουργείο Στέγασης και Αστικής Ανάπτυξης* φιλοξένησε το *Πρώτο Συμβουλευτικό Φόρουμ Πόλεων NEPAD* στο Λάγκος το 2004. Σήμερα, η Πολιτεία του Λάγκος συνεργάζεται με το UN-Habitat για την ανάπτυξη της περιοχής Agege του Λάγκος.

3.5 Προοπτικές της σύγχρονης πόλης του Λάγκος

Το Λάγκος παρουσιάζει όλες τις προοπτικές μιας ευημερούσας πόλης και μιας πόλης που διακατέχεται από ένα ισχυρό ρεύμα ζωτικότητας, καθώς είναι η 7^η ταχύτερα αναπτυσσόμενη στον κόσμο (Karuga, 2019) με ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης που φτάνει ετησίως το 10% (Buildmacex, 2017) ενώ το ΑΕΠ⁴⁰ του Λάγκος είναι 136 δις \$. Εκτός από παράκτιος εμπορικός κόμβος είναι ο έκτος μεγαλύτερος εξαγωγέας πετρελαίου στον κόσμο. (Pilling, 2018).

³⁹ NEPAD = New Partnership for Africa's Development ή NEPAD Cities Programme.

⁴⁰ ΑΕΠ με την έννοια του Ακαθάριστου **Εγχώριου** προϊόντος και όχι του Ακαθάριστου **Εθνικού** Προϊόντος. Δηλ. στην ανάπτυξη του 10% συμπεριλαμβάνονται τα κέρδη πετρελαϊκών κολοσσών στο Λάγκος (πχ Shell, Mobil, Texaco, BP κ.ά.).

Τελευταία, πραγματοποιείται ένα μεγάλο βιομηχανικό σχέδιο (project) που θα είναι έτοιμο στις αρχές του 2020 και θα δώσει μεγάλη ώθηση στην εγχώρια οικονομία. Πρόκειται για το διυλιστήριο πετρελαίου Dangote⁴¹, κόστους 12 δις \$ και με ικανότητα διύλισης 650.000 βαρέλια την ημέρα, δηλαδή το 1/3 της ημερήσιας παραγωγής της Νιγηρίας, καθιστώντας το, το μεγαλύτερο διυλιστήριο στον κόσμο. Θα μπορεί να καλύπτει τις εσωτερικές ανάγκες της χώρας, την αγροτική παραγωγή και επιπλέον θα κάνει εξαγωγές (Pilling, 2018).

Το Λάγκος έχει καταστεί κέντρο του panaφρικανικού τραπεζικού τομέα αλλά και της μόδας, της μουσικής και της κινηματογραφικής βιομηχανίας (Nollywood). Ο τεχνολογικός κόμβος (tech hub) Silicon Savannah, συμβάλλει επίσης στην οικονομική ανάπτυξη της πόλης και της χώρας και από το 1999 τα φορολογικά έσοδα αυξάνονται συνεχώς. (Cameron κ.ά., 2015).

Η Πολιτεία του Λάγκος σε συνεργασία με την Παγκόσμια Τράπεζα εκπόνησε το πρόγραμμα *Αστικών Μεταφορών* (Lagos Urban Transport), για τη βελτίωση των ΜΜΜ που περιλαμβάνει λεωφορειόδρομους, γέφυρες και σύγχρονο οδικό δίκτυο. Ο προαστιακός έχει 7 νέες σιδηροδρομικές γραμμές μήκους 264 χλμ. και 6 θαλάσσιους διαδρόμους και μαρίνες για την εξυπηρέτηση των πολιτών (Filani, 2012: 27).

Οι στρατηγικές της Πολιτείας όσον αφορά τη βιώσιμη ανάπτυξη της σύγχρονης πόλης του Λάγκος εστιάζονται στα εξής:

Στον τομέα της **ενέργειας**, προωθεί την παραγωγή ενέργειας από μεγάλους επιχειρηματικούς ομίλους. Στον τομέα της **ύδρευσης**, η Πολιτεία σχεδιάζει την ιδιωτικοποίηση της εταιρίας υδάτων. (Filani, 2012: 28) Όσον αφορά την **αποχέτευση**, γίνεται συνεχής συντήρηση και απόφραξη των υπαρχόντων αγωγών, ενώ κατασκευάζονται συνεχώς νέοι.

Τη **διαχείριση των απορριμμάτων** την έχουν αναλάβει πάνω από 90 ιδιωτικές εταιρίες και έχουν δημιουργηθεί 3 μεγάλες χωματερές. (Filani, 2012: 30).

Σχετικά με τον **πολεοδομικό σχεδιασμό** και το αστικό περιβάλλον, τα σχέδια της τοπικής κυβέρνησης έχουν ως άξονες την αναμόρφωση του αστικού ιστού, τη βελτίωση του οδικού δικτύου όλης της Πολιτείας, την ανάπτυξη περιοχών λιανικού εμπορίου και την κατασκευή υψηλής ποιότητας δημόσιων και ιδιωτικών κτηρίων (Filani, 2012: 31). Η αναβάθμιση του

---

⁴¹ Του ομώνυμου ιδιοκτήτη του διυλιστηρίου (Dangote).

περιβάλλοντος, περιλαμβάνει δημιουργία πολλών πάρκων, δενδροφυτεύσεις, εξωραϊσμό ανοιχτών χώρων, μείωση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης και του νερού.

Το πρόβλημα της **κατοικίας**, το σημαντικότερο της πόλης, δεν έχει μέχρι σήμερα αντιμετωπιστεί καθοριστικά, ενώ οι ανάγκες διαμερισμάτων ξεπερνούν τα 5.000.000 για το Λάγκος (Filani, 2012: 34) και η προσπάθεια αναμόρφωσης των 9 παραγκουπόλεων, στις οποίες κατοικούν 150.000 νοικοκυριά με μέσο μηνιαίο εισόδημα 170\$, είναι ένα προσωρινό μέτρο μέχρι να μεταφερθούν προγραμματισμένα οι άνθρωποι σε μόνιμες κατοικίες. (Filani, 2012: 35–36). Στον τομέα της **Υγείας**, δημιουργείται Σύστημα Υγείας και Κρατικής Ασφάλισης. Η κυβέρνηση παρέχει δωρεάν περίθαλψη στα παιδιά, στους ενήλικες άνω των 60 ετών, και σε άλλες ευπαθείς κοινωνικές ομάδες. (Filani, 2012: 37–38). Στον τομέα της **Ασφάλειας**, η Πολιτεία εκσυγχρονίζει το στόλο των αστυνομικών οχημάτων και τέλος για την αντιμετώπιση της **ανεργίας** που είναι πολύ υψηλή, καταρτίζονται προγράμματα απασχόλησης και ανάπτυξης δεξιοτήτων κυρίως σε νέες τεχνολογίες. Η Ζώνη Ελεύθερου Εμπορίου Lekki (*Lekki Free Trade Zone*), με εγκατάσταση startups εταιριών υψηλής τεχνολογίας, συμβάλλει στην αναβάθμιση του εργατικού δυναμικού, αλλά και η Eko Atlantic City, μια παράκτια κοινότητα δίπλα στο Λάγκος, στο νησί της Βικτώριας, θα χρησιμεύσει ως πύλη στις αναδυόμενες αγορές.

Γενικά Συμπεράσματα

Σε αντίθεση με τις πόλεις των ανεπτυγμένων χωρών που μεγεθύνονται με βραδείς ρυθμούς, οι πόλεις των αναπτυσσόμενων χωρών παρουσιάζουν ραγδαία πληθυσμιακή αύξηση εξαιτίας της αθρόας εσωτερικής μετανάστευσης και της υπερ-γεννητικότητας. Η αστικοποίηση είναι μια πολύπλευρη κοινωνικοοικονομική, γεωγραφική και δημογραφική διαδικασία ιστορικά μεταβαλλόμενη, που εκδηλώνεται τις πιο πολλές φορές κατά την διάρκεια και την εξέλιξη της εκβιομηχάνισης. Ιστορικά εμφανίστηκε για πρώτη φορά στον Ευρωπαϊκό χώρο και θεωρείται απαραίτητο χαρακτηριστικό της οικονομικής ανάπτυξης, κάτι που δεν ισχύει για τις χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου που αστικοποιούνται ταχέως. Ένα μεγάλο ρεύμα αστικοποίησης σήμερα προέρχεται από το μαζικό κύμα προσφύγων που προσπαθούν να ξεφύγουν από τον πόλεμο, τις συγκρούσεις ή τις φυσικές καταστροφές κι όχι από καθαρά οικονομικές συνθήκες, όπως η ανάγκη για εργασία. Οι αναπτυσσόμενες χώρες σίγουρα χρειάζονται πόλεις, αλλά όχι

απαραίτητα μεγάλες. Έτσι η παραπάνω μελέτη που εξέτασε ενδελεχώς τις διοικητικές, τεχνικές και κοινωνικές υποδομές, μιας από τα αντιπροσωπευτικότερα παραδείγματα αστικοποιημένης πόλης της ΥΑ, του Λάγκος της Νιγηρίας, επιχειρεί να ανατρέψει ένα βασικό επιχείρημα της οικονομικής αστικής θεωρίας, ότι δηλαδή οι μεγαλύτερες πόλεις δεν είναι κατ' ανάγκη καλύτερες.

Σήμερα, πάνω από 55% του παγκόσμιου πληθυσμού ζει σε μεγαλουπόλεις. Σύμφωνα με τον ΟΗΕ προβλέπεται ότι μέχρι το 2050 θα υπάρχουν περισσότερες από 40 μεγαλουπόλεις παγκοσμίως, με πληθυσμό τουλάχιστον 10 εκατομμυρίων η καθεμία. Η Αφρική αναμένεται να παρουσιάσει αύξηση του αστικού πληθυσμού κατά 16% έως το 2050, καθιστώντας την πιο ραγδαία αστικοποιημένη περιοχή στον πλανήτη. Καθώς οι «σημερινές μεγάλες πόλεις συγκεντρώνονται στον παγκόσμιο νότο», οι κάτοικοι των πόλεων αυτών, με τα ήδη υπάρχοντα προβλήματα που αντιμετωπίζουν (άναρχη δόμηση, επέκταση παραγκουπόλεων, έλλειψη βασικών υποδομών, όπως οδικά δίκτυα, παροχή νερού και αποχέτευση), παρακολουθούν τα προβλήματα αυτά να διογκώνονται καθημερινά και αισθάνονται ανίκανοι να κάνουν κάτι για να αναστρέψουν τη διαδικασία αυτή.

Στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη οικονομία δημιουργείται ένα νέο μοτίβο αστικοποίησης «αστικοποίηση χωρίς ανάπτυξη», με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη Νιγηρία. Ενώ η χώρα διαθέτει αξιόλογους πλουτοπαραγωγικούς πόρους από το υπέδαφος της και την εύφορη γη (αγροτικά προϊόντα, ξυλεία), δεν δικαιολογείται η σχεδόν αποκλειστική εξάρτηση της οικονομίας της από το πετρέλαιο (κατά 95%), εφόσον υπάρχουν τεράστιες δυνατότητες διεύρυνσης της οικονομίας και σε άλλους τομείς. Ο προσανατολισμός της οικονομίας στην παραγωγή αγροτικών προϊόντων, μόνο για εξαγωγή, έχει σαν αποτέλεσμα την συρρίκνωση και την αποδιοργάνωση της αγροτικής οικονομίας. Και ενώ είναι η 6^η πετρελαιοπαραγωγός χώρα στον κόσμο, εισάγει βενζίνη και οικοδομικά υλικά, εκτοξεύοντας το κόστος κατοικίας για το μέσο Νιγηριανό. Επίσης η χρησιμοποίηση του δυναμικού της για την προώθηση μιας περιφερειακής ανάπτυξης, δεν έχει ακόμα αποδώσει όσο πρέπει, εξαιτίας των οργανωτικών αδυναμιών του ομοσπονδιακού συστήματος, της διαφθοράς και της αναποτελεσματικότητας της πολιτειακής αναπτυξιακής πολιτικής.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η παρέμβαση του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας στην Αφρική τη δεκαετία του 1980, είχε καταστροφικά αποτελέσματα για τη ‘‘μεσαία τάξη’’ και την αγροτική παραγωγή, μειώνοντας δραματικά το ΑΕΠ των χωρών στις οποίες παρενέβη.

Το Λάγκος της Νιγηρίας είναι χαρακτηριστική περίπτωση μεγαλούπολης αναπτυσσόμενης χώρας, με εκρηκτική πληθυσμιακή αύξηση και εκτεταμένη αστικοποίηση με έντονα τα στοιχεία της αυτοοργάνωσης και του φαινομενικού χάους. Η κατάσταση της απόλυτης εξάρτησης από το πετρέλαιο, η εκβιομηχάνισή του χωρίς ουσιαστικό προγραμματισμό, υπό το πρόσχημα της υπερβολικής ανάπτυξης και η γενικότερη πολιτική κατάσταση έχουν σαν αποτέλεσμα αρνητικές κοινωνικο-χωρικές, περιβαλλοντικές και οικονομικές συνέπειες. Επίσης τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν κατά τις διάφορες περιόδους, όσον αφορά την άστοχη ανάπτυξη στη Νιγηρία, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ‘‘αφομοίωση’’ του πληθυσμιακού πλεονάσματος που είχε συσσωρευτεί και εξακολουθεί να συσσωρεύεται.

Το μεγάλο πρόβλημα στέγασης του πληθυσμού του Λάγκος αλλά και κάθε αφρικανικής μεγαλούπολης, φαίνεται πως θέλει πολλά χρόνια ακόμα για να επιλυθεί. Ο ρυθμός κατασκευής κατοικιών που είναι πολύ αργός, και οι αυξημένες τιμές των ακινήτων και της γης, αναγκάζουν τους ‘‘αστικούς φτωχούς’’ να ζουν σε παραγκουπόλεις με χαμηλή ποιότητα ζωής. Αυτή η αποθαρρυντική μορφή κατοικίας, εμφανίζεται ως φυσική εκδήλωση κοινωνικοοικονομικών, πολιτικών και οργανωτικών αποτυχιών, και αποτελεί ένα μεγάλο αποτύπωμα της ‘‘αστικής φτώχειας’’.

Οι δεσμοί κοινωνικής αλληλεγγύης μεταξύ των ανθρώπων είναι ανύπαρκτοι, με αποτέλεσμα να διευρύνεται η κοινωνική αποξένωση και να επικρατούν συνθήκες που ευνοούν τη βία, την ένταση και την εγκληματικότητα.

Τα έντονα περιβαλλοντικά προβλήματα που ενισχύονται από τις ρυπογόνες δραστηριότητες των κατοίκων στις ευρύτερες περιοχές των μεγάλων πόλεων, έχουν καταστροφικές συνέπειες για το οικοσύστημα και την υγεία των ανθρώπων.

Η κυβέρνηση της Νιγηρίας και οι τοπικές αυτοδιοικήσεις του Λάγκος σε συνεργασία με τον ΟΗΕ, πραγματοποιούν *projects* με στόχο τη βελτίωση των υποδομών, χωρίς όμως να δίνουν ικανοποιητική λύση στο πρόβλημα, ώστε να αντιμετωπιστεί συνολικά η «αστικοποίηση της φτώχειας».

Ωστόσο παρά τα μεγάλα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι με τις καταρρέουσες υποδομές, πολλές φορές, μέσω της ανεπίσημης απασχόλησης, ανταλλαγής και άτυπων δικτύων συνεργασίας και επικοινωνίας, εφευρίσκουν τρόπους και παράγουν μορφές αστικής ζωής ώστε να εξασφαλίσουν πόρους μέσα στην κοινότητά τους και να λειτουργήσουν, μετατρέποντας τα προφανή μειονεκτήματα σε πλεονεκτήματα. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν απαιτείται και η εφαρμογή συντονισμένων πολιτικών και στρατηγικών διαδικασιών που θα εξασφαλίσουν τη βιώσιμη ανάπτυξη στο εγγύς και στο μακροχρόνιο μέλλον. Η ολιστική αντιμετώπιση των προβλημάτων μαζί με την εξεύρεση των βασικών τους αιτίων, μπορεί να επιφέρει πιο σταθερές λύσεις. Τελικά οι κοινότητες των παραγκουπόλεων δεν είναι ‘‘περιθωριοποιημένοι θύλακες έξω από τις κλειστές πόρτες της πόλης’’, αλλά μάλλον καλά ενσωματωμένα και παραγωγικά κοινωνικο-οικονομικά τμήματα του αστικού ιστού.

*«Το Λάγκος δεν θα αποκτήσει ποτέ την εικόνα μιας συμβατικής πόλης αλλά σίγουρα θα επιβιώσει επειδή εδώ αναπτύσσονται και ορίζονται νέες μορφές επιβίωσης. Η πόλη θα γίνει μια μίξη επίσημων, σοβαρών και σύνθετων δομών αλλά και ασήμαντων, ανεπίσημων, προσωρινών και ευέλικτων ενοτήτων. Ο συνδυασμός του στατικού, του άκαμπτου και της ευελιξίας θα είναι εδώ πάντα εμφανής».*⁴² Το Λάγκος είναι η εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα όσον αφορά τις ιδιομορφίες και τις ιδιαιτερότητές του.

Εν κατακλείδι, η αστική ανάπτυξη, χαοτική και ανεξέλεγκτη, τόσο στις αναπτυγμένες χώρες όσο και στις αναπτυσσόμενες, όλο «και καταπίνει γη, νερό, και ενέργεια» που παίρνει από τις γειτονικές της περιοχές.⁴³ Με κυρίαρχα στοιχεία όμως, τη συνεργασία, την αλληλεγγύη και τον άνθρωπο να είναι στο κέντρο των δραστηριοτήτων, τα προβλήματα του φυσικού περιβάλλοντος θα λυθούν, αφού υιοθετηθεί μια νέα κουλτούρα της πόλης. Έτσι η αστικοποίηση, αν τη διαχειριστούμε σωστά, μπορεί να λειτουργήσει επ’ ωφελεία της ανάπτυξης, όπου μερίδιο από αυτήν δικαιούνται και οι άνθρωποι των αναπτυσσόμενων χωρών.

---

⁴² Rem Koolhaas, Συνέντευξη με την Funmi Iyanda για το talk show “New Dawn on Ten” σε τοπικό τηλεοπτικό σταθμό, 24 Ιανουαρίου 2001

⁴³ Lowe M., “Le développement des villes”, Etat de la planete. Ουάσιγκτον, DC: Worldwatch Institute, 1992

Βιβλιογραφία

- Aluko, O. (2011), 'The Impact of Urbanization on Housing Development: The Lagos Experience, Nigeria.', *Ethiopian Journal of Environmental Studies and Management*, **3**(3).
- BBC - History (2019), 'Immigration in the Industrial era 1750-1900 overview', *BBC*. <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zqrvnxsg/revision/3> [4 Δεκέμβριος 2019].
- Bini, V. και Alessandro, C. d' (2017), 'From Skylines to Skyscrapers Hubs in New Cities in Africa', *GéoCarrefour*, **91**(2). <https://journals.openedition.org/geocarrefour/10174?lang=en> [5 Δεκέμβριος 2019].
- Blaut, J. M. (1989), 'Colonialism and the Rise of Capitalism', *Science & Society*. Guilford Press, **53**(3): 260–296. <https://www.jstor.org/stable/40404472> [4 Δεκέμβριος 2019].
- Brandon, P. (2007), 'The Dutch Revolt: a social analysis', *www.isj.org.uk*. <https://isj.org.uk/the-dutch-revolt-a-social-analysis/> [4 Δεκέμβριος 2019].
- Broberg, A. (2019), 'Lagos Population 2019 (Demographics, Maps, Graphs)', *worldpopulationreview.com*. <http://worldpopulationreview.com/world-cities/lagos-population/> [4 Δεκέμβριος 2019].
- Buildmacex (2017), 'Why Lagos', *Buildmacex Nigeria Fair*. <https://www.buildmacexnigeriafair.com/why-lagos/> [3 Ιανουάριος 2020].
- Cameron, A., Abukakre, A., Akilu, F., Pocock, A., Oshikoya, T., Bafarawa, A. και Oshikoya, T. (2015), 'Opportunity knocks', *The Economist*, 15. http://www.economist.com/sites/default/files/20150620_sr_nigeria.pdf [30 Οκτώβριος 2019].
- Campbell-Dollaghan, K. (2013), '17 Scary Images Of The Hong Kong Housing Crisis', *Gizmodo*. <https://gizmodo.com/these-surreal-photos-of-hong-kongs-aging-towers-arent-483852763> [21 Δεκέμβριος 2019].
- Can-Ming, C. και Jin-Jun, D. (2015), 'Empirical Analysis on Impact of FDI on the Level of Urbanization in Costal Areas', *Journal of Industrial Engineering and Management*, **8**(2): 399–416. <https://core.ac.uk/download/pdf/41790270.pdf> [5 Δεκέμβριος 2019].
- Caramel, L. (2017), 'Un milliard de citoyens dans vingt ans : l'Afrique est-elle prête?', *Le Monde*. https://www.lemonde.fr/afrique/article/2017/07/30/un-milliard-de-citoyens-dans-vingt-ans-l-afrique-est-elle-prete_5166713_3212.html [8 Νοέμβριος 2019].
- Castells, M. (1977), *The Urban Question - A marxist approach*. Edward Arnold. https://zajednicko.org/mreznabibliografija/wp-content/uploads/sites/2/2018/04/Manuel-Castells-The-Urban-Question_-A-Marxist-Approach-The-MIT-Press-1979.pdf [23 Δεκέμβριος 2019].
- Chase-Dunn, C. (2015), 'Dependency Theory', *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Elsevier, 196–198. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780080970868320384> [5 Δεκέμβριος 2019].
- CIA - Directorate of Intelligence (1986), *Nigeria: Population Problems and Political Stability*. Lagos. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP88T00768R000300400001-9.pdf> [31 Οκτώβριος 2019].
- citypopulation.de (2018), 'Ruhrgebiet (Nordrhein-Westfalen, Urban Areas, Germany)', <https://www.citypopulation.de>. https://www.citypopulation.de/en/germany/urbanareas/nordrhein_westfalen/05113000x0__ruhrgebiet/ [3 Ιανουάριος 2020].
- Clark, J. K., McChesney, R., Munroe, D. K. και Irwin, E. G. (2009), 'Spatial characteristics of exurban settlement pattern in the United States', *Landscape and Urban Planning*, **90**(3–4): 178–188.

- https://www.researchgate.net/publication/222980379_Spatial_characteristics_of_exurban_settlement_pattern_in_the_United_States [21 Δεκέμβριος 2019].
- Coffey, R. (2015), 'Does the Daily Paper rule Britannia: The British press, British public opinion, and the end of empire in Africa, 1957-60'. The London School of Economics and Political Science. http://etheses.lse.ac.uk/3271/1/Coffey_Does_the_Daily_Paper_rule_Britannia.pdf [5 Δεκέμβριος 2019].
- Davis, M. (2004), 'Ο πλανήτης των παρακουπόλεων', *Αρχές Οικονομικής Θεωρίας*. <https://www.aoth-net.gr/oikonomiki-epikairoτητα/169-paragoupolis.html> [25 Δεκέμβριος 2019].
- Devarajan, S. και Fengler, W. (2013), 'Η οικονομική άνθηση της Αφρικής', *Foreign Affairs - The Hellenic Edition*. <https://foreignaffairs.gr/articles/69535/shantayanan-devarajan-kai-wolfgang-fengler/i-oikonomiki-anthisi-tis-afrikis> [30 Οκτώβριος 2019].
- Egidario, B. A., Patrick, A. E. και Eziyi, O. I. (2016), 'Urbanization and Housing for Low-Income Earners in Nigeria: A Review of Features, Challenges and Prospects', *Mediterranean Journal of Social Sciences*, **7(3)**: 347–357. https://www.researchgate.net/publication/303179551_Urbanization_and_Housing_for_Low-Income_Earners_in_Nigeria_A_Review_of_Features_Challenges_and_Prospects [29 Οκτώβριος 2019].
- Eionet (2016), 'Population trends 1950 – 2100: globally and within Europe — European Environment Agency', *European Environment Information and Observation Network*. <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/total-population-outlook-from-unstat-3/assessment-1> [23 Δεκέμβριος 2019].
- EKO ATLANTIC (2019), 'Eko Atlantic City - Lagos, Nigeria', *LinkedIn*. <https://www.linkedin.com/company/eko-atlantic/> [15 Ιανουάριος 2020].
- Emordi, E. και Osiki, O. (2008), 'Lagos: the 'villagized' city', *Information, society and justice journal*, **2(1)**: 95–109. <http://repository.londonmet.ac.uk/57/1/InformationSocietyAndJustice%20v2%2Cn1%20p95-109.pdf> [20 Δεκέμβριος 2019].
- Encyclopaedia Britannica (2019), 'Encyclopedia Britannica'. <https://www.britannica.com/> [20 Οκτώβριος 2019].
- Fazzini, M., Fici, L., Montrone, A. και Terzani, S. (2016), 'A Modern Look At The Banco Dei Medici: Governance And Accountability Systems', *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, **15(6)**: 271–286. <https://clutejournals.com/index.php/IBER/article/view/9827> [7 Νοέμβριος 2019].
- Filani, M. O. (2012), *The Changing Face of Lagos: From Vision to Reform and Transformation*, *Cities Alliance*. Ibadan. <https://citiesalliance.org/sites/default/files/Lagos-reform-report-lowres.pdf> [2 Δεκέμβριος 2019].
- Fisher, E. (2018), 'The gradual decline of the Roman Empire', *slideplayer.com*. <https://slideplayer.com/slide/13826700/> [7 Νοέμβριος 2019].
- Flaherty, C. (2017), 'Is Retraction the New Rebuttal?', *Inside Higher Ed*. <https://www.insidehighered.com/news/2017/09/19/controversy-over-paper-favor-colonialism-sparks-calls-retraction> [2 Δεκέμβριος 2019].
- Fouquet, R. και Broadberry, S. (2015), 'Seven Centuries of European Economic Growth and Decline', *Journal of Economic Perspectives*, **29(4)**: 227–244. <http://pubs.aeaweb.org/doi/10.1257/jep.29.4.227> [7 Νοέμβριος 2019].
- Franklin, F. D. (2012), *The Economist: Megachange: The world in 2050*. Profile Books Ltd. <https://www.amazon.com/Economist-Megachange-world-2050/dp/1846685850>.
- FT (2015), 'Sub-Saharan Africa'. <https://www.researchgate.net/figure/Location-of-Sub-Saharan-Africa->

- Source_fig5_301223473 [14 Νοέμβριος 2019].
- Gilley, B. (2017), 'The case for colonialism', *Third World Quarterly*. Routledge, 1–17. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01436597.2017.1369037> [3 Δεκέμβριος 2019].
- Habib, I. (1985), 'Studying a Colonial Economy—Without Perceiving Colonialism', *Modern Asian Studies*. Cambridge University Press, **19**(3): 355–381. https://www.cambridge.org/core/product/identifier/S0026749X00007654/type/journal_article [3 Δεκέμβριος 2019].
- Heinrich Böll Stiftung (2019), *Annual Report 2018, Heinrich Böll Foundation*. Berlin. https://www.boell.de/sites/default/files/annual_report_2018_web_klein.pdf?dimension1=division_stift [2 Φεβρουάριος 2020].
- Hoelzel, F., Umunna, M., Adeleke, K., Adeoye, O., Akwuebu, E., Apampa, S., κ.ά. (2018), *Urban Planning Processes in Lagos: Policies, Laws, Planning Instruments, Strategies and Actors of Urban Projects, Urban Development, and Urban Services in Africa's Largest City*. Abuja, Nigeria: Heinrich Böll Stiftung. <https://ng.boell.org/en/2018/09/25/urban-planning-processes-lagos> [1 Ιανουάριος 2020].
- Hufstader, C. (2015), *Where does oil money go? I went to Nigeria to find out*. <https://firstperson.oxfamamerica.org/2015/07/where-does-oil-money-go-i-went-to-nigeria-to-find-out/> [6 Δεκέμβριος 2019].
- Iliffe, J. (2007), *Africans - The History of a Continent*. Cambridge University Press. https://www.sahistory.org.za/sites/default/files/archive-files3/john_iliffe_africans_the_history_of_a_continentbookos.org_.pdf [23 Δεκέμβριος 2019].
- Jiboye, A. D. (2011), 'Sustainable Urbanization: Issues and Challenges for Effective Urban Governance in Nigeria', *Journal of Sustainable Development*, **4**(6): 211–224. <http://dx.doi.org/10.5539/jsd.v4n6p211> [29 Οκτώβριος 2019].
- Karuga, J. (2019), '15 Biggest Cities In Africa', *WorldAtlas.com*. <https://www.worldatlas.com/articles/15-biggest-cities-in-africa.html> [3 Ιανουάριος 2020].
- Kohler (2018), 'Eko Atlantic City: master-planning a brand-new city in Lagos', *DesignFul*. <https://kohler.design/eko-atlantic-city/> [15 Ιανουάριος 2020].
- Lawal, S. (2020), 'Why governing Lagos is Nigeria's ultimate political prize', *Mail & Guardian*. <https://mg.co.za/article/2019-03-08-why-governing-lagos-is-nigerias-ultimate-political-prize> [3 Ιανουάριος 2020].
- LCLUC (2009), 'Urbanization in Lagos, Nigeria', *NASA - University of Maryland*. <https://lcluc.umd.edu/hotspot/urbanization-lagos-nigeria> [21 Δεκέμβριος 2019].
- Lefebvre, H. (2007), *Δικαίωμα στην πόλη: χώρος και πολιτική*. Κουκκίδα.
- Macrotrends.net (2019), 'Nigeria Fertility Rate 1950-2019', *Macrotrends*. <https://www.macrotrends.net/countries/NGA/nigeria/fertility-rate> [27 Δεκέμβριος 2019].
- Mathis, F. (2013), 'Globalization and the City - No Industrialization without Urbanization: The Role of Cities in Modern Economic Development - innsbruck university press', *Insbruck University Press*. <https://books.openedition.org/iup/1357?lang=en> [4 Δεκέμβριος 2019].
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. και Behrens, W. W. (1972), *The Limits to Growth*. New York, USA: Universe Books. <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf> [24 Δεκέμβριος 2019].
- Mercer (2019), 'Lagos, Nigeria Listed By Mercer As The 4th Costliest City In Africa', *african.com*. <https://africa.com/lagos-nigeria-listed-by-mercero-as-the-4th-costliest-city-in-africa/> [2 Φεβρουάριος 2020].

- Muscato, C. (2019), 'The Rise of Italian City-states', *study.com*. <https://study.com/academy/lesson/the-rise-of-italian-city-states.html> [7 Νοέμβριος 2019].
- Naik και Oldfield (2015), 'Urbanisation is not natural or inevitable. It's being inflicted upon us by the forces of capitalism', *CityMetric*. <https://www.citymetric.com/horizons/urbanisation-not-natural-or-inevitable-its-being-inflicted-upon-us-forces-capitalism-900> [4 Δεκέμβριος 2019].
- NBS (2009), 'Harmonised Nigeria Living Standards Survey 2009, First Round', *NBS*. https://www.nigerianstat.gov.ng/nada/index.php/catalog/38/related_materials [8 Νοέμβριος 2019].
- Ngoran, S. D., Xue, X. Z. και Wesseh, P. K. (2016), 'Signatures of water resources consumption on sustainable economic growth in Sub-Saharan African countries', *International Journal of Sustainable Built Environment*, **5**(1): 114–122. <https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S2212609015300947> [5 Δεκέμβριος 2019].
- Nguyen, H. M. και Nguyen, L. D. (2018), 'The relationship between urbanization and economic growth: An empirical study on ASEAN countries', *International Journal of Social Economics*, **45**(2): 316–339. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJSE-12-2016-0358/full/html> [5 Δεκέμβριος 2019].
- Nwanna, C. R. (2012), 'Gentrification in Lagos State : Challenges and Prospects', *British Journal of Arts and Social Sciences. Nigeria*, **5**(2): 163–176. <https://pdfs.semanticscholar.org/ea41/7b5dc860ab6f9660ab1097c12d48f743dfcc.pdf> [31 Οκτώβριος 2019].
- Nylund, J. (2009), 'Slum Renaissance - Rethinking Human Habitats'. Uppsala Universitet. https://ibg.uu.se/digitalAssets/88/a_88370-f_Nylund-Jesper-report.pdf [2 Φεβρουάριος 2020].
- Onibokun, A., Faniran, A., Onibokun, A. και Faniran, A. (2016), 'Urbanization and urban problems in Nigeria', *Urban Research in Nigeria*. IFRA-Nigeria, 5–17. <https://books.openedition.org/ifra/544> [15 Ιανουάριος 2020].
- Onwuanyi, N. (2019), 'How Lagos became Africa's largest megacity', *Quartz Africa*. <https://qz.com/africa/1722706/how-lagos-became-africas-largest-megacity/> [21 Δεκέμβριος 2019].
- Opoko, A. P. και Oluwatayo, A. (2014), 'Trends in Urbanisation: Implication for Planning and Low-Income Housing Delivery in Lagos, Nigeria', *Architecture Research*, **4**(1A): 15–26. https://www.researchgate.net/publication/269985706_Trends_in_Urbanisation_Implication_for_Planning_and_Low-Income_Housing_Delivery_in_Lagos_Nigeria [30 Οκτώβριος 2019].
- Oteri, A. U. και Ayeni, R. A. (2012), *Lagos: The Lagos Megacity*. <http://eaumea.org/wp-content/uploads/2016/05/EN-Lagos-Monograph.pdf> [24 Δεκέμβριος 2019].
- Pettinger, T. (2017), 'Tertiary – Service sector of the economy - Economics Help', <https://www.economicshelp.org>. <https://www.economicshelp.org/tertiary-service-sector/> [3 Ιανουάριος 2020].
- Pilling, D. (2018), 'Nigerian economy: Why Lagos works', *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/ff0595e4-26de-11e8-b27e-cc62a39d57a0> [3 Ιανουάριος 2020].
- Poddar, A. (χ.χ.), 'Working and Living Conditions - The Industrial Revolution', *The Industrial Revolution*. <https://firstindustrialrevolution.weebly.com/working-and-living-conditions.html> [4 Δεκέμβριος 2019].
- Potts, D. (2012), 'Challenging the Myths of Urban Dynamics in Sub-Saharan Africa: The Evidence from Nigeria', *World Development*. Pergamon, **40**(7): 1382–1393. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X1100307X> [8 Νοέμβριος 2019].
- Ritchie, H. (2019), 'More than 8 out of 10 people in the world will live in Asia or Africa by 2100', *Our World in Data*. <https://ourworldindata.org/region-population-2100> [4 Δεκέμβριος 2019].
- Rodney, W. (1973), *How Europe Underdeveloped Africa*. [http://abahlali.org/files/3295358-walter-](http://abahlali.org/files/3295358-walter-rodney-how-europe-underdeveloped-africa.pdf)

- rodney.pdf [23 Δεκέμβριος 2019].
- Rosenberg, M. (2019), 'The Berlin Conference to Divide Africa', *ThoughtCo*. <https://www.thoughtco.com/berlin-conference-1884-1885-divide-africa-1433556> [5 Δεκέμβριος 2019].
- Simone, A. (2011), 'On the Worlding of African Cities', *African Studies Association*, **44**(2): 15–41. <https://www.african.cam.ac.uk/images/files/articles/simone> [22 Δεκέμβριος 2019].
- Teeple, J. B. (2002), *Timelines of World History*. London, New York: DK Publishing, Inc.
- The Conversation UK (2017), 'Colonialism was a disaster and the facts prove it', *theconversation.com*. <http://theconversation.com/colonialism-was-a-disaster-and-the-facts-prove-it-84496> [2 Δεκέμβριος 2019].
- The Guardian (2019), 'The killing times: the massacres of Aboriginal people Australia must confront', *www.theguardian.com*. <https://www.theguardian.com/australia-news/2019/mar/04/the-killing-times-the-massacres-of-aboriginal-people-australia-must-confront> [4 Δεκέμβριος 2019].
- The World Bank (2018), 'World Bank Open Data', *The World Bank*. <https://data.worldbank.org/> [14 Νοέμβριος 2019].
- The World Factbook-CIA (2019), 'The World Factbook - Central Intelligence Agency', *CIA*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ni.html> [14 Νοέμβριος 2019].
- Timmons, G. (2018), 'How Slavery Became the Economic Engine of the South', *www.history.com*. <https://www.history.com/news/slavery-profitable-southern-economy> [4 Δεκέμβριος 2019].
- Tolley, G. S. και Vinod, T. (1987), 'An Overview of Urban Growth : Problems, Policies and Evaluation', *The Economics of Urbanisation and Urban Policies in Developing Countries, Washington DC: The World Bank*, 1–12. <http://www.rrojasdatabank.info/econurb87/econurbp15-24.pdf> [7 Νοέμβριος 2016].
- UN-Habitat (2003), *The Challenge of Slums, United Nations Habitat*. London UK and Sterling, VA, USA: Earthscan Publications Ltd.
- UN-HSP (2003), *The Challenge of the Slums*. [https://www.un.org/ruleoflaw/files/Challenge of Slums.pdf](https://www.un.org/ruleoflaw/files/Challenge%20of%20Slums.pdf) [25 Δεκέμβριος 2019].
- UN (2010), *Rethinking Poverty - Report on the World Social Situation 2010*. New York. <https://www.un.org/esa/socdev/rwss/docs/2010/fullreport.pdf> [23 Δεκέμβριος 2019].
- UN (2015), 'Population structure', *www.demographics.at*. <http://www.demographics.at/structure.html> [8 Νοέμβριος 2019].
- UN (2018), *The World's Cities in 2018, The World's Cities in 2018 - Data Booklet*. United Nations. https://www.un.org/en/events/citiesday/assets/pdf/the_worlds_cities_in_2018_data_booklet.pdf [4 Ιανουάριος 2020].
- UNCTAD (2019), *World Investment Report 2019*. United Nations Conference on Trade and Development. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2019_en.pdf [15 Νοέμβριος 2019].
- United Nations (1963), *Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples*. https://legal.un.org/avl/pdf/ha/dicc/dicc_ph_e.pdf [5 Δεκέμβριος 2019].
- United Nations (2018), *World Urbanization Prospects*. United Nations. https://www.un.org/esa/population/publications/wup2007/2007WUP_Highlights_web.pdf [31 Οκτώβριος 2019].
- Van der Woude, A. M. (1982), 'Population developments in the Northern Netherlands (1500 - 1800) and the validity of the "urban graveyard" effect', *Annales de démographie historique*. Persée - Portail des revues scientifiques en SHS, **1982**(1): 55–75. https://www.persee.fr/doc/adh_0066-2062_1982_num_1982_1_1528 [4 Δεκέμβριος 2019].

- Walsh, N. P. (2018), 'The 20 Largest Cities in the World of 2018', *www.archdaily.com*. <https://www.archdaily.com/906605/the-20-largest-cities-in-the-world-of-2018> [4 Δεκέμβριος 2019].
- Weber, P. (2014), 'Who's financing Boko Haram?', *The Week*. <https://theweek.com/articles/447032/whos-financing-boko-haram> [4 Ιανουάριος 2020].
- White, M. (2010), 'Twentieth Century Atlas - Historical Body Count p.2', *necrometrics.com*. <https://necrometrics.com/pre1700b.htm> [4 Δεκέμβριος 2019].
- WITS (2017), 'Nigeria | Food Products | Import | from all Countries | 2017 | WITS | Data', *World Integrated Trade Solution*. https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/NGA/Year/2017/TradeFlow/Import/Partner/all/Product/16-24_FoodProd [25 Δεκέμβριος 2019].
- Woetzel, J., Remes, J., Coles, K. και Krishnan, M. (2016), 'Urban world: Meeting the demographic challenge in cities', *McKinsey Global Institute*. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/urbanization/urban-world-meeting-the-demographic-challenge-in-cities> [4 Δεκέμβριος 2019].
- World Population Review (2019a), 'Athens Population 2019 (Demographics, Maps, Graphs)', *worldpopulationreview.com*. <http://worldpopulationreview.com/world-cities/athens-population/> [20 Δεκέμβριος 2019].
- World Population Review (2019b), 'Lagos Population 2019', *worldpopulationreview.com*. <http://worldpopulationreview.com/world-cities/lagos-population/> [3 Δεκέμβριος 2019].
- Worldometers (2019), 'Nigeria Population (2019) - Worldometers', *www.worldometers.info/*. <https://www.worldometers.info/world-population/nigeria-population/> [4 Δεκέμβριος 2019].
- www.humanrights.com (2019), 'The Giant of Africa Becomes a Giant of Human Rights', *United for Human Rights*. <https://www.humanrights.com/newsletter/volume4/issue1/the-giant-of-africa-becomes-a-giant-of-human-rights.html> [14 Νοέμβριος 2019].
- www.mapsofindia.com (2019), 'Buy Map of British Colonies In Map Of British Colonies In Africa', *Maps of India*. <https://store.mapsofindia.com/digital-maps/continent-and-region-maps-1-2-3/africa/map-of-british-colonies-in-africa> [14 Νοέμβριος 2019].
- Yunfei, G. και Lizhong, Y. (2018), 'Facts and figures: Shenzhen vs. Silicon Valley - CGTN', *CGTN*. https://news.cgtn.com/news/31457a4e356b7a6333566d54/share_p.html [15 Νοέμβριος 2019].
- Zipjet (2017), '2017 Stressful Cities Ranking', *zipjet.co.uk*. <https://www.zipjet.co.uk/2017-stressful-cities-ranking> [3 Ιανουάριος 2020].
- Βαλλιάνος, Π. (2001), *Αναγέννηση και Ουμανισμός*. Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ. https://www.eap.gr/images/stories/pdf/epo30b_F9800.PDF [6 Νοέμβριος 2019].
- Βασιλόπουλος, Π. (2017), 'Μεγάλες Πόλεις', *docplayer.gr*. <https://docplayer.gr/12488203-I-astikopoiisi-kefalaio-2-2-1-genika.html> [31 Οκτώβριος 2019].
- Γαβαλάς, Β. (2012), *Ανθρωπογεωγραφία του αναπτυσσόμενου κόσμου - Διδακτικές σημειώσεις*. <https://geography.aegean.gr/humangeography/index.php?content=7&lesson=608> [2 Φεβρουάριος 2020].
- Μεταξίδης, Ν. (2012), *Οικονομική γεωγραφία*. Αθήνα. <https://mediasrv.aua.gr/eclass/modules/document/file.php/AOA243/ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ.pdf> [30 Οκτώβριος 2019].
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2002), *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Κέντρο Λεξικολογίας.
- Πεσμαζόγλου, Β. (2015), *Πολιτική Οικονομία της Ανάπτυξης, ΣΕΑΒ*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. <https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/5859/1/pol.oik.ths.an.pdf> [2 Φεβρουάριος 2020].

- Στάμκος, Γ. (2019), 'Η «πληθυσμιακή βόμβα» της Αφρικής', *TVXS*, 3. <https://tvxs.gr/news/kosmos/h-plithysmiaki-bomba-tis-afrikis> [31 Οκτώβριος 2019].
- Χουλιάρης, Α. και Πετρόπουλος, Σ. (2015), *Η Αφρική και οι άλλοι: Οι Σχέσεις της Αφρικής με την Ευρώπη και τον Κόσμο*, *kallipos*. Ελλάδα: Εκδόσεις Κάλλιπος. <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2377> [30 Οκτώβριος 2019].
- Χουρσαλάς, Ν. Κ. (2016), *Η εξέλιξη των σύγχρονων αστικών κέντρων στο παγκόσμιο ανταγωνιστικό περιβάλλον και ο ρόλος τους στην καθημερινότητα του πολίτη*. <http://amitos.library.uop.gr/xmlui/handle/123456789/2739> [30 Οκτώβριος 2019].

Αρκτικόλεξο

UN	United Nations
NBS	National Bureau of Statistics
FDI	Foreign Direct Investment
GDP	Gross Domestic Product
GNP	Gross National Product
PPP	Purchasing Power Parity
SEZ	Special Economic Zones
CHS	Core Housing Strategy
SSS	Sites & Services System
ICT	Information & Communication Technology
LFZ	Lekki Free Zone
LGAs	Local Government Areas
LSDP	Lagos State Development Plan
LASEEDS	Lagos State Economic Empowerment Development Strategy
NEPAD	New Partnership for Africa's Development
ΑΞΕ	Άμεσες Ξένες Επενδύσεις
ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν / Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΕΟΖ	Ειδικές Οικονομικές Ζώνες
Π.Ο.Υ.	Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας

Πίνακες

Πίνακας 1 -Οι 10 πιο μεγάλες πόλεις στον κόσμο.....	9
Πίνακας 2 -Αστικοποίηση στη Νιγηρία (NBS, 2009)	48
Πίνακας 3 -Πληθυσμιακή εξέλιξη της πόλης του Λάγκος (World Population Review, 2019b)	64
Πίνακας 4 -Χαρακτηριστικά κατοικίας για τον καθορισμό παραγκούπολης	66

Γραφήματα

Γράφημα 1 -ΑΕΠ επιλεγμένων χωρών 1300-1800 (Fouquet και Broadberry, 2015).....	7
Γράφημα 2 -Η αστικοποίηση στην Ολλανδία.....	15
Γράφημα 3 -Η αστικοποίηση στον κόσμο (The World Bank, 2018).....	17
Γράφημα 4 -Ο πληθυσμός ανά ήπειρο (Eionet, 2016).....	25
Γράφημα 5 -Αφρική: ηλικιακές ομάδες (UN, 2015)	26
Γράφημα 6 -Οι ηλικιακές ομάδες στην Αφρική και την Ευρώπη (UN, 2015)	27
Γράφημα 7 -Αύξηση ΑΕΠ και πληθυσμού της ΥΑ.....	36
Γράφημα 8 -Άμεσες Ξένες Επενδύσεις παγκοσμίως	37
Γράφημα 9 -Οι 10 πρώτες επενδύτριες χώρες στην Αφρική (UNCTAD, 2019: 34).....	38
Γράφημα 10 -Αστικοποίηση στην Υποσαχάρια Αφρική (The World Bank, 2018)	39
Γράφημα 11 -Οι αφρικανικές πόλεις με τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή αύξηση	41
Γράφημα 12 -Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στη Νιγηρία (The World Bank, 2018)	45
Γράφημα 13 -Πληθυσμιακή πυραμίδα Νιγηρίας (Worldometers, 2019).....	46
Γράφημα 14 -Αγροτικός και αστικός πληθυσμός της Νιγηρίας.....	48
Γράφημα 15 -Η αστικοποίηση στη Νιγηρία (The World Bank, 2018).....	49
Γράφημα 16 -Χώρες της Αφρικής με περισσότερες ΕΟΖ (UNCTAD, 2019: 149).....	51

Χάρτες

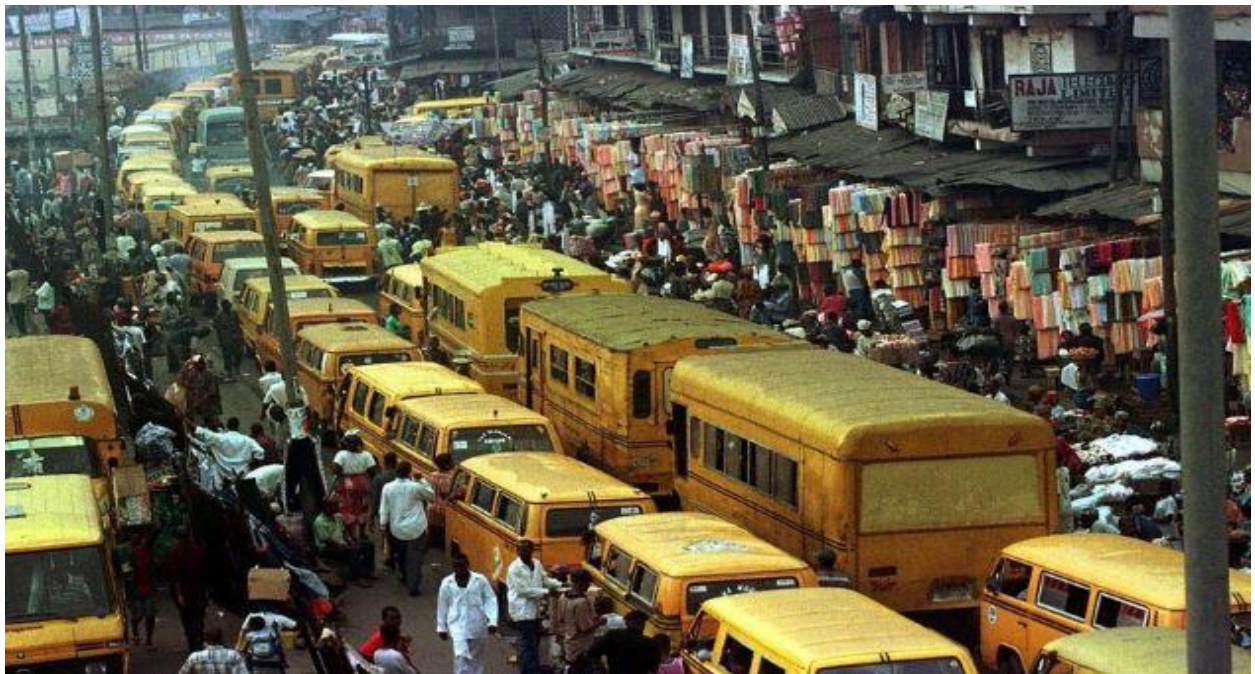
Χάρτης 1 -Πόλη, αστική περιοχή, μητροπολιτική περιοχή (UN, 2018: 1).....	13
Χάρτης 2 -Η μεγαλόπολη (mega-city) Randstad της Ολλανδίας.....	14
Χάρτης 3 -Αστικοποίηση άνω του 50% στον κόσμο.....	14
Χάρτης 4 -Βόρεια και Υποσαχάρια Αφρική (FT, 2015).....	24

Χάρτης 5 -Η αποικιοκρατία στην Αφρική	28
Χάρτης 6 -Οι βρετανικές αποικίες στην Αφρική (www.mapsofindia.com, 2019)	31
Χάρτης 7 -Νιγηρία (www.mapsofworld.com, 2019)	43
Χάρτης 8 -Lekki Free Zone masterplan (Heinrich Böll Stiftung, 2019).....	52
Χάρτης 9 -Eko Atlantic City (EKO ATLANTIC, 2019)	53
Χάρτης 10 -Η ευρύτερη αστική περιοχή του Λάγκος.....	58
Χάρτης 11 -Πολιτικός & διοικητικός χάρτης της Πολιτείας του Λάγκος (Oteri και Ayeni, 2012).....	61
Χάρτης 12 -Η μητρόπολη του Λάγκος.....	62
Χάρτης 13 - Πολιτεία του Λάγκος με τις 20 περιοχές Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Aluko, 2011: 66).....	63

Παράρτημα

Εικόνα 1-Η παραγκούπολη Μακοκο του Λάγκος

Εικόνα 2-Λάγκος, 1999

Εικόνα 3-Αστικοποίηση και επέκταση καθ' ύψος στο Χονγκ Κονγκ (Campbell-Dollaghan, 2013)

Εικόνα 4-Λάγκος-αεροφωτογραφία (Karuga, 2019)

Εικόνα 5-Λάγκος (oradian.com)

Εικόνα 6-Λάγκος, κέντρο (buzznigeria.com)

Εικόνα 7-Eko Atlantic City (EKO ATLANTIC, 2019)